

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

ÇOCUKLARDA CENNET İMGESİ

(Türkiye ve Almanya Karşılaştırması)

Yüksek Lisans Tezi

Kübra TÜRKMEN

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

ÇOCUKLARDA CENNET İMGESİ

(Türkiye ve Almanya Karşılaştırması)

Yüksek Lisans Tezi

Kübra TÜRKMEN

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Mualla YILDIZ

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

ÇOCUKLARDA CENNET İMGESİ

(Türkiye ve Almanya Karşılaştırması)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mualla YILDIZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Yrd. Doç. Dr. Mualla YILDIZ

Prof. Dr. Recai DOĞAN

Yrd. Doç. Dr. F. Zeynep BELFEN

İmzası

M. Yildiz
R. Doğan
F. Z. Belfen

Tez Sınavı Tarihi 05.08.2016

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ANKARA

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2016)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Kübra TÜRKMEN

İmzası

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
TEZ BEYAN BELGESİ	II
İÇİNDEKİLER.....	III
TABLolar LİSTESİ	VI
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
Tezin Problemi	1
Tezin Önemi.....	2
Tezin Amacı	3
Tezin Sınırları.....	4
1. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	6
1.1. Çocuklukta Dini Gelişim Teorileri.....	6
1.1.1. Piaget'in Bilişsel Gelişim Teorisi.....	7
1.1.2. Harms'ın Teorisi.....	13
1.1.3. Goldman ve Dini Düşünce Gelişimi Teorisi	15
1.1.4. Fowler ve İnanç Gelişimi Teorisi.....	18
1.1.5. Oser-Gmünder ve Dini Yargı Gelişimi Teorisi	22
1.1.6. Bovet'in Dini Duygusu	26
1.2. Çocuk ve Resim.....	28
1.2.1. Çocuk Resimlerinin Gelişim Evreleri	29
1.3. Çocuğun Manevi Gelişimi.....	39
1.4. Cennet İmgesinin İncelenmesi	43

1.4.1.	Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Cennet.....	44
1.4.2.	İslam Dininde Cennet.....	45
1.5.	Göstergebilim.....	49
1.5.1.	Göstergebilim Tanımı.....	49
1.5.2.	Göstergebilimin Tarihsel Gelişimi	53
1.5.3.	Resimde Göstergebilim	54
2.	ÇOCUK RESİMLERİYLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR.....	57
2.1.	Yurt Dışındaki Çalışmalar.....	57
2.2.	Türkiye’deki Çalışmalar.....	63
3.	ARAŞTIRMA YÖNTEMİ.....	73
3.1.	Araştırma Deseni.....	73
3.2.	Çalışma Grubu.....	74
3.3.	Veri Toplama Yöntemi ve Aracı.....	75
3.4.	Verilerin Analizi ve Çözümlemesi	75
4.	BULGULAR	78
4.1.	Resim Sonuçları	78
4.1.1.	Almanya Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Bir Bahçe Olarak Cennet	88
4.1.2.	Türkiye Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Bir Bahçe Olarak Cennet	103
4.1.3.	Almanya Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Cennette Binalar.....	116
4.1.4.	Türkiye Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Cennette Binalar.....	124
4.1.5.	Almanya Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Cennette Gökyüzü İmgesi.....	133
4.1.6.	Türkiye Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Cennette Gökyüzü İmgesi.....	138
4.1.7.	Almanya Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Cennetteki Diğer İmgeler.....	146

4.1.8.	Türkiye Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Cennetteki Diğer İmgeler.....	161
4.1.9.	Almanya Örneğinde Canlılar Özelliği Açısından Cennetteki İnsan İmgeleri	174
4.1.10.	Türkiye Örneğinde Canlılar Özelliği Açısından Cennetteki İnsan İmgeleri	186
4.1.11.	Almanya Örneğinde Canlılar Özelliği Açısından Cennetteki Hayvan İmgeleri.....	200
4.1.12.	Türkiye Örneğinde Canlılar Özelliği Açısından Cennetteki Hayvan İmgeleri.....	212
4.1.13.	Türkiye Örneğinde Cennetteki Kutsal Varlık İmgesi.....	219
4.2.	Açık Uçlu Sorulara Verilen Cevaplar.....	226
4.2.1.	Çocuklarda Dini Bilgi Kaynağı	226
4.2.2.	Çocukların Allah ile İlişkilendirdikleri Kavramlar	228
4.2.3.	Çocukların Allah ile İlgili Deneyimleri.....	232
4.2.4.	Çocukların Allah'tan Beklentileri	235
4.2.5.	Çocukların Cennete Yükledikleri Anlamlar	239
4.2.6.	Çocukların Cennete Girmesini Uygun Gördükleri Kimseler	243
5.	TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER	247
5.1.	Tartışma.....	247
5.2.	Sonuç.....	255
5.3.	Öneriler.....	260
KAYNAKÇA.....		261
ETİK KURUL KARARI.....		267
ÖZET.....		268
ABSTRACT.....		269

Tablolar Listesi

Tablo 1: Cennetteki Mekân İmgesi İle İlgili Metaforların Yaşa Göre Dağılımı (Almanya).....	78
Tablo 2: Cennetteki Mekân İmgesi İle İlgili Metaforların Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye).....	80
Tablo 3: Cennetteki Mekân İmgesi İle İlgili Metaforların Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya).....	81
Tablo 4: Cennetteki Mekân İmgesi İle İlgili Metaforların Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye).....	82
Tablo 5: Cennetteki Canlılar İmgesi İle İlgili Metaforların Yaşa Göre Dağılımı (Almanya).....	84
Tablo 6: Cennetteki Canlılar İmgesi İle İlgili Metaforların Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye).....	85
Tablo 7: Cennetteki Canlılar İmgesi İle İlgili Metaforların Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya).....	86
Tablo 8: Cennetteki Canlılar İmgesi İle İlgili Metaforların Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye).....	86
Tablo 9: Dini Bilgi Kaynağının Yaşa Göre Dağılımı (Almanya)	226
Tablo 10: Dini Bilgi Kaynağının Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye)	227
Tablo 11: Dini Bilgi Kaynağının Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya)	227
Tablo 12: Dini Bilgi Kaynağının Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye)	228
Tablo 13: Allah'ın Adının İlk Önce Neyi Anımsattığına Dair Yaşa Göre Dağılımı (Almanya).....	228
Tablo 14: Allah'ın Adının İlk Önce Neyi Anımsattığına Dair Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye).....	229
Tablo 15: Allah'ın Adının İlk Önce Neyi Anımsattığına Dair Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya) .	230
Tablo 16: Allah'ın Adının İlk Önce Neyi Anımsattığına Dair Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye) ...	231
Tablo 17: Allah'a En Çok Ne Zaman Yakın Hissettiğinin Yaşa Göre Dağılımı (Almanya)	232
Tablo 18: Allah'a En Çok Ne Zaman Yakın Hissettiğinin Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye)	233
Tablo 19: Allah'a En Çok Ne Zaman Yakın Hissettiğinin Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya)	234
Tablo 20: Allah'a En Çok Ne Zaman Yakın Hissettiğinin Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye)	235
Tablo 21: Dualarda Ne İstedığının Yaşa Göre Dağılımı (Almanya).....	235
Tablo 22: Dualarda Ne İstedığının Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye).....	236

Tablo 23: Dualarda Ne İstedığının Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya).....	237
Tablo 24: Dualarda Ne İstedığının Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye).....	238
Tablo 25: Cennetin Nasıl Bir Yer Olduğunun Yaşa Göre Dağılımı (Almanya)	239
Tablo 26: Cennetin Nasıl Bir Yer Olduğunun Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye)	240
Tablo 27: Cennetin Nasıl Bir Yer Olduğunun Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya)	241
Tablo 28: Cennetin Nasıl Bir Yer Olduğunun Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye)	242
Tablo 29: Cennete Kimin Gideceğinin Yaşa Göre Dağılımı (Almanya)	243
Tablo 30: Cennete Kimin Gideceğinin Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye)	244
Tablo 31: Cennete Kimin Gideceğinin Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya)	245
Tablo 32: Cennete Kimin Gideceğinin Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye)	246

ÖNSÖZ

Bir toplumun sağlıklı olabilmesi için en önemli gerekliliklerden biri de çocuklarını bilinçli yetiştirebilmeleridir. Çocuklar toplumların geleceğidir. Onların biyolojik ve psikolojik gelişimlerinin doğru bir şekilde ayrıntılarıyla anlaşılabilmesi, birçok disiplin ihtiyaçları için önemlidir. Çocukların dini motifleri uygun bir şekilde oluşturabilmeleri için, ailelerin ve eğitimcilerin onların gelişim düzeylerini dikkate almaları gerekmektedir.

Çocukların herhangi bir imgeyle ilgili algı dünyalarının açığa çıkarılmasında, onlara resim yaptırmak çok güçlü bir araçtır. Kendisini yansıtmayı ve olaylar hakkında duygu ve düşüncelerini ifade etmesinde, yalın bir anlatım aracı olan resim, sözlü iletişimde zorluk çeken çocukları tanımamızda önemli bir araçtır. Onların çizdikleri resimler görüldüğünden daha fazla anlam içermektedir.

Bu çalışmada açık uçlu anket ve resim yoluyla çocuğu tanımak, onun iç dünyasıyla ve yakın çevresiyle olan ilişkileri hakkında bilgi edinmek hedeflenmektedir. Çocuğun kaleminden çıkan bir ev, bir ağaç, bir aile resmi onun iç dünyasına ait çok sayıda ipucu taşımaktadır. Bu araştırmada çocukların cennet algısı, onların çizmiş oldukları resimler ve kendi ifadelerinden hareketle anlaşılmaya çalışılmıştır.

Lisans eğitimimden itibaren gerek akademik gerekse duygusal desteğini her zaman yanımda hissettiğim ve tezin oluşmasında büyük emeği olan değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Mualla YILDIZ'a en içten duygularla teşekkür ediyorum. Aynı zamanda din psikolojisi alanında bilgi ve deneyimlerinden her zaman yararlandığım kıymetli hocam Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN 'a ve verdikleri cevaplar ve yaptıkları resimlerle çalışmanın asıl başrolünde yer alan katılımcı çocuklara da sevgilerimi ve teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her aşamasında verdiği destekten dolayı eşim Âdem TÜRKMEN'e ve sevgili aileme çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

İnsanın gelişiminde çocukluk döneminin baskın bir belirleyiciliğinin olduğu, bilimsel çalışmalarla anlaşılmış temel bir gerçektir. Bu nedenle çocuğun gelişim sürecinin sağlıklı gerçekleşebilmesi için bu dönemin iyi anlaşılması zorunludur. Son yüzyıldaki bilimsel çalışmalar çocuğun gelişiminin anlaşılmasında geniş bir literatür oluşturmuştur. Bu literatür psikologlar ve eğitimciler için önemli bir kaynaktır.

Çocukların manevi gelişim süreci de onların genel psiko-sosyal gelişiminden ayrı düşünülemez. Manevi gelişim sürecinin aşamalarını belirlemek ve her bir aşamanın karakteristik özelliklerini ortaya çıkarmak, din psikolojisi çalışmalarının önemli bir ilgi alanıdır. Manevi gelişim sürecinin anlaşılabilmesi için çocukların dini motifleri nasıl algıladıklarının; yaşla, cinsiyetle ve sosyo-kültürel çevreyle nasıl ilişkili olduğunun belirlenmesine ihtiyaç vardır. Bu amaçla yapılacak çalışmaların geleneksel yaklaşımları sorgulayıcı, bilimsel duyarlılıkla yapılması gerekmektedir.

Bu çalışmada önemli bir dini motif olan cennet imgesinin çocuklar tarafından nasıl algılandığı, belli bir yaş aralığı ve iki farklı ülke kapsamında incelenecektir. İncelenen yaş aralığı 7-13 olup elde edilen bulgular; 7-9, 10-12 ve 13 yaşları için sınıflandırılmıştır. Çalışmada katılımcılar Türkiye’de Ankara ilinden, Almanya’da ise Berlin eyaletinden seçilmiştir.

Tezin Problemi

Bu çalışmanın problemini iki aşamalı olarak ifade etmek mümkündür. Bunlardan ilki 7-13 yaş grubundaki Müslüman aile çocuklarının cennet algısını oluşturan imgelerin belirlenmesidir. İkinci olarak ise; bu imgelerin yaş, cinsiyet ve sosyal çevreye bağlı olarak nasıl farklılıklar gösterdiğinin ortaya konulmasıdır.

Tezin Önemi

Okul çağındaki 7-13 yaş grubundaki çocuklarda cennet imgesinin ayrıntılı analizinin, din psikolojisi literatürüne önemli bir katkı olacağı düşünülmektedir. Bu yaş grubu çocuklarına yönelik manevi imgeleri konu eden araştırmalarda ağırlıklı olarak Tanrı imgesinin anlaşılmasına yoğunlaşılmıştır (Heller, 1988; Klein, 2000; Streib, 2000; Selçuk, 2005; Benesch, 2011; Yıldız, 2012 gibi). Manevi gelişim sürecinde Tanrı imgesi önemli olmakla birlikte diğer temel dini motiflerin de çocukların gelişim süreçleri içerisinde nasıl şekillendiğinin anlaşılması da önemlidir. Cennet çocukların algı dünyasında zaman içerisinde farklılaşarak oluşan ve çoğu yaş grubu için algılanmakta zorlanılan bir kavramdır. Bu kavramın bahsi geçen yaş aralığında nasıl şekillendiği ve bu şekillenimin hangi unsurlardan etkilenecek meydana geldiğinin anlaşılması için ülkemizde yapılmış yeterli çalışma mevcut değildir. Doğrudan cennet imgesiyle ilgili Türkiye’de yapılmış çalışma yok denecek kadar azdır. Benzer şekilde yurt dışında da bu imgenin müstakil olarak çalışıldığı araştırmalarda da yeterli verinin olduğunu söylemek güçtür.

Cennet imgesi çocuğun gelişim sürecindeki birçok faktörün etkilediği karmaşık bir seyir izler. Bu imge; çocuğun ebeveynleriyle olan ilişkileri, sosyo-ekonomik durumu, dini bilgi düzeyi ve genel eğitim durumuyla ilişkilidir. Bu dış bileşenlerin yanı sıra, çocuğun yaşına bağlı olarak bulunduğu psikolojik gelişim düzeyi de edindiği cennet imgesinde önemlidir. Ayrıca cinsiyet farklılıklarının da bu kapsamda dikkate alınmasına da ihtiyaç vardır.

Diğer temel dini motifler gibi cennet imgesinin de çocuklarda sağlıklı bir şekilde oluşturulabilmesi için, onların gelişim aşamalarına uygun pedagojik yöntemlere ihtiyaç vardır. Çocuğun gelişimi dikkate alınmadan dini motifler

aktarılmaya çalışıldığında, istenmeyen olumsuz sonuçların ortaya çıkabileceği bir gerçektir (Selçuk, 2005).

Kültürel ortamın, dini motiflerin oluşumundaki etkisini dikkate alarak bu çalışmada Türkiye ve Almanya'daki Müslüman aile çocuklarının cennet imgesinin karşılaştırmalı analizleri yapılmıştır. Ulaşılan literatürde bu tarz bir çalışmanın olmaması, bu çalışmanın önemli bir motivasyon noktasıdır. Almanya'daki Müslüman Türk nüfus dikkate alındığında, orada farklı bir kültürel ortamda yetişen çocukların dini algılarının anlaşılabilmesi için bu çalışmanın din psikolojisi alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın literatür açısından önemli diğer bir noktası ise, bu çalışmada cennet algısıyla ilgili olarak çocuklara hem açık uçlu sorulardan oluşmuş anket hem de resim yaptırma yönteminin birlikte uygulanmasıdır. Çocuk çizimini tamamladıktan sonra, ona resmini açıklaması için olanak da sağlanmıştır.

Tezin Amacı

Tezin önemi kısmında bahsedilen motivasyonlar doğrultusunda bu çalışmada çocukların cennet imgesini oluşturan bileşenlerin genel olarak açığa çıkarılması amaçlanmıştır. Bununla birlikte cennet algısını oluşturan unsurların yaş ve cinsiyet değişkeninin yanı sıra sosyo-kültürel farklılıklarla da nasıl ilişkili olduğunun anlaşılması hedeflenmektedir.

Bu amaçlar doğrultusunda, araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Çocuklara cennet dendiğinde ilk olarak akıllarına ne gelmektedir?

2. Çocukların cennet imgesi nasıldır?
3. Çocukların cennet imgesi yaşa bağlı değişiklik gösterir mi?
4. Çocukların cennet imgesi cinsiyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
5. Sosyal çevre farklılığı çocukların cennet imgesini etkilemekte midir?

Buradaki sorular Türkiye ve Almanya'daki Müslüman aile çocukları kapsamında incelenmiştir.

Tezin Sınırları

Tez kapsamındaki katılımcılar Türkiye'de Ankara ilinin merkez ilçeleri, Almanya'da ise Berlin eyaletinin Kreuzberg ve Neukölln kentlerinden seçilmiştir. Bu nedenle çalışma Türkiye genelini ya da Almanya'nın tamamını kapsamamaktadır. Ayrıca seçilen çocukların ailelerinin sosyo-kültürel durumları ve çocukların genel eğitim ortamları dikkate alınmamıştır.

Türkiye'den seçilen çocukların okullarında aldıkları din eğitiminin öğretmenleri tarafından nasıl aktarıldığının ayrıntıları bilinmemektedir. Benzer olarak onların ailelerinin dini hassasiyet düzeyleri ya da ne tür bir dini anlayış içerisinde bulundukları araştırmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Seçilen öğrenciler yaş ve cinsiyet dağılımına uygun olarak rasgele belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye'de şehir merkezi dışında yaşayan çocuklara da ulaşılmamıştır. Araştırma Ankara merkez ilçelerinde yaşayan, Müslüman orta sınıf ailelerin çocuklarıyla gerçekleştirilmiştir.

Almanya'daki katılımcılar seçilirken özellikle Türkiye kökenli Müslümanların yoğun yaşadığı kentler tercih edilmiştir. Bu kentlerde dini ortam içerisinde bulunan, yani Müslüman kültürünün hâkim olduğu yerlerle bağı olan, ailelerin çocukları tercih edilmiştir. Almanya'daki örneklem oluşturulurken de

ailelerin sosyo-ekonomik düzeyleri ve dini hassasiyetlerinin ne kadar olduğu bilinmemektedir. Ailelerin ve çocukların yaşadıkları ortamda çoğunluk olan Almanlarla ne düzeyde bir ilişki içerisinde oldukları ve çocukların Alman arkadaşlarıyla olan samimiyet düzeyleri de bilinmediğı de göz önüne alınmalıdır. Çocukların içinde bulundukları Hristiyan kültürüne aşinalıkları da bilinmeden, Türkiye'dekine benzer olarak yaş ve cinsiyet dağılımına göz önüne alınarak seçim yapılmıştır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın kuramsal altyapısını oluşturmak ve tezin bütünlüğünü sağlamak amacıyla, bu bölümün ilk kısmında çocukların dini gelişim süreçleriyle ilgili literatürden amaca uygun olarak seçilen kuramlar kısaca incelenecektir. Çalışmada elde edilen bulgular, tartışma kısmında bu kuramlar dikkate alınarak değerlendirilecektir. Ayrıca incelememize konu olan çocuk resimlerinin, çocukların gelişim sürecine bağlı olarak oluşan resim evreleri de tanıtılacaktır. Tez kapsamında çocuklara yaptırılmış olan çizimler incelenirken bu evrelerle uyumluluk da dikkate alınacaktır. Çocuklardaki cennet imgesinin oluşumunu, genel manevi gelişim süreci içerisinde anlamak amacıyla çocuğun dini duygu gelişimi de ana hatlarıyla ele alınacaktır. Bütünlüğün sağlanması açısından İslam dininde cennet imgesinin temel özellikleri vurgulanmış ve araştırma kapsamında olan Almanya'daki Müslüman çocukların cennet algısının oluşumunda yaşadıkları toplumun etkilerini değerlendirmeye zemin oluşturması için, Yahudilik ve Hristiyanlıktaki cennet algısına da değinilmiştir. Son olarak çocukların araştırma kapsamında yapmış oldukları çizimler cennet imgesiyle ilgili birer gösterge olarak; göstergebilimsel yaklaşımlarla değerlendirilebileceği için, oldukça geniş uygulama alanları olan göstergebilim kavramı tarihsel gelişimi de dikkate alınarak kısaca özetlenecektir.

1.1. Çocuklukta Dini Gelişim Teorileri

Psikolojik açıdan dini gelişim konusuna bakıldığında, çocuğun dini davranışının iç içe geçmiş bir dizi süreç aracılığıyla düzenlendiği sonucuna ulaşılmaktadır. İnanç başlangıçta daha basit bir formda iken, ilerleyen her evre boyunca daha karmaşık bir hale gelmekte ve bu karmaşıklık çocuğun düşüncesinin olgunlaşmasıyla devam etmektedir. Bu süreçte, çocukların bir dizi gelişim

evresinden geçtiği ve dini gelişimin bu gelişim evreleriyle paralellik gösterdiği sonucu çıkarılmaktadır (Karaca, 2007: 29). Dini gelişim, diğer gelişim alanları gibi kişiye özgü ve çeşitli motivasyonların etkileşimiyle oluşan bir süreçtir (Yüksel, 2013: 112). Bu bölümde gelişimin farklı boyutlarını işleyen kuramlardan bahsedilecektir.

Özellikle son yıllarda dini gelişimle ilgili çok sayıda kuram ortaya konulmuştur. Öncelikli olarak bu kuramlara kaynak niteliğinde olan Piaget'in Bilişsel Gelişim Teorisi ele alınacaktır. Daha sonra da Harms, Goldman, Fowler, Oser, Gemünder ve Bovet'in kuramlarına da kısaca değinilecektir.

1.1.1. Piaget'in Bilişsel Gelişim Teorisi

Biliş (*cognition*): “insan beyninin düşünme, anlama, konuşma, yorumlama, hesaplama, tasarlama, planlama, problem çözme, bellek, algılama, muhakeme vb. gibi yüksek zihinsel işlevleri için kullanılan ortak bir isimdir” (Budak, 2009: 129). Bilişsel gelişim bireylerin bebeklikten yetişkinliğe kadar, çevrelerini ve dünyayı anlama süreçleridir. Piaget'e göre çocuk bilgiyi edinirken aktif bir süreçten geçmektedir. Bu süreçler doğrultusunda birey dünyayı anlamlandırmaktadır. Bilişsel gelişimi açıklarken biyolojik ilkelerden yararlanmıştır. Ona göre bilişsel gelişimi etkileyen faktörler; olgunlaşma, yaşantı, uyum, örgütlenme ve dengelemedir (Senemoğlu, 2010: 32). Piaget bilişsel gelişimle ilgili olarak, bireylerin daha dünyaya gelirken, düşünce süreçlerini örgütlenme eğiliminde olduklarını söyler. Bu örgütlenme süreci basit bilgi gruplarının daha karmaşık şemalara dönüştürülerek gerçekleşmesi şeklinde olur (Gündoğdu, 2014: 136). Yirminci yüzyılın devlerinden biri kabul edilen ve gelişim psikolojisine önemli katkısı olan Piaget'nin bilinci, Freud'un ise bilinçaltını keşfettiği söylenmektedir. Onun, biyoloji, zooloji ve matematiğe olan

ilgisi kuramının gelişmesinde ciddi anlamda rol oynamıştır (Küçükkaragöz, 2010: 88).

Gelişim Psikolojisinin öncü isimlerinden olan Jean Piaget (1896-1980), çocukların dünya ile ilgili düşüncelerinin, çocukluk dönemlerinde, onların gelişmelerine bağlı olarak, sistematik bir biçimde değişerek oluştuğunu söyler. Böylece, çocukların büyümeleriyle ilgili süreç, aşamalardan geçerek “bilişsel gelişim” gerçekleşir. Piaget 1920’den itibaren bilişsel gelişimin evreleri üzerine çalışmıştır (Hood, 2004: 207).

Piaget, bilişsel gelişimde, farklı yaşlardaki çocukların, genel yargı yeteneklerini yansıtan dört temel belirleyici evrenin olduğu sonucuna varmıştır. Bunlar: duyu-hareket dönemi, işlem öncesi dönem, somut işlemler dönemi ve soyut işlemler dönemi olarak isimlendirilir (Wadsworth, 2015: 33).

Duyu-hareket (*Sensory-Motor*) dönemi doğumdan itibaren iki yaşa kadar devam etmektedir. Bebekler bu evrede dünyayı anlamak için duyma ve görme ile hareketlerini koordine ederler. Bu evrede dünyayla iletişime geçmek için bir şeye dokunur ya da bakarken onu ağızına almak ister (Santrock, 2014: 149). Bebekler bu dönemde, nesnelerin göremedikleri zamanlarda da var olduklarının farkına varırlar (Nesne devamlılığı) ve yabancı şeylerden korkmaya başlarlar (Yabancı kaygısı). Bu bilişsel değişimler yaklaşık sekiz ay ve sonrasında kadar bebekte görülebilmektedir (Hood, 2004: 208).

Çocuğun doğumundan dilinin gelişmesine kadar olan süreçte, çocuğun zihni çok hızlı bir gelişim gösterir. Bireyin duyumsal ve devimsel eşgüdümü, tamamen kalıtsal olarak edindiği bir davranıştır. Örneğin bebekte ilk olarak süt emme

refleksi gelişir. Bu refleks tekrarlandıkça daha iyi öğrenilir. Yani çocuk ilk günlerine göre artık daha iyi süt emmektedir. Buradan yola çıkarak bu evrede çocuğun ilk davranışının bir emme gerçeği olduğunu söylemek mümkündür. Yani çocuk için dünya; emme eyleminden ibarettir (Piaget, 1999: 22). Çocuk bu dönemde beş duyu organının da tam olarak farkına varır. Dönemin sonlarına doğru yürüme becerisini kısmen kazanmış olur ve bu şekilde de bedenini istediği gibi hareket ettirebilir duruma gelir (Bacanlı, 2012: 87).

İşlem öncesi (*preoperational*) dönem yaklaşık 2-7 yaşları arasına karşılık gelir. Çocuk bu evrede oldukça benmerkezcidir. Bu evrede dünyayı kelimeler, imgeler ve çizimlerle ifade etmektedir. Bu aşamada çocuk kavramları oluşturabilir ve kavramlar arasında basit bağlar kurabilir durumdadır. Çocuk artık fiziksel olarak yapabildiği şeyleri zihinsel anlamda da takip edebilmektedir (Santrock, 2014: 216-217). Olayları zihninde tasarlar ve böylelikle de duyuşal-motor hareketlerine daha az bağımlı hale gelir. Bu dönemin en önemli özelliği, Piaget'in "sembolik işlem" diye adlandırdığı, çocukta nesne ve olayları sembolleştirme becerisinin oluşmasıdır (Wadsworth, 2015: 57). Sembolik fonksiyon sürecinde davranışlar düşünceye dönüşmektedirler. Çocuk artık bir olayla karşılaştığında, eylem ve nesneleri zihinsel bir şemaya dönüştürebilir (Bacanlı, 2012: 90).

Bu evrede dilin ortaya çıkmasıyla, bireyler sürekli bir iletişim ve etkileşim hâlinde dirler. Bu iletişim gerçekleşirken, çocuk sadece başkalarıyla konuşmakla kalmayıp, zaman zaman kendi kendine de konuşur. Bu değişik monologlar çocuğun kendi oyun ve davranışlarında, ona eşlik ederler. Bu monologlar 3-4 yaşlarında olan çocukların konuşmalarının yaklaşık üçte birini oluşturur. Bu süreçte çocuk, tıpkı

yüksek sesle düşünüyormuş gibi kendi kendine konuşur. Bu durum çocuk yedi yaşına yaklaştığında düzenli olarak azalmaktadır (Piaget, 1999: 33-36).

Çocuklar nesneleri başkalarının perspektifinden göremezler. Dil ve rakamlarla eşyayı sembolize ederken tamamen ailelerine bağımlı olarak sadece aileden öğrendikleri sembolleri kullanırlar. Bu dönem çocuklarının oyun esnasında hayal gücü ortaya çıkar ve nesnelere kendileri dışında bir şeyin sembolüymüş gibi davranabilirler. Her şeyin canlı olduğunu düşünen çocukların bu durumu animizm terimiyle açıklanır (Karaca, 2007: 32). İşlem öncesi dönemde çocukların, ayrıntılı mantıksal çıkarsama yetenekleri yoktur ve aynı anda birden fazla ilişkiyi kavrayamazlar. Bu dönemdeki çocuklarda dikkat çeken bir durum da, konuşma sırasında kavramlarda hata yapma eğilimleridir. Yani nesnelerin dış görünüşleri değişse de, hacim, uzunluk veya miktarlarının aynı kalacağı şeklindeki özelliklerine ilişkin düşünceyi kavramada zorluk çekerler (Hood, 2004: 208).

Somut işlemler (*Concrete operational*) döneminin bir önceki dönemden temel farkı, çocuğun kendi zihninde işlemler yapabilir duruma gelmesidir. Bu dönem 7 ile 12 yaşlarını kapsamaktadır. Burada çocuğun akıl yürütme biçimi mantığa dayalı bir şekilde gerçekleşir. Çocuk somut bir probleme uygulanabilir, mantıksal olarak düşünce işlemleri geliştirir. Birey bu evrede düşünce ve algı arasında ayrım yapmak zorunda kaldığında, algısal kararlar yerine mantıksal kararlar vermeye başlamıştır. Artık çocuk algılardan uzaklaşmış ve zihinsel işlemlerde tersine çevirebilirliği uygulayabilmektedir (Wadsworth, 2015: 91).

Çocuklar bu evrede somut işlemler gerçekleştirip, mantıksal çıkarımlarda bulunabilirler. Somut işlemler, gerçek ve somut nesneler üzerinde uygulanabilir operasyonlardır. Bu dönemde çocuk nesnelerin çoklu özelliklerini de birlikte

değerlendirebilir. Örneğin bu dönemde çocuk nesnelerin üç boyutunu da aynı anda fark edebilir (Santrock, 2014: 288).

Bu dönem çocukları bir önceki dönem çocuklarına göre iki açıdan ilerlemişlerdir. Çocuk bir konu üzerinde çalışırken, kendini tamamen odaklayabilir ve grup çalışmalarında da işbirliği halinde çalışabilmektedir. Bireyler arası ilişkiler açısından bakıldığında da çocuk artık onlarla beraber işbirliği yapma becerisini kazanmıştır. Böylece, bu dönemle birlikte çocuğun benmerkezci dili ortadan kalkmaya başlar (Piaget, 1999: 58).

Bu dönemde çocukların parça-bütün ilişkisi de geliştirmekte, benmerkezcilikten uzaklaşmakta ve artık nesneleri ağırlık, büyüklük veya nicelik bakımından sıralayabilmektedirler. Bu duruma Piaget “serileme” adını vermiştir (Karaca, 2007: 33). Çocuklar bu evrede, bir önceki düzeyde çok zor anladıkları konuşmadaki terimleri anlama yeteneklerini geliştirirler. Onlar somut olarak mantıksal çıkarımlarda bulunabilirler, kıyasları anlayabilirler ve tersine döne bilirlik gibi matematiksel dönüşümleri yapabilirler (Hood, 2004: 208).

Soyut işlemler (*Formal operational*) dönemi 12-17 yaş aralığındaki süreç olup bu son evrede çocuk, düşünsel süreçte somuttan uzaklaşmaya yönelir (Hood, 2004: 208). Bu dönemdeki çocuklar düşüncelerini somut olaylarla sınırlamak zorunda değildirler. Onlar düşünce hakkında da fikir yürütebilirler ve soyut önermeler içeren varsayımlarla ilgili de mantıksal çıkarımlarda bulunabilirler (Santrock, 2014: 370). Hatta mantıksal çıkarımlarıyla genel kuramsal sonuçlara varabilir ve bu kuramlara bağlı düşünceler geliştirebilir. Artık yetişkin birey somut şeylerin sınırlamalarından kurtularak daha özgür ve yaratıcı düşünceler oluşturabilir (Piaget, 1999:86). Bu dönemdeki ergenler somut ve soyut karmaşık olaylarla ilgili

mantıksal ilişkiler kurup, sistematik çözüm yolları geliştirebilirler (Gander ve Gardiner, 2015: 178).

Bu evrede birey çocukluktan çıkmış ama henüz yetişkin de olmamıştır. Yetişkin gibi düşünmeye başlayabilse ve soyutlamalar yapabilse bile, onun gibi karar verme ve problem çözebilme aşamasına henüz gelememiştir. Çeşitli deneyimler sonucunda ancak daha yeterli ve tutarlı bir düşünme yeteneğine sahip olacaklardır (Karacoşkun, 2013: 106). Piaget'ye göre çocuğun zihinsel kabiliyetinin tam olarak gelişmesi 11 yaşından sonra mümkün olmaktadır. Bilişsel gelişimin bu son evresinde çocuk, düşünce sürecinde soyutlama ve kavramsallaştırma kabiliyeti geliştirir (Karaca, 2007: 33). Çocukların düşünme biçimleri ergenlik döneminin başlangıcıyla, yetişkinlere benzemeye başlar. Bu dönemde çocukların fizyolojik yapısındaki ciddi değişmelerin yanı sıra, zihinsel aktivitelerinde de önemli değişimler saptanır. Bir probleme sadece somut değil aynı zamanda soyut çözümler de bulmaya başlar. Çözümlere sistemli bir şekilde ulaşır. Aynı zamanda birey tümevarım ve tümdengelim yöntemlerine de hâkim olmaya başlar (Arslan, 2012: 17).

Piaget'in bilişsel gelişim teorisi bazı eleştirilere maruz kalsa da, bilişsel gelişimle ilgili evre teorilerine önemli katkılarda bulunmuştur. Bilişsel gelişim, daha çok, büyüyen çocukların zaman içinde çevreleriyle uyum sağlamasına ve aynı zamanda yeni bilgi elde etmek için düşünce geliştirmelerine imkân verir. Piaget'e göre bilişsel gelişim, çocukların çevreleriyle ilgilenmesini ve onu özümsemesini, yeni bir bilgi üretmek için düşüncesinde dönüşüm yapmasını mümkün kılmak için hiyerarşik bir biçimde ilerlemektedir. Bu şekilde her evre daha ileri bir bilişsel gelişim sağlamak için bir öncekinin üzerine inşa edilir. Yani her bir evre, bilişsel gelişimi sürdürmek için, bir önceki evreyi geliştirir. Bundan dolayı onun teorisi, dini

gelişim açısından da son derece önem arz etmektedir. Bu teori, dinî gelişim sürecinin anlaşılması için önemli görülmektedir. Örneğin, bu yaklaşımlar, çocukların bilişsel olarak, daha çok yetişkin dinî hayatına dönük karmaşık ve soyut dinî kavramları anlama yeteneklerinin olmadığını öngörür (Karaca, 2007: 34, Hood, 2004: 208).

Dini gelişim, diğer gelişim alanlarında olduğu gibi, kişiye özgü ve farklı motivasyonların etkileşimiyle şekillenen bir süreçtir (Yüksel, 2013: 112). Piaget'nin başlatıp Kohlberg ve diğerlerinin sürdürdüğü bilişsel gelişim paradigmasından Goldman, Fowler, Oser'in de aralarında olduğu pek çok isim dini düşüncenin yapısını anlamak için çalışmalar yapmışlardır (Ok, 2007: 7).

1.1.2. Harms'ın Teorisi

Dini düşünce ile ilgili yapılan birçok araştırma, onun genel olarak bir evre modeliyle uyumlu olduğunu ortaya koymuştur (Karaca, 2007: 40). Harms, çocukların yapmış oldukları resimleri onların inançları ile ilişkilendiren ilk kişi olmuştur (Ratcliff, 2008: 11, akt. Yıldız, 2012). Harms, sözel ifadelerin derin dini yaşam hakkında yeterli bilgi veremeyeceğini düşünmüş, bundan dolayı da zihinsel olgunluğa ulaşmamış çocuklarda sözel ifadelerden çok, dini imgeleri ön plana çıkarmıştır. Çocuklara resim çizdirmiş ve çizdikleri resmin neyi ifade ettiğini belirtmelerini onlardan istemiştir. Bu yolla Harms önemli sonuçlar elde etmiştir (Harms, 1944: 112, akt. Yıldız, 2012). Yaşları 3 ile 18 arasında değişen 5000'den fazla çocukla yapmış olduğu çalışmasından elde ettiği verilerden ortaya koyduğu, "Çocuklukta Dini Gelişim Kuramı"nı 3 aşama olarak belirlemiştir. Bunlar şu şekildedir:

Peri masalı evresi (*the fairy-tale stage*): 3-6 yaşlarındaki 800 çocuğun çizim ve sözel ifadelerinin toplamı benzer özellikler göstermektedir. Çocuklar Tanrı'yı bir kral, bütün çocukların babası, uzun sakallı veya sakalsız bulutların üzerinde altın bir evde oturan, bulutlardan yapılmış bir evde oturan biri, çarmıha gerilmiş İsa ve fantastik tarzda bulutlardan oluşmuş gökyüzünde yüzen bir kutup ayısı şeklinde tarif etmişlerdir. Burada Tanrı ile peri masalı karakterleri benzer hale gelmiştir (Harms, 1944: 115). Bu dönemde hayal ile gerçek olanı ayırt etmek zordur. Yaş ilerledikçe, çocukta gerçek ile hayal arasındaki farkı ayırt etme yetisi gelişmektedir (Karaca, 2007: 41).

Gerçekçi evre (*the realistic stage*): 7-12 yaşlarda çocuğun Tanrı hakkındaki duyguları daha gerçekçidir. Resimlerinde duygusal açıdan daha kararlı oldukları gözlenen çocuklar bu evrede, dini kavramları somutlaştırma eğilimindedirler. Metafizik imgelerle dini gerçeklerin yer değiştirebildiği bu dönemde; Tanrı baba, melekler aziz şeklinde ifade edilmektedir. Çocuk kurumsal dinle karşılaşır ve ona uyum sağlamada daha yetenekli hale gelir. dini sembollerin ön planda olduğu resimlerinde anlam içeriği de genişler (Harms, 1944: 116-117; Karaca, 2007: 41).

Bireysel evre (*the individualistic stage*): 13-18 yaşlar arasında Tanrı'ya karşı kişiden kişiye farklı kavramsallaştırmalarla sonuçlanan ve daha bireyselleşmiş bir anlayışın olduğu üç temel grup öne çıkmaktadır: bu gruplardan ilkinin temsil eden A grubunun anlayışında geleneksel dini fikirlerdeki dogmalar hâkimdir. Bu durumu resimlerinde çarmıh, cennetin kapısı, geleneksel melek resimleri, sinagog manzaraları gibi imgelerle yansıtırlar. B grubundakiler A grubundakilere göre daha mistiktirler. Vicdanı ön plana çıktığı B grubunda daha mistik dini algı oluşur. Resimlerinde daha çok soyut ifadeler yer almaktadır. C grubunda ise kendi

çevrelerindeki unsurlar dışında mitolojik ögeler de dini algıyı şekillendirmeye başlar (Harms, 1944: 118; Karaca, 2007: 42).

1.1.3. Goldman ve Dini Düşünce Gelişimi Teorisi

Ronald Goldman (1968-1994) teorisi, Harms'ın evrelerine son derece yakındır, ancak ondan farklı olarak Piaget'in terminolojisiyle ifade edilmiştir. O, "dinî düşüncenin, dinî olmayan düşünceden şekil ve yöntem açısından, farkı olmadığı" iddiasıyla, Piaget'in bilişsel gelişim kuramını, dinî düşünceye uygulamaya çalışmıştır. Goldman, bu uyarlamada, dini düşüncenin şekil ve gelişim sırası ile dini olmayan düşünceden farklı olmadığını söylemiştir (Karaca, 2007: 49; Hood, 2004: 210-211). Onun dini gelişim kuramı, çocuktaki dini gelişimin zihinsel gelişime paralel olduğu düşüncesi üzerine kurulmuştur. Çocuktaki dini düşüncenin gelişimini anlamak için, dini kavramların oluşumunu tanımanın önemli olduğunu düşünür (Yüksel, 2013: 114). Goldman'a göre çocukların yaş sınırlarında olduğu gibi, gelişim hızında da büyük kişisel farklılıklar vardır. Piaget, her yetişkinin soyut işlemler evresine ulaşmadığını ve bazı yetişkinlerin soyut düşünmeyi bütün bilgi alanlarına uygulayamadığını düşünmektedir. Goldman da benzer bir şekilde, çoğu genç insanın ve yetişkinin dinî algılamada somut seviyede kaldıklarını söylemiştir (Tamminen, 2012: 72).

Peagojik bir yaklaşım benimseyen Goldman, İngiltere'de 6-17 yaş grubundaki çoğunluğunu Protestan ailelerin çocuklarının oluşturduğu katılımcılarla yaptığı çalışmalar sonucunda çocukluk dönemi dini gelişimin beş aşamada gerçekleştiğini iddia etmiştir. Bu aşamaların ilk ikisi din öncesi (*pre-religious*) evreyi oluştururken, üçüncü ve dördüncü aşamalar yarı-dini (*sub-religious*) düşünce

dönemleridir. Son dönem ise gelişkin soyut dini düşünce (*religious*) aşamasıdır (Goldman, 1965: 40, akt. Yıldız: 2012). Bu aşamalara aşağıda kısaca değinilecektir.

Dini düşünce öncesi dönem sezgisel dini düşüncenin olduğu 7-8 yaşlarına kadar olan süreci kapsar. Çocuğun dini hayat hakkında net bir fikri yoktur çünkü dini kavramları tam anlayamaz ve mantıklı/tutarlı çıkarımlar yapamaz. Dini düşünce bu evrede sistematik değildir. Bu dönemdeki bir çocuğa Musa'nın Tanrı'ya bakmaktan neden korktuğunu soran Goldman, Tanrı'nın tuhaf bir yüze sahip olması cevabını almıştır. Aynı şekilde, Musa'nın üstünde durduğu yer neden kutsaldı? sorusuna çocuklar; “Çünkü orada çimen vardı” cevabını vermişlerdir. Yani çocuk dini hayatla ilgili bir konudan henüz çıkarımda bulunamamaktadır (Goldman, 1965: 46-47; Elias, 2004: 87; Yüksel, 2013: 116).

Birinci geçiş aşaması olan ikinci evre, sezgisel ve somut dini düşünce aralığını kapsar. Bu aşamada çocuklar sezgisel düşünceyi aşmaya çalışsalar da çok başarılı olamazlar. Somut düşünme becerisinin oluşma aşaması olan bu dönemde çocuk karmaşık sınıflamalar yapamasa da basit sınıflandırmalar oluşturabilir. Sistematik düşüncenin gelişkin olmadığı bu dönemdeki çocuklara Goldman: “Musa'nın Tanrı'ya bakmaktan neden korktuğu” sorusun yönelttiğinde çocuklar “Tanrı bıyık takmıştı ve Musa da onu tanıyamadı” veya “Çünkü Tanrı sakallıydı ve Musa sakalı sevmezdi” gibi cevaplar vermişlerdir (Karaca, 2007: 52; Yüksel, 2013: 116).

Goldman'ın somut dini düşünce aşaması diye adlandırdığı üçüncü aşama, Piaget'in somut işlemler evresine karşılık gelir ve bu dönem 8-13 yaşları arasında devam eder. Çocuğun düşüncelerinin kendi tecrübeleri ve somut öğelerle sınırlı

olduğu bu dönemde, dini düşüncedeki anlayış düzeyi de lafzidir. Tanrı imgesinin antropomorfik olduğu bu evrede çocuk henüz egosantrik yaklaşımdan kurtulamamıştır. Örneğin çocuklara, “Musa’nın Tanrı’ya bakmaktan niçin korktuğu” sorusu sorulduğunda çocuklar, Tanrı’nın bir insan veya günahlarından dolayı onları cezalandıracak bir tür güç kaynağı olarak düşünürler (Elias, 2004: 88; Yüksel, 2013: 116; Karaca, 2007: 53-54).

İkinci geçiş aşaması olan dördüncü evrede çocuk somut düşünce ile soyut düşünce arasındadır. Bu aşamada dini düşüncesini tamamen soyutlayamamış olsa bile, bu yönde belirtiler de gösterir. Yukarıda bahsedilen soruya: Musa’nın korkusunu, muhtemelen geçmişte yaptığı bir hata veya Musa’nın bir kişiyi öldürmüş olması gibi daha gerçekçi sebeplere dayandırmışlardır. Goldman’a göre birçok insan bu evreyi tam olarak aşamadığından dolayı gerçek/soyut bir dini düşünme safhasına ulaşamaz (Goldman, 1965: 58, akt. Yıldız, 2012; Elias, 2004: 89).

Son aşama olan soyut dini düşünce evresinde çocuk, dini düşüncesinde artık sembolleri de kullanabilmektedir. 13-14 yaşlarından başlayan beşinci evrede çocuk tam bir dini arayış aşamasına gelmemiş olsa da, kendi düşüncesindeki çelişkileri de fark etmeye başlar. Bununla beraber çocuk inanç konusunda yetişkinlerin dünyasına adım atarak onların inancını kabul veya ret aşamasına gelebilir. Bu aşamadaki çocuklar Musa’nın Tanrı’ya bakmaktan korkmasının nedenini, Tanrı’nın yüceliği ve kutsallığı gibi soyut bir sebeplere bağlamaktadırlar (Goldman, 1965: 49; Yüksel, 2013:117; Karaca, 2007: 55).

Ortaya koyduğu bu kuramla Goldman, dini düşüncenin gelişimi konusunda çocukların bireysel farklılıklarına dikkat çekerek, onların dini gelişimi üzerinde

bilişsel gelişim hızı ve zekâ seviyesinin de etkili olduğunu vurgular. Dini gelişim Goldman'a göre birçok faktörün bir araya gelmesiyle oluşan bir süreçtir (Yüksel, 2013: 117; Tamminen, 2012: 73).

Dini düşünce gelişimiyle ilgili Goldman'ın diğer bir tespiti ise, bu düşüncenin genellikle diğer düşünce türlerinden daha geç oluştuğudur (Karaca, 2007: 57).

1.1.4. Fowler ve İnanç Gelişimi Teorisi

Amerikalı bir teolog olan James Fowler (1940-2015), dini olan veya olmayan inanç biçimlerini de içine alacak şekilde, inanç formlarının tamamını açıklayabilecek bir dini gelişim modeli oluşturmuştur. Bu model, herhangi bir inanca özgü olmayıp, bütün inanç formları içinde bir açıklama sunmaya çalışır. Modelini oluştururken Piaget'in bilişsel gelişim teorisi ve Kohlberg'in ahlaki gelişim teorilerinden esinlenerek bireylerin dini gelişimlerinin de ardışık bir süreç içerdiğini vurgulamıştır. İnanç gelişimine bireylerin kendi deneyimlerini de katan Fowler, insanların diğer insanlarla ilişki içinde olmaları ve paylaşılan değerlerin merkezinde belli bir bağlanma algılamalarının, inanç gelişiminin temelini oluşturduğunu söyler. Ona göre bireyin özünde var olan inanç, zamanla gelişen ve değişen üretken bir insani deneyimdir (Karaca, 2007: 189-190; Hood, 2004: 216; Yüksel, 2013: 112). Fowler, inanç gelişimi teorisini oluşturmak için yaptığı araştırmalar sonucunda, çocukluk döneminin önemini ve inançla kimlik arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir (Yıldız, 2007: 70). Fowler 1981'de İnanç Gelişim Evreleri (*Stage of Faith*) aşağıda kısaca özetlenecektir.

Farklılaşmamış Temel İnanç (*Undifferentiated Faith*) denilen bu döneme, basamak öncesi dönem de denir. Duygusal güvenin başladığı aşamadır. İman

gelişimi de bu zemin üzerinde oluşmaya başlar (Yüksel, 2013: 113; Hood, 2004: 216). İlk 7-8 aydan itibaren çocukta ilk imajların oluşmaya başlar. Bu dönemde anneye ve temel bakıcıca duyulan güven ilişkisinin sağlıklı olması, çocuğun geleceğe dönük güven duygusu üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bu güven ilişkisinin iyi oluşmaması durumunda kişiler ya kendilerini her şeyin merkezinde görüp narsist bir yapıya bürünür ya da toplumsal ilişkilerinde oldukça başarısız olur. Bu aşamada Tanrı ile ilgili de ön imajlar (*pre-images*) da şekillenmeye başlar (Fowler, 1981: 120-121, akt. Yıldız, 2012; Karaca, 2007: 190-191).

Sezgisel Yansıtımlı İnanç (*Intuitive- Projective Faith*) denilen birinci evre, 3 ile 7 yaş dönemine karşılık gelir. Bu dönemde çocuğun çevresindeki yetişkinlerin anlatmış oldukları hikâyeler çocuk üzerinde etkilidir. Düşüncelerin oldukça taze ve özgür olduğu bu dönemde çocuk her şeyi benmerkezci olarak algılar. Hayal gücünün gelişkin olduğu bu dönem çocukları inanç konusunda da gerçeklerle fantezileri karıştırarak algırlar. Bu dönemin inanç karakteristiği taklitçiliktir. Ölüm ve cinsellik duygusunun da ilk olarak olduğu dönem de sezgisel yansıtımlı inanç dönemidir (Ok, 2007:116; Yüksel, 2013: 113). Çocuğun kutsalın yasaklarını ve ahlak varlığının bilincine ulaştığı bu evre, Piaget'in "işlem öncesi" evresine rasgelmektedir (Hood, 2004: 217; Karaca, 2007: 192). Piaget'nin işlem öncesi dönemine giren çocuğun zihni artık çeşitli olasılıklara açık haldedir. Ona göre kurgu ve gerçek aynı şeydir. Çocuk doğru ve yanlış artık öznel olarak yaklaşılır. Böylelikle de çocuk meleklerle ve ruhlara inanmaya hazır hale gelmiş olur. Bu evreden bir sonraki evreye geçişi hızlandıran en önemli etken, çocukta somut işlemsel düşüncenin ortaya çıkmasıdır (Santrock, 2007: 260-261; Karaca, 2007: 192).

Mitsel-Literal İnanç (*Mythic Literal Faith*) evresi denilen ikinci dönem, 7 ile 11 yaş aralığına, yani okul dönemine denk gelir. çocuğun çevresindeki olaylara aktif katılım gösterdiği bu dönemde, hayallerle gerçekler ayırt edilmeye başlanmıştır. Çocuk kendisiyle başkaları arasındaki farklılıkları da fark eder. Dini inanç ve sembollerin tamamen gerçek olarak algılanır. Hikâyelerdeki kahramanları insan biçimli olarak algılar. Birçok ergen ve yetişkinin de özelliklerini gösterdiği bu dönem soyut düşünceye geçiş aşamasını ifade eder (Ok, 2007: 116-117; Hood, 2004: 217).

Sentetik-Geleneksel İnanç (*Synthetic-Conventional Faith*) dönemi, Piaget'in soyut işlemler döneminin başlarına karşılık gelir. Bu dönemde çocuğun dünyasında aile dışında artık okul, iş, akranlar, toplum, medya ve din de etkili olmaya başlar. Sosyal ilişkilerdeki yaşananlar bu dönem çocuklarının Tanrı'yla olan ilişkilerini sorgulamalara başlar. Çocukların Tanrı'yla olan bireysel ilişkilerini yeniden kurgulayabildikleri bir dönemdir. Çocuk soyut düşüncenin gelişmesine bağlı olarak, kendi dünyasını anlamlandırmada soyut fikir ve kavramlara da güvenmeye başlar (Yüksel, 2013: 113). Fowler'a göre bu evre diğer iki evreye göre çok daha soyuttur. Buna rağmen genç hala başkalarının dinine ve inançlarına ayak uydurmaktadır, bundan dolayı da alternatif dini ideolojileri analiz edemez. Fowler, birçok bireyin bu evrede kaldıklarını ve üst evrelere geçemediklerini söyler. Bu dönemde Tanrı ile kişisel bir yakınlık kurulur. Buna bağlı olarak da, Tanrı "her zaman benimledir" anlayışı yaygınlık gösterir (Santrock, 2007: 260-262).

Bireysel-Düşünmeye Dayalı İnanç (*Individuative-Reflective Faith*) adı verilen bu dönem son ergenlikle yetişkinlik arasındaki süreçtir. Birey kendine ait düşünce, inanç ve yaşam tarzı ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmeye başlar. Bu sorumluluk duygusu üzerinde bir gerginliğe yol açar. Kişinin iç otoritesinin dıştaki

otoriteden daha güçlü olamaya başladığı bir dönemdir. Dönemin tipik özellikleri arasında, sembollerin kavramsal anlamlar içermesi ve mitolojik özelliklerin azalması vardır (Fowler, 1981: 182; Hood, 2004: 217). Kişiler bu dönemde, sahip olduğu inanç ve değerleri, eleştirel bir gözle sorgular ve bunları yeniden yapılandırır. Bu evre Piaget'nin “soyut işlemler” evresine denk gelir ve ergenliğin son dönemlerinden başlayıp, 30-40 yaşlarına kadar devam etmektedir (Karaca, 2007: 194).

Birleştirici İnanç (*Conjunctive Faith*) evresi olan beşinci dönem, orta yaş ve sonrasında kapsamaktadır. Bu evrede “Diyalogsal bilgi”nin ortaya çıkmasıyla birey, son derece karmaşık bir biçimde olan dünyayla ilgili çok boyutlu perspektiflere açık hale gelmektedir. Fowler'e göre bu evre, Piaget'in “soyut işlem” aşasının diyalektik düşünceye kadar uzayan kısmına tekabül etmektedir (Karaca, 2007: 195). Bu dönemdeki temel motivasyon dış dünyayla kendi dünyasını uyumlu hale getirme çabasıdır (Hood, 2004: 217).

Evrensel İnanç (*Universalizing Faith*) adlı son evreye çok az sayıda insanın ulaştığı kabul edilir. Bu aşamadaki bireyler Tanrı'yla birlik hissine sahiptirler ve adaletin sağlanması, sevgi ve merhametin yaygınlaşmasına çabalarlar. Zulümlerin ortadan kaldırılması için de mücadele ederler. Bu insanlar, İnsanları sosyal, politik, ekonomik, ideolojik baskıdan kurtarmaya çalışırlar. Bu tip insanlar ölümlerinden sonra takdir edilip saygıyla anılırlar. Fowler son derece nadir insanların ulaşabildiğini düşündüğü bu evreye; Mahatma Gandhi, Martin Luther King, Rahibe Teresa, Abraham Heschel gibi insanların örnek gösterilebileceğini söyler. Paloutzian'a göre Piaget'in sisteminde bu evrenin karşılığı yoktur (Hood, 2004: 217-218).

Fowler'in ortaya koyduğu inanç gelişim teorisine ilişkin analizler zengin fikirler barındırır. O, empirik çalışma için bir çatı oluşturabilecek, inanç kavramını öne sürer. Fakat bu teori, teolojik temelleri açısından belirli bir dini inanç geleneğine uygunluk konusunda sorun oluşturabilmektedir (Yüksel, 2013: 115)

1.1.5. Oser-Gmünder ve Dini Yargı Gelişimi Teorisi

Fritz Oser (1937-...) İsviçreli bir psikolog ve din eğitimcisidir. Paul Gmünder (1951-...) ise İsviçreli bir teologdur. Onların teorisi Tanrı'yla ilgili dinamik, bilişsel ve interaktif bir yapı sergiler. Teorilerindeki evreler, Piaget ve Kohlberg'in teorilerinde olduğu gibi değişmeyen ve hiyerarşik bir özellik göstermektedir. Onlar dini yargıyı; "dini bilgi veya basit dini bir duygudan farklı olarak, hayatın herhangi bir deneyiminin Tanrı'yla girilen ilişki ekseninden yorumlanması" şeklinde tanımlamışlardır. Hayat serüveninde birey karşılaştığı problemlerle yüzleşirken, onları dini bir renk şeklinde algılar. Bireyin dini yargısı kavramsal olarak dindarlığa referansta bulunmaktadır (Karaca, 2007: 200-201).

Oser ve Gmünder, dini gelişimin "dinî yargı" denilen yönü üzerinde durmuşlardır. Onlar, zihinsel gelişim ile dini yargıya bağlı bir yaklaşım benimsemişlerdir. Gelişim evrelerinin, insanların Tanrı'yla aralarındaki kişisel tecrübelerden kaynaklandığını söyleyen Oser ve Gmünder, bu evrelerin bireyden bireye farklılık gösterebileceğini de vurgularlar (Hood, 2004: 219).

Onlara göre dini yargıların herhangi bir anda değil, kriz anlarında ortaya çıkma olasılıklarının fazla olduğunu ileri sürmüşlerdir. "Paul İkilemi" olarak bilinen bir kriz durumundan bahseden hikâye, araştırmaya katılan katılımcılara görüşme esnasında aktararak, bir takım sorulara cevap vermeleri istenmiştir. Oser ve

Gmünder, katılımcıların verdikleri cevaplardan onların dini yargı düzeylerini ölçmenin mümkün olacağını savunurlar. Dini yargılar, Paul örneğinde olduğu gibi birbiriyle çatışan iki değer arasındaki gerilime verilecek cevapla ortaya çıkar. Verilen cevapların, dinî yargı gelişimindeki beş evreyi aydınlattığını savunurlar (Karaca, 2007: 201-203; Möller, 2010: 17).

Dini yargı gelişimi Oser ve Gmünder'e göre sadece insan-Tanrı ilişkisindeki farklılaşmayla değil, çift kutuplar arasında değişen ilişkilerle de tanımlanmaktadır. Araştırmadaki katılımcıların bu ikilemlere vermiş oldukları cevapların analizi neticesinde daha düşük dini yargı seviyesinde olanların bazılarının tek bir boyutu düşünürken, diğerlerinin ise her iki boyutta düşünebildikleri sonucuna varmışlardır. Oser ve Gmünder'e göre, bireylerin bu iki zıt kutup arasındaki uyumluluğu sağlama şekilleri dini yargılarının derinliğini oluşturur (Karaca, 2007: 204; Möller, 2010: 17; Wrobel, 2004: 1). Oser ve Gmünder'in Dini Yargı Gelişimi Teorisi aşağıdaki aşamalarla gerçekleşir.

Özerk Olmayan Dini Yönelim (*Orientierung an absoluter Heteronomie*): Bu evrede (0-8 yaş) birey Tanrı'yı, aktif ancak beklenilmeyen zamanlarda dünyaya müdahale eden bir mükemmel varlık olarak algılar. Oser ve Gmünder'e göre; "*Gott kann alles*" yani "Tanrı her şeyi yapabilir" ifadesi ilk aşamanın mottosu niteliğindedir. Tanrı insanı koruduğu gibi, ona hastalık ve sağlık, sevinç ve üzüntü gibi birtakım acı ve ıstıraplar verebilir. Aynı zamanda O, insanı ve diğer bütün canlı varlıkları doğrudan etkileyebilmektedir. Tanrı'nın istekleri her zaman yerine getirilmek zorundadır. Eğer Tanrı'nın istekleri yerine getirilmezse, bireyin onunla olan ilişkisi kesintiye uğrar ve bu durum onun cezalandırılmasıyla sonuçlanır. Bu

dönemde bireyler, katı inanç yasalarına bağlılık duyarlar (Möller, 2010: 18; Wrobel, 2004: 2; Yüksel, 2013: 117; Marti, 2011).

Almak İçin Verme Yönelimi Evresi (*Orientierung an relativer Autonomie*): Bu evrede (8-12 yaş) birey, “almak için ver” (*ich gebe dir, damit du gibst*) anlayışına sahiptir. Burada Tanrı iyi ve kötü eylemlere bağlı olarak ödül ve ceza veren ve her şeye gücü yeten ancak hala dışsal bir varlık olarak algılanmaktadır. Bu dönemde insan dini emirlere uyarak, pozitif davranarak, dua ve adaklar sayesinde Tanrı ile etkileşime girer. Eğer birey Tanrı’yı umursar ve bu doğrultuda hareket ederse, sınavı geçerek sağlık, başarı ve mutluluğu elde etmiş olur. Bundan dolayı da Tanrı ona sevgi dolu bir baba gibi davranır. İnsanın başarılı veya başarısız olarak Tanrı’yı etkilemesi kendi elindedir. Bu evrede sınırlı bir özerkliğin yanı sıra rasyonelliğin de ilk şekilleri görülmeye başlar (Möller, 2010: 18; Wrobel, 2004: 2; Yüksel, 2013: 117-118; Marti, 2011).

Özerk Benlik ve Tek Taraflı Sorumluluk Yönelimi Evresi (*Orientierung an absoluter Autonomie–Deismus*): Bu evrede (12-16 yaş) bireyin dünyasından Tanrı kısmen ayrı ve onun üzerinde daha az etkili bir varlık olarak düşünülür. Tanrı’nın eylem alanı ile insanınki birbirinden ayrı olarak algılanmaya başlar. Bu durumu Oser ve Gmünder şöyle ifade ederler “Tanrı yapar ve insan yapar” (*Gott tut und der Mensch tut*) yani ikisinin eylem alanı ayrıdır. Tanrı’nın insan üzerindeki etkisinin azalmasıyla, insanların kendi yaşamlarından kendilerinin sorumlu oldukları algısı ortaya çıkar. Artık özgürlük, hayatın anlamı ve geleceğe dönük ümitler, bireyin kendisine bağlıdır. Eğer birey bu düzeyde bir inanca sahipse, o zaman kendisini Tanrı’ya karşı sorumlu hisseder. Bireyin başına gelen şeylerin sorumluluğu tamamen

kendisine aittir, bunların Tanrı'yla hiçbir ilişkisi yoktur (Karaca, 2007: 205-206; Wrobel, 2004: 2; Marti, 2011).

Orta Düzeyde Otonomluk Evresi (*Das Letztgültige als Bedingung der Möglichkeit von Autonomie*): Bu evrede (16 yaş ve üzeri) zorunluluk ve hürriyetin sınırlarını fark eden birey, yaşam ve özgürlüğün Tanrı'dan geldiğini anlar. Tanrı'yla dolaylı bir ilişki içinde olduğunu düşünür. Oser ve Gmünder bu durumu “Tanrı var olduğu için insan böyle yapar” (*Der Mensch tut, weil es Gott gibt*) şeklinde ifade etmişlerdir. Birey, hayata anlam verenin “ilahi bir plan” olduğu bilincine varır. Bir önceki evrede aşkın olarak tanımlanan Tanrı, bu evrede hayata anlam veren ve kutsal bir ilahi planı olan varlık olarak algılanır. Tanrı insan için her şeyin en iyisini isteyen varlıktır. Bu evrede birey vicdanını dinlemeli ve onu dışarıya yansıtmalıdır (Wrobel, 2004: 2; Yüksel, 2013: 118; Marti, 2011).

İçsel Dini Öznelik ve Özerklik Evresi (*Integration von göttlicher und menschlicher Autonomie*): Birey bu evrede Tanrı'yla şartsız bir ilişki içerisindeyken onu sevgi ve ilgi objesi olarak görür. Kişi burada evrensel ve koşulsuz bir dindarlık yönelimindedir. Din artık güvenlik kavramından daha fazla anlam ifade eder. Tüm insan davranışlarında ilgi ve sevgi yoluyla nihai varlık hissedilir. Hayatın en üst anlamını ve hayatın hedefini doğrudan Tanrı belirler. Bu aşamada bireyin bütün davranışlarında Tanrı'nın aşkınlığı ve içkinliği gözlenebilir durumdadır. Mükemmel Varlık artık her türlü eylemde bulunup bireye ilham kaynağı olmaktadır. İnsan kendi eylemleri aracılığıyla Tanrı'yı algılar. Reich'e göre, nadir insanların ulaşabileceği bu evreyi temsil eden cevaplar yapılan çalışmada hiç kimseden elde edilememiştir (Karaca, 2007: 207-208; Wrobel, 2004: 2).

Oser ve Gmünder bahsedilen bu beş evre hakkında bir yaş sınırlamasına gitmemişleridir. Onlar, dini yargı gelişiminin bu evrelere göre artarak bireyin Tanrı'ya olan derin bağlılığının bununla doğru orantılı olarak geliştiğini söylerler. Dini gelişim teorisinde cinsiyet farkının da olmadığını söylerken, 14 ile 18 yaş aralığındaki ergenlerde, bayanların baylardan daha yüksek dini gelişim evresine ulaşabileceğini söylemişlerdir (Yüksel, 2013: 118). Onların dinî yargı gelişimine bağlı evre yaklaşımının, deneysel destekleri sınırlı olmuştur (Hood, 2004: 219).

1.1.6. Bovet'in Dini Duygusu

İsviçreli psikolog Pierre Bovet (1878-1965)'e göre çocuklar kendi dışındaki tabiatı, görünmeyen varlıkları ilk olarak insan özellikleriyle algırlar. Tabiatta gördükleri varlıklar da, kızma ve sevmeye gibi insani duygular taşır. Çocuklar zaman içerisinde sevgi ihtiyaçlarını dış dünyaya yönlendirirler. Bu nedenle onlardaki din duygusunun kökenlerini kişilere karşı duyulan duygularda aramak gerekir (Bovet, 1958: 13-21).

Din duygusunun kökeninde evlatlık duygusu vardır. Evlatlık duygusu ise sevgi ve korkudan oluşur. Bu bağlamda her tür sevgi ve korku temelde anne-babaya bağlılık ve saygıdan kaynaklanır. Çocukların Tanrı karşısındaki davranışlarıyla ebeveynlerine olan davranışları arasında benzerlikler dikkat çekmektedir. Bu nedenle din duygusu, evlatlık duygusunun devamı olarak görülebilir (Bovet, 1958: 25-35). Çocuğun anne babasıyla ilgili ilk tanımlamalarında “her şeye gücü yeten, her şeyi bilen” gibi tanrısal özellikler vardır. “Çocukların gözünde ana-babalar uzayın kanunlarına uymamakta, zamanın da dışında kalmaktadır”. Çocuk deneyimleriyle, anne-babasından var olduğunu düşündüğü tanrısal özelliklerin gerçek olmadığını fark eder. Bu aşama ilk “din krizi” olarak tarif edilebilir. Bu kriz sona erdiğinde çocuk,

etrafında kendinden ve anne-babasından bağımsız olayların olabileceğini anlar (Bovet, 1958: 40-46).

Çocuk altı yaşına geldiğinde, çevresine akılcı ve felsefi sorular sormaya başlayarak metafizik ilgiler gösterir. İlk insanı, Tanrı anlatımlarını, doğumu ve cinsiyet farklılıkları gibi konuları anlamaya çalışır.

Bovet'e göre din duygusunun gelişim sürecinde, ilk başta anne-babaya verilen tanrısal özellikler, ilk kriz sonrasında aynı duygularla (evlatlık duygusu) dışarıdaki "anne-babalara" yönlendirilir. Yazar bu durumu "Tanrı'nın ana-babalaştırılması" olarak tarif eder. "Yeryüzündeki baba ile zıt hale gelen çocuk, kalbindeki tapma duygusuyla her türlü olumsuzluktan uzak kutsal bir baba ihtiyacını hisseder" (Bovet, 1958: 55).

Çocuğun başlangıçta anne-babasına atfettiği tanrısal özellikler taşıyan duygular, ilk dini kriz sonrasındaki aşamalarda sadece Tanrı'ya değil başka varlıklara da aktarılır. En öne çıkan bu tür varlıklara; liderler, kabile ve devlet başkanları örnek gösterilebilir (Bovet, 1958: 57-58).

Çocuk tabiatta gözlemlediği olayların arkasında iyiliksever bir güç olduğunu düşünerek o güce tanrısal özellikler atfeder. Bu süreçte o kolaylıkla güneşe yönelebilmektedir. Çünkü biyolojik babasının yapamadığı pek çok şeyi güneş yapabilmektedir. Dini duygunun tabiatta görülen nesnelerden koparılarak, her şeye kadir ve her şeyi yapabilen daha üst bir Tanrı'ya aktarılması her zaman gerçekleşmeyebilir. Çocuk başlangıçta kaçınılmaz olarak Tanrı'yı insan biçimli (antropomorfik) , hatta büyük bir çocuk olarak düşünür (Bovet, 1958: 89-100).

1.2. Çocuk ve Resim

Bu çalışma kapsamında çocuklara resim yaptırdığımızdan dolayı bu bölümde kısaca çocuklar için çizimlerin ne anlama geldiği ve bu konudaki çalışmaların tarihsel gelişiminden bahsedilecektir. Çalışmada resimlerden elde edilen bulguların değerlendirilmesinde, kuramsal bir çerçeve oluşturması için, çocuk resimlerinin gelişim aşamaları ayırt edici özellikleri vurgulanarak tanıtılacaktır.

Çocuk sanatına olan ilginin, 1885–1920 yılları arasında birçok ülkede yoğun olduğu dikkat çekmektedir. Çocuk resimlerini gelişim aşamalarına göre sınıflandıran görüşler, bu resimlerin anlaşılmasında önemlidir. Bu bağlamda özellikle Kerschensteiner, Rouma ve Luquet'in çocuk resimlerinin gelişim aşamalarını tanımlamada ciddi katkıları olmuştur. 1905 yılında Almanya'da okul çocuklarının binlerce resmi üzerinde çalışma yapan Kerschensteiner, yaptığı bu inceleme sonucunda çocukların yaşlarını da göz önüne alarak üç temel grupelandırmaya ulaşmıştır. Rouma da 1913 yılında çocukların resimlerini incelerken sadece insan çizimleriyle ilgili birbirinden farklı on evre belirlemiştir. İlk sınıflandırma çalışmalarının en önemlisinin Luquet'in 1913 ile 1927 yılları arasında yaptığı çalışmalar olduğu söylenebilir. Onun beş evreden oluşan sınıflandırmasını önemli kılan, birleştirici bir kuram oluşturma çabasının yanı sıra bu çalışmanın daha sonra Piaget'in bazı çalışmalarını etkilemiş olmasıdır. Luquet'in önerdiği çocuk resminin gelişim aşamaları, çocuğun hem el becerisindeki gelişmeyi hem de çocuğun gerçeklikle ilgili düşünce gelişimini dikkate almaktadır (Yavuzer, 2010: 22).

Tarihte Çocuk resimleriyle ilgili yapılmış olan ilk çalışmayı 1913 yılında Georges-Henri Luques yapmıştır. O bu çalışmasında kızı Simone'nin yapmış olduğu 1700 adet resmi inceleyerek bunlarla ilgili tez yazmıştır (Davido, 2014: 9).

1940 yılından sonra çocukların, resimlerine duygularını ve güdülerini yansıttıkları düşünüldüğünden, çocuk resimlerine karşı yeni bir ilgi doğar. 1950'li yıllarda testlere olan ilginin artmasıyla çocuğun yaptığı resmin onun zihin ve duygu durumu ile ilgili nasıl bilgi verdiği merak edilerek araştırılmıştır (Yavuzer, 2010: 23).

1.2.1. Çocuk Resimlerinin Gelişim Evreleri

Resimleriyle birlikte çocuk, kendisinin bir şeyler yansıtır. Herhangi bir engelleme olmadan her çocuk, resmini kendisinde var olan bir dürtüyle oluşturur. Resim, küçük çocuklar için sözcüklerden daha güçlü bir anlatım aracıdır. O bize çocuğun iç dünyası ve büyüme süreci ile ilgili önemli bilgiler verir. Çocuk bazı şeyleri çizgileriyle ifade eder (Arıcı, 2006: 16-17). Gerçekte çizgiler, tarih öncesi dönemlerden başlayarak sanatsal tasvirlerin temelini oluşturur. Her çocuk, eline aldığı iz bırakan aletleri herhangi bir yüzeyde hareket ettirerek, orada iz bırakmaktan ve orayı çizmekten mutluluk duyar. Çocuğun sanat ile ilk karşılaşması, hiç özel bir motivasyon gerektirmeyen bu hareketlerde gizlidir. Bu ilk çizgiler çocuğun resminin temelini oluştururken daha sonra karalamalara dönüşen doğal bir süreç izler (Artut, 2004: 224-225; Savaş, 2015: 64).

Çocuğun sanatsal gelişimi, bedensel ve zihinsel gelişimine bağlı olarak; kullandığı ilk işaret ve çizimlerden başlayarak, ergenlik döneminde soyut imgelere dönüşen bir gelişim seyri izler. Bu gelişim süreci belli aşamalarda duraklasa da, aşama tamamlandığında bir sonraki evreye ulaşılmış olur. Çocuk büyüdükçe, yapmış olduğu resim daha ayrıntılı, daha oranlı ve daha gerçekçi olur (Yavuzer, 2010: 31). Çocuklar nasıl ki fiziksel, ruhsal, sosyal ve bilişsel açılarından ortak özellikler taşıdığı gibi, çizimleri de belirli ortak özelliklere sahiptir (Büyükkarabacak, 2008: 13).

Çocuk resimlerinin gelişmesi açısından her evrede onların yaptıkları resimleri niteleyen karakteristik özellikler bulunmaktadır. Çocuk resminin gelişim aşamaları beş evreden oluşmaktadır. Bunlar (Yavuzer, 2007: 31):

1. Karalama (*Scribbling*) Dönemi (2-4 Yaş) : Çocuğun kalemle beyaz kâğıda bıraktığı ilk iz, onun dünyasında ilginç bir deneyimdir. Karalama dönemi, Eline kalem alan çocuğun kâğıda bıraktığı izlerle başlamış olur. Henüz el göz koordinasyonu oluşmamış olan çocuk, 10-12 aylıkken başladığı çizimlerinde bir amaca bağlı olmadan rastgele hareket eder. Bu dönemde çocuk için resim yapmak daha çok oyun amaçlıdır. Çocuğun bu çizim eylemi kendisini 18. ay dolaylarında daha sağlıklı olarak göstermeye başlar. Bu durum, çocuğun motor gelişimi ile birlikte kendini ifade etme isteğini yansıtması açısından gereklidir (Halmatov, 2015: 11).

Araştırmacılar, ilk dönem karalamalarının çocuğun bir şeyi temsil amacıyla yapmadığı konusunda hemfikirdirler. Luquet ve Piaget, bu dönemde yapılan karalama faaliyetinin sadece oyun ve alıştırmaya niteliği taşıdığı görüşündedirler. Çocuğa göre çizmek, elini kayıt üzerinde hareket ettirmektir. O elini amaçsız bir şekilde kâğıdın üzerinde gezdirir ve kâğıtta çizgiler meydana gelmiş olur. Başlarda rasgele olan bu davranış, daha sonra bir zevk kaynağı haline gelir (Yavuzer, 2007: 32-33).

Çocuk 1,5 yaşından itibaren nesneleri tanır. Böylelikle de pastel boyanın çizim yaparken kullanıldığını anlar ve kitaplardaki resimlere karşı ilgi duymaya başlar. Kas gelişimi ile beraber de önüne gelen her yeri (duvar, kapı, pencere, masa vb.) eline geçirdiği her kalemle düzensiz bir şekilde çizmeye başlar. Çocuklar zaman

ilerledikçe, kollarının hareketleriyle birlikte yaptıkları çizimler arasındaki ilişkiyi de fark etmeye başlarlar (Artut, 2004: 225).

Çocuklar genellikle iki yaşlarında çizik oluşturmak dışında karalama eylemine başlarlar. Bu karalama etkinliği dört yaşlarına kadar devam edebilir. Eğer bir çocuk dört yaşından büyük olup hala resimlerini karalayarak oluşturuyorsa, o zaman bu çocuk kendi yaşının altındaki dönem için geçerli olan bir davranışta bulunuyor demektir. Bu durumda biz, çocuğun gelişim düzeyinde bir problem olduğunu düşünebiliriz. Çünkü bu durum bir beceri eksikliğinden ziyade, bir gelişim sorunu olarak değerlendirilmektedir (Yavuzer, 2010: 37).

2. Şema Öncesi (*Preschematic*) Dönem (4-7 Yaş): Çocuk artık canlandırmak istediği nesne veya kavramla, bir bağ kurmaya çalışır. Bu durum ona tatmin duygusu verir. Genellikle dört yaşlarındaki çocukların yaptıkları biçimler tanınabilecek durumda olsa da, bu çizimlerin kesin olarak ne olduğunu söylemek kolay değildir. Dört yaş çocukları artık çöp adam evresinde olup en çok sevdikleri çizim insan figürüdür. Çocuğun çizimlerinde beş yaş civarında, insan, ev ya da ağaç gibi nesneler tanınmaya başlanır. Altılı yaşlarda resmin konusu olmaya başlar ve sayfa üzerinde artık bir düzen hâkimdir (Yavuzer, 2010: 41-42; Halmatov, 2015: 16).

Bu dönem, Piaget'in işlem öncesi döneminin bir parçasına denk gelmektedir. Çocukta, sembolik düşünme, bağlantıları görme veya sınıflandırma ve sayıları anlama yeteneğinin gittikçe arttığı bir dönemdir. Böylece çocuk kendisini çevrenin bir parçası olarak görmeye başlar (Malchiodi, 2013: 121–122).

Bu evrede çocuk yaptığı resimlerde duygularını ve hayallerini de yansıtmaya başlar. Bu şekilde de dış dünya ile giderek daha aktif ilişki kurar. Özellikle vücut

ölçülerini orantısız olarak çizdikleri resimlerle, kendilerinde iz bırakan olayları bize anlatmak isterler. Genellikle de bu çeşit resimlerini açıklama eğiliminde olurlar. Çocuklar şematik dönem öncesinde, resimlerinde üçüncü boyutu yakalamaya çalışırlar. Bu çabalarını röntgen (saydam) resim yaparak bize gösterirler. Onlar mekânı bazen bir çizgi veya leke ile oluştururlar. Birden fazla mekân çizgisini, nesneler havada uçuşmasın diye kullanırlar. Bazı resimleri kâğıdı çevirerek, nesnelerin birden fazla görüş noktasından bakılabilecek şekilde yaparlar (Buyurgan, 2012: 48-51; Baysal, 2010: 51)

Çocukların yaşları ilerledikçe resimleri daha da gerçekçi olmaya başlar. Bu dönemdeki çocuklar, dört ile beş yaşından sonra öncelikle resimlerinde parlak ve açık renkleri kullanırlar. Başlarda üç ana renkle (kırmızı, sarı, mavi) yetinen çocuk daha sonra beş yaşından itibaren siyah, beyaz, turuncu ve yeşil gibi diğer renkleri de kullanmaya başlar. Yapılan resimlerde nesne ve renk arasında bir ilişki yoktur. Çocuk hangi rengi daha çok seviyorsa, resimlerinde de onları kullanır. Çocukların doğal gelişim aşamaları içinde soğuk renk seçiminden sıcak renk seçimine doğru değişim gösterdikleri görülmektedir (Yavuzer, 2010: 46, 48, 52). Sembol resimden şema resme geçişler 6-7 yaşlarında hissedilir. Bu dönemde sembolize edilen nesnelerle ilgili arayışlar söz konusudur (Büyükkarabacak, 2008: 18-19).

Yetişkinlerin çocukları daha iyi anlayabilmeleri için, onların yaptıkları çizimler birer araç niteliğindedir. Resim yapmak, çocuğa zihinsel, sosyal ve estetik alanlarda gelişmesi için yardımcı olur. Resimler, çocukların düşünme süreçleri konusunda bizlere bilgi verir. Çocuk resimde coşkuyla bağlı olduğu şeyleri abartılmış olarak boyar (Yavuzer, 2010: 53-54).

3. Şematik (*Schematic*) Dönem (7-9 Yaş): Yaklaşık yedili yaşlarda başlayan bu döneme, sadeleştirme-basitleştirme dönemi de denilebilir. Çocuğun çevresi ile ilgili sahip olduğu görüşler, resmine belirli şemalar şeklinde yansır. Onların bir şeyi nasıl algıladığı ve o şeye verdiği duygusal anlam ile deneyimleri şemaların oluşumunu etkiler. Çocuklar artık kendilerine özgü bir bakış açısına sahip olurlar. Luquet çocukların bu çizim evresini “Görsel Gerçeklik” şeklinde tanımlar. Çünkü çocuk büyüdükçe görsel anlamda daha gerçekçi olmaya başlar (Yavuzer, 2010: 55, 57).

Bu yaş grubundaki çocuklar mekânsal ilişkileri resimlerine aktarabilirler. Çocuk yaptığı resimde, kendisi ile olan ilişkilerin yanı sıra başkalarının birbirleriyle olan mantıksal ilişkilerini de göstermeye başlar. Bu dönemde çevresinden de haberdar olan çocuk; resimlerinde daha zengin şemalara sahip olur, bu onun çevresindeki şeylerin daha çok farkında olduğunu gösterir (Arıcı, 2006: 18).

Cox 1992 yılında yapmış olduğu araştırmalar sonucunda, 5-6 yaşındaki çocukların resimlerine, mesafe bilgisini yansıtmak için nesnenin boyutlarını dikkate aldıklarını söylemiştir. Sonrasında çocuklar 7-8 yaşla birlikte sayfanın üst ve alt kısımlarını da kullanmaya başlarlar. Çocuklar 7 yaşında iken uzaktaki nesneleri küçük, yakındaki nesneleri büyük boyarken, 8-10 yaşlarına geldiklerinde yaptıkları resimlerde, hava boşluğu bırakmadan gökyüzünü ufuk çizgisine kadar boyama eğilimi görülür. Bu da onların doğru bir gelişim gösterdiklerinin bir göstergesi olarak tanımlanmaktadır (Kındap,2005: 27).

Bu yaş grubunun en büyük başarısını mekânsal ilişkilerde belirli bir düzenin hâkim olmasında görmek mümkündür. Çocuk ilk kez çevresinin bir üyesi olduğunu

fark eder. Çocuk boşluktaki tüm nesne ve varlıkların birbiriyle bağlantı halinde olma sonucuna ulaşır. Bu durum onun resimlerinde “yer çizgisi” simgesini kullanmasından anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalarda 8 yaşındaki çocukların %96’sının resimlerinde yer çizgisini kullandıkları görülmüştür. Çocuğun bu davranışından, onun çevresi ile arasındaki ilişkinin farkında olduğu anlaşılır. Bu şekilde çocuk, toplumsal anlayışa ilk adımını atmış olur (Yavuzer, 2010: 57-58; Kehnemuyi, 2013: 27).

Gardner, çocukların sanatsal gelişimini inceleyen araştırmacılardandır. O çocukların bu döneminin “resimle anlatımın altın çağını” olduğunu söyler. Winner ise, çocukların bu dönemde yaptığı resimlerinin, bazı yönlerden modern ressamların eserlerine benzediğini ifade eder (Malchiodi, 2013: 129 -130).

Bu dönemle beraber insan figürlerindeki ayrıntılar artmaktadır (Halmatov, 2015: 22). Çocuk yaptığı bir şeyin önemini vurgulamak istediğinde, o nesnenin boyutlarında değişiklik yapar. Örneğin bir şey söylemek istediğinde kendini bir evden daha büyük çizer ya da dişlerini fırçalamayı anlatmak istediğinde, dişlerini olduğundan daha büyük boyar. Bunların yanı sıra konuyla ilgili önemsiz gördüğü ayrıntıları da hiç çizmeyebilir (Malchiodi, 2013: 130-131).

Bu dönemdeki çocukların gelişimi hakkında, resmettikleri belirli şemalar önemli ipuçları vermektedir. Çocuk resimlerinde başkalarının birbiriyle olan ilişkilerini de göstermeye başlamıştır. Artık o kendisini çevresinin merkezi olarak görmekten uzaklaşmıştır. Böylelikle daha az kendine yönelik olup benmerkezcilikten uzaklaşmaya başlamıştır. Çocuğun çizimlerinden, onun bilgisini ve dünya algısını anlamak mümkündür. Bununla ilgili olarak çocuğun duygusal anlamda bir şeye karşı

var olan tutumunu, resmettiği objelerin farklı boyutlarından anlamak mümkündür. Bu durum resme; abartılı boyama, eksik boyama veya boyarken bazı ayrıntıları ihmal etme şeklinde yansır. Çocukların resimlerinden onların fiziksel gelişimleri ile ilgili de bilgiler edinilebilir. Örneğin o, vücudunun bölümlerini daima abartılı olarak çizerse, orada var olan bazı kusurlarına işaret ediyordur. İşitme güçlüğü çeken bir çocuğun resminde kulaklarını abartılı bir şekilde çizmesi bunu gösterir (Yavuzer, 2010: 62-63).

4. Gerçekçilik/Gruplaşma (*Realism/Gang Stage*) Dönemi (9-12 Yaş): Çocuk bu dönemde bedensel ve psikolojik gelişim açısından kritik bir evrededir. Bu evresinin en önemli özelliği, resimlerdeki realizmin gözle görünür hale gelmesidir. Çocuk giderek çizimlerini başkalarının görmesinden hoşlanmaz hale gelir ve onları açıklamaktan kaçınır. Çocuğun çizimlerinde, eksiye nazaran özgürlük ortadan kalkmaya başlar ve normlara uyma kaygısıyla resimlerini daha ayrıntılı çizer. Artık renkler gerçeğe uygun şekilde seçilmeye başlamıştır. Resimlerdeki mekân ve perspektif daha da belirgin hale gelir. Resimlerdeki konu seçiminde kızlarla erkekler arasında farklılıklar ortaya çıkar. Erkek çocuklarının çizimlerinde araba, uçak, savaş sahneleri görülürken, kız çocuklarında ise çiçek, bebek, kadın giysileri gibi nesneler dikkat çekmektedir (Yavuzer, 2010: 65-66; Halmatov, 2015: 24-25). Çocuk yavaş yavaş sosyal özgürlüğünün bilincine varır ve aynı cinsten arkadaşlarla gruplaşmaya başlar. Bu dönemde kızlar erkeklerden, erkekler de kızlardan uzak durma eğilimindedirler. Bu kaynaşmaları çocuğun çizimlerinde görmek mümkündür (Kehnemuyi, 2013: 30).

Çocuğun bu dönemdeki temel ihtiyacı kendi kişiliğini bulmaktır. O bu dönemlerinde resimlerini göstermekten, anlatmaktan pek hoşlanmaz (Arıcı, 2006:

19). Bundan dolayı da ne çizeceğini uzun uzun düşünür. Genelde çizimlerini, olması gerektiği gibi yapamadığını düşündüğünden beğenmez. Bu durum onun cesaretinin kırılmasına sebep olabilir. Bu dönemde çocuğun kendini ifade etme duygusu ve kendine olan güveni sık sık zedelenir (Yavuzer, 2010: 66). Çocuk bulunduğu toplumun bir üyesi olarak yaptıklarıyla kabul görüp, kendini orada değerli hissetmek ister. Bundan dolayı da resimlerinin beğenilmesi onun için önemlidir (Büyükkarabacak, 2008: 20-21).

Somut işlemler döneminin sürdüğü bu evrede çocuk benmerkezci düşünceden uzaklaşmaya devam eder. Bunun yanı sıra onlar başkalarının düşünce, görüş ve hislerine dikkat etmeye başlarlar. Resimlerinde ilk perspektif denemelerini bu evrede yapar. Artık basit bir yer çizgisi yerine, yerle göğün birleşmesini çizer (Malchiodi, 2013: 133-134). Onlar renkleri, çizilen nesnelerin gerçekliklerine uygun olarak kullanırlar. Resimde artık mekân algısı gelişmiştir. Figürle mekân arasında bağlantılar kurulup, resimdeki ön plan ve arka planlar oluşmaya başlar. Onların çizimlerinde ön kısımda yer alan nesnelerin büyük ve arkadakilerin daha küçük çizilerek basit bir perspektif uygulamalarının yapıldığı görülür (Büyükkarabacak, 2008: 21). Bu dönem çocukları figür-nesne-mekân ilişkisindeki orantıları bilir, ama bunu küçük kas gelişimlerini tam olarak tamamlayamadıkları için uygulamakta zorluk çekerler (Savaş, 2014: 47).

Çocuklar bu evrede anne babası tarafından cesaretlendirilmez veya okulda resim dersi alamazlarsa cesaretleri kırılır ve resim yapma arzuları gitgide azalır. “Ne nedenle olursa olsun, resim gelişimi bu evrenin sonunda ya resim yapmaya özendirilmediğinden ya da yeterince fırsatı olmadığından ya da olumsuz tepki veya özeleştirici nedeniyle çoğu bireyde durur” (Malchiodi, 2013: 138-140).

5. Görünürde Doğalcılık (*Pseudo-Naturalistic*) Dönemi (12-14 Yaş): Bu evre mantık dönemi olarak da adlandırılmaktadır. Bu dönemde çocuklar zihinsel ve fiziksel anlamda bundan önceki dönemlere göre daha gelişkin olduklarından el becerileri oldukça güçlenmiştir. Bu dönem ergenliğe geçiş evresine denk geldiğinden duygusal çatışmalar meydana gelebilmektedir (Yavuzer, 2016: 194). Çocuklar giderek doğal çevrelerinden haberdar olmaya başlarlar. Onlar gördükleri nesnelerin boyutlarını ve derinliklerini resimlerine yansıtmaya çalışırlar. Ergenliğe geçiş evresinde olan çocuklar resimlerinde insan figürlerini daha ayrıntılı ve cinsiyet özelliklerini daha belirgin bir şekilde çizerler (Yavuzer, 2010: 67).

Çocuk artık çizgilerinde her türlü ayrıntıya inebilir durumdadır. O bu döneme kadar kıyafeti bir aksesuar olarak kullanırken, bu dönemde artık onu hareketin bir göstergesi olarak kullanır. Bu çocuk artık kâğıt üzerinde üç boyutlu resim yapabilir, resminde uzak yakın ilişkilerine hâkim ve nesnelerin boşluk içindeki yerlerini gerçeğe uygun olarak göstermeyi başarır duruma gelmiştir. Bununla beraber çocuk duygu ve düşüncelerini daha iyi ifade etmek için farklı teknik ve yöntemlerden faydalanabilmektedir (Savaş, 2015: 83-84).

Birçok yetişkin bu evreye ulaşamaz. Çünkü bir önceki evrede gerçeği olduğu gibi çizemediğini düşünerek cesareti kırılmış olan çocuk, resim yapayı zamanla terk etmiştir. Ancak 13-14 yaşlarına geldiğinde hala resim yapmaya devam eden çocukların resimlerinde ise onların perspektifi tam ve etkin bir şekilde kullanabildikleri görülmektedir. Bu çocukların çizimlerinde ayrıntılar artar, renk ve desene daha çok dikkat edilir (Malciodi, 2005: 140-141). Bu dönem ergenlikle örtüştüğü için onların yapmış oldukları resimlerde cinsel öğelerin büyük ölçüde belirginleştiğini söylemek mümkündür (Halmatov, 2015: 26).

Bu evre çocuklarının resimlerinde iki psikolojik etkinin izleri görülür. Bunlar; çizimlerin görsel uyarıcıların etkisinde olduğu “somut etki” ve çizimlerinde hızlı duygusal değişimin, cinsel özelliklerin ve cinsel kimliğin yansımalarının görüldüğü “soyut etki” dir. Bu etkiler renk seçiminde de belirleyici bir özelliğe sahiptir. Örneğin somut etkinin baskın olduğu çocuklar resimlerinde renk seçimi yaparken nesneleri kendi renklerinde boyarken soyut düşünen çocuklar ise renk seçerken duygusal davranırlar (Çankırılı, 2012: 197-198).

1.3. Çocuğun Manevi Gelişimi

Araştırma kapsamında manevi bir motif olan cennet imgesi incelendiğinden dolayı, çocukların manevi gelişimiyle ilgili temel özelliklerin aktarılması gerekli görülmüştür. Bu bölümde çocuğun manevi gelişim dönemleriyle ilgili karakteristik özelliklere kısaca değinilecektir.

Bireylerin manevi gelişimi, yetişkinlikte dahi tamamlanmayan, uzun bir süreçtir. Bu süreçte ailenin rolü diğer çevresel etkenlerden daha belirgin olup, aile içerisinde ise annenin etkisinin babadan daha baskın olduğu araştırmaların ortak sonucudur (Hökelekli, 2013: 105-106). İnsanın duygu ve düşünceleri çocukluk döneminde şekillendiğinden dolayı, çocuğun manevi gelişiminin oluşmasında da bu dönem oldukça önemli ve belirleyicidir. Bilimsel çalışmalar çocukların gelişim aşamalarının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Bu aşamaların farklılıklarının belirlenmesi manevi gelişim süreçlerinin anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır. Başta aile ve eğitimciler olmak üzere çevrenin çocuğun bulunduğu gelişim döneminin farkında olarak davranması manevi gelişimin sağlıklı ilerleyebilmesi için önemlidir (Selçuk, 2005: 173). Dini gelişim teorileri kısmında da incelendiği gibi, çocuklarda inanç duygusu potansiyel olarak mevcut olsa da, bu duygunun oluşum ve gelişiminde çevrenin önemli etkisi olduğu bilinmektedir. Bu duygu gelişim süreci içerisinde somuttan soyuta doğru bir seyir izler. Çalışmanın kapsamını oluşturan yedi ile on beş yaş grubu çocuk resimlerinde de bu gelişim açıkça gözükmemektedir. Her ne kadar incelediğimiz yaş grubu, ilk çocukluk (2-6 yaş) dönemini kapsamasa da, çocukların çizimlerinde, erken çocukluk döneminde oluşmuş olan dini duyguların izlerinin bulunması doğaldır. Bu nedenle ilk çocukluk dönemindeki manevi duygu gelişiminin temel özellikleri de kısaca ele alınacaktır.

Çocukların manevi gelişimi çoğunlukla üç zaman dilimine ayrılarak incelenmektedir. Bunlar bebeklik dönemi, ilk çocukluk dönemi ve son çocukluk dönemidir (Şimşek, 2004: 208).

Bebeklik döneminde (0-2 yaş) dini unsurlara pek rastlanmasa da kimi araştırmacılar (Vergote) çocuğun dünyaya gelirken dahi belli bir inanç altyapısına sahip olduğunu söylemişlerdir (Tosun, 2015: 707). Bebekler ilk konuşmaya başladıkları ve motor becerilerinin gelişmesiyle ebeveynlerini taklit etmeye çalışarak basit dini içerikli tavırlar sergilerler (Şentürk, 1995). Bu dönemde çocuğun temel gereksinimi olan güven, sevgi ve bağlanma ihtiyacı sağlıklı bir şekilde karşılanabilirse, devamında gelişecek olan dini duygunun sağlam bir zeminde oluşmasına imkân sağlar (Şimşek, 2004: 212).

Öğrenmenin çok hızlı olduğu ilk çocukluk dönemi (2-6 yaş), eleştirel yaklaşımın henüz gelişmediği bir evre olduğundan, bu dönemdeki dini unsurlar taklit özelliği gösterir. Çocuğun bu evrede bazı şekilsel öğrenmeleri gerçekleştirme ihtiyacından dolayı taklitçilik yönü gelişkindir (Bilgin, 1988: 89). Çocuğun Tanrı kavramını tam olarak ne zaman edindiği bilinmese de, üç-dört yaşından itibaren dini kavramlarla karşılaştığı söylenir. Bu aşamada Allah, melek, peygamber, cennet, cehennem gibi kavramlar çocuk için merak edilen ve henüz belli bir netliğe ulaşmamış kavramlardır. Bu nedenle bu kavramlara yönelik çocuğun soruları ortaya çıkmaya başlar. Bu sorulara çocuğun gelişimine uygun olarak, metafizik anlamlar taşımayan cevaplar vermek gerekir (Selçuk, 1990: 108,112). Bu dönemde çocukların tipik özellikleri; taklitçilik, animizm, antropomorfizm ve egosantrizmdir (Şentürk, 1995). Çocuk söylenenlere inanmaya hazır ve dini hayata girmeye meyillidir. Bunun için dini kavramları öğrenmeye çalışır ve ibadet etkinliklerine katılmak ister. Fakat

bu aşamada çocuğun algı düzeyi soyut kavramları anlamaya elverişli olmadığından, dini kavramları somutlaştırır. Bu nedenle antropomorfik bir Tanrı anlayışı edinerek, Allah'ı yetkin ve büyük bir insan olarak düşünür (Şimşek, 2004: 213). İlk çocukluk döneminde çocuklar dua etmekten hoşlanır ve dua ezberlemeye yatkındırlar. Fakat duaların anlamlarını ayırt edebilecek bir zihinsel yetkinliğe sahip değildirler. Bu aşamada onlara öğretilecek duaların, çocuk tarafından somut olarak anlaşılacağı dikkate alınmalıdır. Örneğin Allah'a imanın dağları yerinden oynatabileceğini ifade eden bir duayı ezberleyen çocuk, bunu deneyimlemek üzere, gördüğü bir dağın denize düşmesi için saatlerce bu duayı tekrar eder. Dağı duasıyla denize düşüremeyen çocuk, bunun üzerine uzun yıllar dua etmez (Selçuk, 2005: 74). Dönemin sonlarında, çocuğun hayal gücünün gelişmesiyle birlikte dini hikâye ve masallar ilgisini çekmeye başlar. Bu hikâye ve masallar zaman içerisinde duygusal dünyasında da yankı bulur (Hökelekli, 2013: 107).

Son çocukluk (7-13 yaş); çocuğun ailesi dışında yeni çevreler edindiği, ilk çocukluk dönemindeki egosantrik yaklaşımlarının törpülendiği bir evredir. Çocuğun düşünceleri somuttan soyuta doğru bir gelişim gösterdiğinden bu dönemin sonlarında soyut düşünce ve sembolizm yetisi gelişmiş olur. Bilinçli, gerçekçi ve sorgulayıcı dini inançların oluşmasında aktif bir dönemdir. Bu süreçte, ailenin dışında öğretmenler, arkadaş çevresi ve çocuğun okumaları da dini algısının şekillenmesinde etkili olmaya başlar (Şimşek, 2004: 213-214). Bu dönemin başlarında antropomorfik Tanrı anlayışı tamamen kaybolmamış olsa da, süreç içerisindeki gelişimin sonucu olarak Tanrı algısındaki somut öğeler yerini daha soyut olan Tanrının sıfatlarına yönelik bir ilgiye evrilir (Selçuk, 2005: 97).

Araştırmalara göre, 7-9 yaş grubunda olan çocukların cennet, cehennem, melek, şeytan gibi dini motiflerle ilgili anlayışları yeterince netlik kazanmamıştır. Bu yaş grubundaki çocukların dini motiflerle ilgili ifadelerinin çoğunlukla duygusal olarak yakınlık hissettikleri çevrelerinden öğrendikleri oluşturmaktadır (Selçuk, 2005:103). Bu aşamadaki çocuklar için cennet: Ölünce iyilerin ve iyilik edenlerin gideceği, suçsuzların, g nahsızların, oruç tutanların, Allah'ın sözünü tutanların gideceği, yeşillik, güllük gülistanlık ve her istenenin elde edilebileceği bir yerdir. 10-12 yaşındaki çocukların cennet algıları, 7-9 yaş grubundakilere benzer olsa da, bu yaş grubunda cennetle ilgili anlatımların zenginleştiği, cevapların daha ayrıntılı hale geldiği görülmektedir (Yavuz, 2012: 129-132).

1.4. Cennet İmgesinin İncelenmesi

Sözlük anlamı “örtmek, gizlemek” olan cenn kökünden isimleşmiş olan cennet: bitki ve ağaçlarla toprağı örten bahçe anlamına gelmektedir (Karaman, 2006: 96). Batı dillerinde cennetin karşılığı olarak Grekçe paradeisos kelimesinden türetilen paradis/paradise kullanılırken; bu kelimenin kökeninin de eski Farsça'daki "etrafı çevrilmiş yer, ağaçlı bahçe" anlamında olan pairi-daeza sözcüğü olduğu bilinmektedir. Tevrat'ın İbranice metinlerinde, ilk insanın yerleştirildiği bahçeyi ifade etmek için kullanılan Gan Eden tamlamasındaki gan kelimesi, ilk Yunanca tercümesinde paradeisos olarak çevrilmiştir (Şahin, 1993: 374).

İlksel toplumların cennet imgesiyle ilgili yeterli bilgiye sahip olunmamakla birlikte, bu toplumlarda da ölüm sonrasında mutlu veya mutsuz olarak yaşanılacak bir hayat düşüncesi olduğu görülmektedir. Bu hayatın gökte veya yerde olabileceği düşünülmüştür. İnsanın ilk yaşadığı yer olarak kabul edilen ve iyilerin ölümden sonra tekrar dönecekleri düşünülen cennet inancıyla ilgili ilk yazılı kaynaklara milattan önce 2000’li yıllardaki Sümer metinlerinde rastlamak mümkündür. Bu metinlerde cennet mutlu insanların yaşadığı ebedi bir yurt olarak düşünülmüştür. Eski Mısırlılar cennetin gökte olacağını söylerken, eski İran inançlarında ise cennet Seyhun ve Ceyhun ırmaklarının doğduğu yerdedir. Antik Yunan’da ise ölümsüz olan sadece tanrılardır, insan için ise cennet dünyada yaşanacaktır. Roma ve İskandinav kültürlerinde de dünyevi cennet tasavvurunun olduğu bilinmektedir. Asya kültürlerinden Hindistan’da cennetle ilgili geniş ve ayrıntılı anlatılara rastlamak mümkündür. Hint dinlerinde, özellikle de Budizm’de Meru dağının üzerinde bulunan cennetin olanaklarıyla ilgili detaylı tasvirler bulunmaktadır. Çin’de yaygın olan Konfüçyüsçülük’te ahiret inancı olmasa da, Budizm’in etkisiyle ortaya çıkmış olan

Taoizm inancında öldükten sonra gidilecek cennet ve cehennem tasvirleri mevcuttur (Şahin, 1993: 374-375).

1.4.1. Yahudilik ve Hristiyanlıkta Cennet

Yahudi ahiret inancında iyilerin ebedi olarak kalacağı yerin Eden bahçesi veya Pardes denilen bahçe anlamına gelen bir yer olduğu inancı mevcuttur. Bu inançta cennet üç şeyi ifade eder. Bunlar: Eden bahçesi, dirilmeden önce iyi ölülerin kaldıkları yer ve iyilerin devamlı kalacakları yerdir. Bu durum birden fazla cennetin bulunduğu değil, tarihi süreçte cennet algısındaki aşamaları vurgular. Yahudilikte cennet Babillilerde de mevcut olan kaybedilmiş bir yer olarak düşünülür. Bu düşünce zamanla cennet ve cehennemin ahirette iyiler ve kötüler için mükâfat ve ceza yeri olacağı şeklinde gelişmiştir. Yahudilikte cennetin yerinin neresi olduğu ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. M.Ö. ikinci yüzyılda Mesih beklentilerinin de etkisiyle, cennetin yeryüzünde olacağı fikri kabul görmüştür. Bazı yorumcular ise, cennet ve cehennemin dünya yaratılmadan önce var olduğunu da söylemişlerdir. Bet Shammai gibi yorumculara göre ise cehennemde ebedi kalacak olanlar Yahudilere muhalefet edenlerdir. Çok büyük suçlar işleyen küçük bir grup dışındaki Yahudiler günahları oranında cehennemde kalıp temizlendikten sonra cennete gönderileceklerdir. Yahudi din bilginlerinin kutsal kitabı yorumladıkları metinlerde ayrıntılı cennet ve cehennem tasvirleri bulmak mümkündür. Günümüz Yahudiliğinde ise genellikle cennet ve cehennem inancı fazla yer tutmaz (Şahin, 1993: 375-376).

Hristiyanlığın cennet ve cehennem algısında Eski Ahid ve Yahudi geleneğinin derin izleri olsa da zaman içerisinde Hristiyanlığa özgü görüşler de ortaya çıkmıştır. Luka İncilinde cennet, Hz. İsa'nın bulunduğu bir mükâfat yeridir. Bu inançta iyilerin ebedi olarak ödüllendirilecekleri ve barış içerisinde mutlu bir

hayat sürecekleri gökteki bir mekândan bahsedilir. Hristiyanlık inancında temel bir yer tutan “aslî günah” denilen ve Hz. Âdem ile Havva’nın itaatsizliğinin sonucu olan olay cennetten kovulmaya sebep olmuştur. Bilindiği gibi Hz. İsa’nın kurtarıcılığı ve vaftiz uygulaması bu olaydan kaynaklanmaktadır. Bazı yorumlarda kaybedilen Eden cennetinin yeryüzünde olduğu söylenmişse de, Yahudiliktekine benzer olarak dünya yaratılmadan önce var olan bir cennet anlayışı da mevcuttur. Hristiyan teolojisinin oluşmasında yılanın kandırmasıyla Havva’nın ve Âdem’in yediği yasak elmanın metaforik yorumları önemli yer tutar (Şahin, 1993: 376).

1.4.2. İslam Dininde Cennet

Kur’an’da ilahi adaletin gerçekleşmesi sonucunda başarı kazananlara ayrılmış yer olarak tarif edilen cennetle ilgili İslami kaynaklarda geniş ve ayrıntılı bir literatür mevcuttur. Kur’an’ı Kerim’de tekil, ikil ve çoğul halleriyle 147 yerde geçen cennet kelimesi: 25 yerde dünyadaki bahçe, 6 yerde Âdem ile Havva’nın yaşadığı yer, 1 yerde Hz. Peygamber’in yanında Cebrail’i gördüğü sidretü’l-müntehanın civarında bulunan me’va cenneti, diğer yerlerde de ahiretteki cennet anlamında kullanılmıştır. Çok sayıda hadiste de cennet: hem bahçe hem de ahirette bulunulacak yer olarak ifade edilmiştir (Atay, 2009: 135; Topaloğlu, 1993: 376).

Cennet, içerisinde bütün imkân ve olanakların bulunduğu ebedi kurtuluş ve mutluluğun elde edildiği yerdir. Gerek Kur’an’ı Kerim’de gerekse de hadislerde cennetle ilgili özendirici anlatım ve tasvirlerle rastlamak mümkündür. Kur’an’ı Kerim’de insana mutluluk veren maddi ve manevi bütün güzellikler anlamındaki “naîm”, içinde bağ bahçe bulunan yer anlamındaki “firdevs”, en güzel en iyi anlamındaki “hüsna” ve esenlik yurdu anlamındaki “darüsselam” kelimeleri cenneti tasvir etmede kullanılmış sıfatlardandır (Topaloğlu, 1993: 376-377).

İslam âlimlerinin cennet tasvirleri hakkındaki genel kanaati, cennetin mahiyetinin bilinemeyeceği şeklinde olsa da, İslami literatürde bu konudaki anlatılar geniş yer tutmaktadır. Klasik İslam ilimlerinden olan tefsir, hadis, kelim gibi alanların yanı sıra, tasavvufî anlatılarda ve edebi metinlerde de konu geniş yer bulmuştur. Genel olarak cennet dünyanın problemleri içinde yaşayan insanların adalet ve mutluluk ideallerini yansıtan bir mekândır. İnsanların cennet algısında dünyadaki özlemlerinin ve hayallerinin izlerini görmek mümkündür. Bu nedenle cennetle ilgili tasvirlerin hepsinin dinin asıl kaynakları olan Kur'an ve sünnetten kaynaklandığını söylemek güçtür (Topaloğlu, 1993: 377-378).

Kur'an'ı Kerim'de cennetle ilgili tasvirler özellikle Rahman, Vakıa, İnsan ve Gaşiye sûrelerinde geniş yer bulur. Hadislerde ise daha çok cennet ehlinin özellikleri ve cennetten mahrum kalma sebepleri üzerinde durulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de cennet için "güzel meskenler" (Tevbe 9/72; Saf 61/12). "üst üste kurulmuş konaklar" (Zümer 39/20) ve "ev" (Tahrim 66/11) kavramları kullanılmak suretiyle onun maddi manada eleman ve tesislerden oluştuğu belirtilmiştir. Bu maddi elemanlar içerisinde cennetin içinden nehirler akması birçok ayette vurgulanmıştır (Topaloğlu, 1993: 379). Bunun yanı sıra cennette: bakanlara keyif veren güzel görünümlü nehirler ve sular, baldan ırmaklar (Muhammed 47/15), tatlı su kaynakları (İnsan 76/18), içenlere zevk veren fakat sarhoşluk vermeyen temiz içkiler (Saffat 37/45-47), hurma ve nar gibi meyveler (Rahman 55/60), bağlar (Nebe 78/32), sedir ve muz ağaçları (Vakıa 56/28-29), farklı ve güzel ipek elbiseler (Kehf 18/31; İnsan 76/21), altından yapılmış süs eşyaları (Kehf 18/21; Hac 22/23; Fatr 35/33), yorgunluk ve zahmetin olmadığı güzel evler (Hicr 15/47-48), boş ve yalan sözün duyulmayacağı sonsuz nimet ve

güzelliklerin (Nebe 78/35) bulunduğu da Kur'an'da bildirilmiştir (Karaman, 2006: 96).

Kur'an'ı Kerim'de cehennemin yedi kapısının bulunduğu (Hicr 15/44) belirtilirken; cennetin ise kapılarının olduğu ifade edilerek sayıları hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber İslam'ın ilk dönemlerinden beri cennetin sekiz kapısının olduğu inancı yaygındır. Bazılarının Kütüb-i Sitte'de de yer aldığı hadislerde cennetin sekiz kapısının olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bu kapıların sayısının sekizden fazla olduğunu söyleyenlerin yanı sıra, kapıların cennetin kısımlarını oluşturduğunu düşünenler de olmuştur. Cennet kapılarının veya kısımlarının sayısının cehennem kapılarından fazla olması; cennetin büyüklüğüne ve cennetliklerin çokluğuna işaret etmesiyle açıklanmaya çalışılmıştır. Temel hadis kaynaklarında (Buhari, Tefsir, 50/1; Müslim, Cennet, 34) bu görüşü destekleyen rivayetler mevcuttur. Cennetliklerin nimetlerinin aynı olmayacağı da Kur'an'da (Nisa 4/96, Enfal 8/4) belirtilmiştir. Hadislerde de bu konu ayrıntılarıyla işlenmektedir (Topaloğlu, 1993: 379).

Kur'an'da dile getirilen ölümün gayb perdelerini kaldırması (Kâf 50/22) hususu kimi İslam âlimlerince Allah'ın cennette müminlerce görülebileceği anlayışına dayanak oluşturmuştur. Tarih boyunca bu konu (Rû'yetullah) üzerinde uzlaşma sağlanamamış ve kimi İslam âlimleri Allah'ın görülmesinin cennette de mümkün olamayacağını ileri sürerken Ehli Sünnet içerisinde cennette Allah'ın zatının görülebileceği inancı da yaygındır (Topaloğlu, 1993: 383).

Sonsuz saadeti simgeleyen cennete ulaşma motivasyonu Müslümanların hayatın zorluklarına ve adaletsizliklere dayanabilmelerinde önemli bir unsurdur. Bu

unsurun karakteristik iki özelliği: arzulanan her şeye ulaşma ve ebediyettir. Cennet nimetleriyle ilgili tasvirlerin genelinde yaşanan dönem ve coğrafyada, insanların karşılaştığı problemlerin ve eksikliklerin izleri görölmektedir (Topaloğlu, 1993: 381). Bu çalışmanın konusu olan çocukların cennet algısının şekillenmesinde yukarıda kısaca bahsedilmiş olan İslami literatürdeki imgelerin yanı sıra, çocukların yaşadığı sosyo-kültürel çevrenin etkilerini de görmek mümkündür. Bu konu tezin sonuç ve tartışma kısmında değeriendirilecektir.

1.5. Göstergebilim

Çalışmanın bu kesiminde her türlü yazılı ve görsel materyalin incelenmesinde kullanılabilen bir üst başlık olan göstergebiliminden de kısaca bahsedilecektir. Göstergebilim disiplini, başlangıçta dilbilim içerisinde edebi metinlerin incelenmesiyle ilgili ortaya çıkmış olsa da sonrasında her türlü gösterge içeren materyalin incelenmesinde de kullanılmaktadır (Rıfat, 2014: 11). Araştırmamız kapsamındaki çalışmalarda önemli bir yer tutan çocuk resimleri, çocukların duygu düşünce ve algılarını yansıtan birer gösterge olarak düşünülebilir. Bu nedenle göstergebilimin temel bileşenlerinin anlamları, tarihsel gelişimi ve resimlerde göstergebilimin uygulanmasına kısaca değinilecektir.

1.5.1. Göstergebilim Tanımı

“Gösterge” kavramı, “kendi dışında bir şeyi temsil eden ve temsil ettiği şeyin yerini tutabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu vb.” olarak tanımlanmaktadır. Yani sözcükler, simgeler, işaretler ve benzeri unsurlar birer göstergedir. Göstergeler, gösteren (anlatım) ve gösterilen (içerik) bileşenlerinden oluşmaktadır (Rıfat, 2013a: 97). Göstergebilim ise kısaca: “Diller, düzgüler, belirtgeler, vb. gibi gösterge dizelerini inceleyen bilim.” olarak tanımlanabilir (Guiraud, 1994: 17).

Göstergebilimin konusu neredeyse her şeydir. Çevremiz ve kültürümüzdeki unsurların her biri birer gösterge olarak ele alınabilir. Bu göstergelerin bir araya gelmesiyle dizge, sistem oluşur. Göstergebilim bu dizgelerinin niçin ve nasıl oluştuğunu, niçin ve nasıl farklılaştığını anlamaya çalışır. Bu nedenle insana, kültüre ve yaşama dair her şey göstergebilimin ilgi alanındadır (Erkman, 2005: 13-16). Dil, edebiyat, sinema, reklam, resim, karikatür, yaşam pratikleri, gündelik hayatta

kullanılan işaretler semboller v.b. alanlar göstergebilimin yöntemleriyle incelenebilir. Göstergebilimin kapsamının bu kadar geniş olmasından dolayı kimilerine göre bu alanın belirli sınırları yoktur ve keskin tanımını yapmak güçtür. Bundan dolayı da göstergebilim bir disiplin olarak kabul edilmiştir (Şahin, 2014: 2-4).

Göstergebilim belirli ilkelerle yapılan bir inceleme yöntemidir. Bu ilkelerden önemli bir tanesi nesnelliktir. Göstergebilim sosyal bilimlere nesnellik kazandırma çabasından ortaya çıkmıştır. Fakat sosyal bilimlerde nesnelliği sağlamak, araştırma yöntemleri ve tekrarlanabilirlik açısından mümkün olsa da; sonuçların yorumlanıp anlamlandırılması sürecinde nesnelliği yakalamak zordur (Erkman, 2005: 15).

Gösterge kavramı; bir durum, olay, olgu ile ilgili bilgiler veren, belirtiler gösteren ve sonuç olarak da bir aktarımda bulunan somut ve soyut her şeydir. Örneğin bir ortamdaki termometrenin derecesi bize ortamın sıcaklığı ile ilgili, bir tartıda gözüken sayı tartılan cismin ağırlığı ile ilgili, bir otomobilin hız gösterge ibresiye otomobilin birim zamanda aldığı yolla ilgili birer somut göstergelerdir. Bulunulan ortama bir kişi geldiğinde, ortamdaki kişinin ayağa kalkması gelen kişiye olan saygısının bir göstergesidir. Tüm bu göstergelerin anlaşılabilmesi için göstergenin bize ilettiği bilgiyi doğru yorumlayabilmemiz gerekir. Yani göstergeyi okumayı biliyor ve anlıyor olmamız zorunludur. Termometre örneğindeki ortamın sıcaklığını anlayabilmemiz için, termometreyle ve onun gösterdiği değerle ilgili bir ön bilgimizin olması gerekir (Erkman, 2005: 17-18).

Tüm göstergeler başka bir şeyin yerini tutarlar. Bu şeyler bir durum, bir varlık, bir olay veya bir olgu olabilir. Göstergeler yerini tuttukları şeyle ilgili bize aktarımda bulunurlar. Bu aktarımların yerini bulabilmesi için, aktarımla ilgili yeterli

ve uzlaşmış bir önbilgi gereklidir. Görüntüler ve sözcükler de temsil ettikleri şeylerle ilgili birer göstergedir. Örneğin bir gül resmi gülün kendisi değil, zihnimizdeki gül imgesiyle ilgili bir göstergedir. Eğer bizim zihnimizde bir gül imgesi olmasaydı, gülün göstergesi olan resim bizim için bir gösterge olamayacaktı (Rıfat, 2014: 27-30).

Dizge kelimesinin sözlük anlamı: “Bir bütünü oluşturacak biçimde karşılıklı olarak birbirine bağlı öğelerin tümü” olarak tanımlanır. Göstergebilim açısından dizge kavramıysa, birlikte işleyen göstergelerin bütünü oluşturarak sisteme denir (Erkman, 2005: 26).

Göstergelerin dizge içindeki ilişkileri iki türlü olabilir: dizi ve dizim. Bunlardan ilki (dizi) göstergelerin birbirinin yerine geçebilecek şekilde oluşturdukları yapıları tarif eder. Burada diziyi oluşturan göstergeler dizge içinde birbirlerinin fonksiyonlarını icra edebilirler. Örneğin “Feyza yere düştü” cümlesindeki Feyza’nın yerine Kübra, Hayriye, çanta, bisiklet, elma, anahtar vb. çok sayıda başka sözcük de konulabilirdi. Burada birbirinin yerine kullanılabilecek sözcükler bir dizi oluştururlar (Rıfat, 2014: 12-13; Şahin, 2014: 13).

Dizgeyi oluşturan göstergeler ancak birbirleriyle ilişkiliyken anlamlı bir bütünlük oluşturabiliyorsa, bu tür dizgelere dizim denir. Dizim, çeşitli dizgelerden aldığı bileşenleri belli kurallarla bir araya getirir. Bu kuralları öğrenmiş olduğumuz için ortaya çıkan dizimi anlamlandırabiliriz. Tekrar yukarıdaki örnek cümleyi ele alacak olursak, özne tümleç ve yüklem işlev dizilerinden alınmış birer dizi birimi vardır. Bu dizi birimlerin arasındaki ilişki dilbilgisi kurallarıyla belirlenmiştir (Bayav, 2006: 26-27).

Çevremizdeki hemen her şey gösterge olarak ele alınabileceği için, göstergebilimin alanı oldukça geniştir. Bu nedenle bu alanın sınırları konusunda bir uzlaşa yoktur.

Göstergebilimsel dizgelerin doyurucu bir sınıflandırmasını önermek olanaksızdır. Bilgi alanları, amaçlanan konulara göre değil de, gelişme yolundaki yöntembilimlere göre oluşturulduğundan, yalnızca yapıya özgü ve iç ölçütler bu bilimin bütün düzenini kavrayabilir... Gösterge dizgeleri en yaygın olarak, bildirişim kanallarına göre, ya da bir başka deyişle gösterenin oluşturulmasına yarayan duyumsal düzenlere göre sınıflandırılır (Greimas, 1982: 129, akt. Bayav, 2006).

Göstergeler bize bir durum ya da olguyu dolaylı olarak anlatırlar. Bu anlatımların olabilmesi için yani göstergenin iletişimsel yanının gerçekleşebilmesi için bir toplumsal uzlaşa gerekir. İletişim dizgelerinde toplumsal uzlaşa sağlandığı için bütün iletişim dizgeleri göstergebilim kapsamında incelenebilir. Göstergebilim çok geniş bir perspektiften tüm bu iletişim amaçlı göstergelerin türlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini belirlemeye çalışır. “Umberto Eco’ya göre göstergebilim tüm kültürel olguları iletişim süreçleri sayar ve inceler (Rıfat, 2013: 166)”.

“Etrafımızı saran pek çok kültürel kodun-işaretin farkına varmayız çünkü onlardan bizi en çok etkileyenlerin pek çoğu tümüyle kelimeler değildir. Bunlar saklı anlamları olan ve bizim araştırmak için düşünmediğimiz objeler ve sosyal pratiklerdir. Bir reklam kampanyasından yediğimiz yemeğe, cinsel kimliğimizi fark edişimize kadar kültürümüz tarafından belirli şeylere belirli şekilde davranmaya gizlice yönlendirilmekteyiz. Tüm toplum kodlar içinde konuşur, bilincimize dikte eder, bilincimizi şekillendirir.” (Salomon, 1988: 4; akt. Bayav, 2006).

1.5.2. Göstergebilimin Tarihsel Gelişimi

Göstergebilimin batı dillerinde karşılığı olan "semiyotik" kelimesi M.Ö. 5. yüzyılda, teknik ve felsefi bir terim olarak Yunanlı hekim Hippokrates ve felsefeci Parmenides tarafından kanıt, belirti, semptom anlamında semeion ya da semeotike sözcüğü ile kullanılmıştır. Antik Yunan'da semeion sözcüğü daha çok tıp literatüründe hastalıkların belirtisi anlamında kullanılmıştır. Günümüz tıp literatüründe de hala semiyoloji sözcüğü Türkçe'de hastalık belirtilerini araştıran tıp alanı anlamında kullanılmaktadır (Erkman, 2005: 49-51).

Göstergebilimin kuramsal olarak bilimsel bir ilgi alanı haline gelmesi 17. ve 18. yüzyılla başlatılabilir. 17. yüzyıl İngiliz filozoflarından olan John Locke (1632-1704) "İnsanın Anlama Yetisi Hakkında Bir Deneme" adlı kitabında gösterge problemini semeiotike kavramıyla ele alıp, bu göstergelerin çözümlenmesi ve incelenmesi üzerinde durmuştur. Bu kuramı 18. yüzyılda öne çıkan önemli kişilerden biri de J. H. Lambert'tir. Lambert "Yeni Organon" adlı eserinde gerek dil içindeki dizgelerin; gerekse de müzik, amblem ve arma gibi dil dışı göstergelerin anlaşılmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Gösterge kuramıyla ilgili çalışmalar 19. yüzyılda da devam etmiştir. Dilsel göstergeler ve bu göstergelerle ortaya çıkan dizgelere yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara Bolzanon'un "Bilim Öğretisi" ve E. Husserl'in "Semiyotik" adlı yapıtları örnek gösterilebilir (Bayav, 2006: 7).

20. yüzyıl öncesi göstergebilim çalışmaları, daha çok dil üzerinde yoğunlaşmış ve bu dönemde göstergebilim ayrı bir disiplin haline gelmemiştir. Göstergebilimin ayrı bir bilimsel araştırma alanı haline gelmesinde Amerika'lı filozof Charles Sanders Peirce (1839-1914) 'ün ve dili göstergelerden oluşmuş bir

dizge olarak düşünen İsviçre’li dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913) ‘ün büyük katkıları olmuştur. Ferdinand de Saussure’a göstergebilimin Avrupadaki öncüsü Charles Sanders Peirce’e de Amerika’daki öncüsü gözüyle bakılabilir (Rıfat, 2013: 121).

Peirce’e göre göstergebilim tüm bilimsel disiplinlerde uygulanabilecek belli kuralları olan genel bir kuramdır. Peirce göstergelerin sınıflandırılması üzerinde yoğun olarak çalışmıştır. Onun yaptığı önemli bir genel sınıflandırma: görüntüsel gösterge, belirti ve simge üçlüsünden oluşur. 1930’lu yıllarda C. W. Morris Peirce’in görüşlerini geliştirerek bütün göstergelerin genel kuramlarını oluşturmaya çalışmıştır (Bayav, 2006: 17-18; Rıfat, 2013: 122).

Aynı yıllarda Avrupa’da da Saussure’nin görüşleri geliştirilerek sanat ve edebiyat olgularına göstergebilim açısından yaklaşan çalışmalar yapılmıştır. Prag Dilbilim Okulu üyelerinin çalışmaları bu yöndeki örneklerdendir (Rıfat, 2013: 123).

1960’lı yıllarda göstergebilime ciddi katkılar yapan Roland Bartes, çok farklı alanlardaki gösterge dizgelerini inceleyerek, bu dizgelerin ancak dilin desteğiyle geçerlilik kazanabileceğini vurgulamıştır (Barthes, 2014: 7).

1.5.3. Resimde Göstergebilim

Çocukların çizmiş olduğu resimlerin: onların sanatsal gelişim düzeyleri, zekâ seviyeleri, kişilik özellikleri ve öğrenme becerileriyle ilgili önemli bilgiler taşıdığı düşünülmektedir. Bu çizimler ilk olarak çocuğun motor becerilerinin gelişimine bağlıdır. Karalama dönemindeki resimler çoğunlukla simgesel bir anlam taşıyor olsa da, çocuğun gelişimine bağlı olarak resimler simgesel anlamlar da içerebilmektedir. Gelişim ilerledikçe, resimlerdeki simgelerin içerikleri de

zenginleşir. Zihinsel gelişimi somuttan soyuta doğru ilerleyen çocukların, çizgisel gelişimlerinde de bu ilerlemenin izlerini görmek mümkündür (Buyurgan, 2012: 24-25).

Resimlerdeki simgeler çocuğun kendi dünyasını aktarmada önemli bir araçtır. Bu simgeler çocuğun dünyasıyla ilgili duyular, anlamlar ve çağrışımlar taşır. Çocuk resimlerindeki simgelerin oluşumuna etki eden başlıca faktörler: yaş, kültürel çevre ve görsel uyarıcılardır. Çocuğun yaşı, çevresini algılamadaki öğrenme becerilerini bedensel ve ruhsal gelişim düzeyini etkileyen önemli bir değişken olmasından dolayı, resimlerdeki imgelerin oluşum ve gelişiminde de temel bir parametredir. Yaşın yanı sıra görsel uyarılar da resimlerdeki imgelerin oluşmasında oldukça etkilidir. Özellikle görsel medyadan öğrenilen karakterler ve bilgiler çocukların çizimlerine; kişilik özelliklerini ve bedensel algılarını gösterecek şekilde yansır. Resimlerde çocuğun yetişmiş olduğu sosyo-kültürel çevrenin ve genel anlam dünyasının da etkilerini görmek mümkündür. Örneğin gemi çizimi yapan 6 yaşındaki bir çocuk Türk bayrağına resminde yer verebilmektedir. Öğrenme süreciyle birlikte bazı evrensel simgeler de resimlerde yer alır. Çocuk çizimlerinde zeytin dalı ve güvercini barış sembolü olarak kullanabilmektedir (Buyurgan, 2012: 34-37).

Sonuç olarak resimler çocukları anlamamıza ciddi katkı sağlayan önemli bir göstergedir. Bu malzemenin bize sunduğu imkânlardan yararlanabilmek için resimlerdeki imgeleri frekanslarına bağlı olarak sınıflandırarak incelemek ve imgelerin oluşturduğu kategorilerin aralarındaki ilişkileri belirlemek önemlidir. Bu ilişkiler belirlenen değişkenlere bağlı olarak analiz edilebilir. Resimlerdeki göstergebilim çalışmaları dilbilim çerçevesindeki çalışmalar kadar net yöntemler içermese de, olgular arasındaki ilişkileri belirlemede yararlı bir yaklaşımdır.

Bu çalışmada çocuklara cennet imgesiyle ilgili yaptırılmış olan resimler önemli bir gösterge kabul edilerek, bu resimleri oluşturan imgelerin frekans analizleri yaşa ve cinsiyet değişkenine bağlı olarak farklı iki ülke kapsamında incelenmiştir. Bu çalışmadaki incelemeler genel anlamıyla göstergebilimsel bir analiz olarak görülebilir. Fakat yapılan çalışmanın açıkça ifade edilebilmesi için bir st başlık olan göstergebilim kavramından daha çok resimleri incelerken kullanılan içerik analizi yöntemi vurgulanmıştır. Ayrıca bu çalışma yalnızca resimlerle değil, çocuklarla yapılan anketle birlikte değerlendirilmiştir.

2. ÇOCUK RESİMLERİYLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Bu bölümde çocuk resimleriyle ilgili yurt dışında ve yurt içinde yapılan çalışmaların bir kısmına, tez kapsamında yapılan çalışmayı değerlendirmek amacıyla değinilecektir. Çocuk resimleriyle ilgili çalışmalar yurt dışında başladığı için, ilk olarak yurtdışı çalışmalar tarihsel bir özetle aktarılacaktır. Tezin kapsamıyla ilgili olmasından dolayı çocuk resimlerinde dini motiflerin incelendiği araştırmalardan öne çıkan bazıları ele alınmıştır. Dini motiflerin incelendiği yurt dışındaki çalışmalar ağırlıklı olarak tanrı tasavvurunun anlaşılmasına yoğunlaşmıştır. Tez kapsamında incelenen cennet imgesine yönelik yurt dışında yapılmış özel bir çalışmaya ulaşılammıştır. Ancak bu çalışmasının Tanrı tasavvuruyla doğrudan olmasa da dolaylı ilişkisinin olduğu gözlenmiştir ve bu gözleme tartışma kısmında değinilecektir.

Türkiye’de yapılmış çalışmalar incelenirken, öncelikle çocuk resimlerini konu alan araştırmalar tanıtılacaktır. Sonrasında incelediğimiz dini motif olan cennetle ilgili yapılan çalışmalar biraz daha ayrıntılı incelenecektir. Sonuç ve tartışma kısmında bu çalışmayla ilgili literatürün karşılaştırması yapılacaktır.

2.1. Yurt Dışındaki Çalışmalar

Çocukların duygusal ve psikolojik yönlerini anlamada yapmış oldukları resimler 20. yüzyılın başından itibaren önemsenmiştir. Bu resimler çocukların kendilerini ifade edemedikleri birçok unsuru aktarmalarında önemli olagelmiştir. 20. yüzyılın başındaki ilk çalışmalar çocuk psikolojisinin gelişimini, çocukların yaptığı resimler üzerinden anlamayı amaçlamaktadır. Bu resimlerle ilgili ilk özel araştırma olarak Burt’un 1921’de yaptığı ve çocukların zekâ düzeyinin resimlerle olan bağlantısını incelediği çalışmasından bahsedilebilir. Aynı içerik 1926’da

Goodenough, daha sonra ise 1963’de Harris’in çalışmalarında da ele alınmıştır. Goodenough çocukların resim becerilerinin belli yönlerinin zekâlarıyla ilişkili olduğunu, dolayısıyla da bu resimlerin bir zekâ ölçüsü olarak kullanılabileceğini iddia etmiştir. Ayrıca resimler üzerinden çocukların kişilik özelliklerini de anlaşılabileceğini belirtmiştir. Bu düşünce 1948 yılında Buck’un, 1949 yılında Machover’in, 1958 yılında Hammer’in ve 1968 yılında da Koppitz’in çalışmalarıyla da savunulmuştur (Malchiodi, 2013: 26-27).

Yakın dönem çalışmalarından ilk olarak, Heller (1988) “Çocukların Tanrısı” (*The Children’s God*) isimli araştırmasından bahsedilebilir. Bu çalışmada Heller çocuklardaki Tanrı kavramını ortaya çıkarmaya amaçlamıştır. Tanrı kavramının farklı mezhepleri göz önüne alarak; yaş, cinsiyet, kişilik özellikleri ve aile yapısına bağlı olarak nasıl değişebileceğini araştırmıştır. Bu kavramın çocukların hayalleri, düşünceleri ve duygularıyla olan ilişkisini ve onların karakterini oluşturmadaki etkisini incelemiştir. Bu amaçla çocuklarla resim yapma, hikâye anlatma, oyun oynama ve Tanrı’ya mektup yazdırma faaliyetlerinde bulunmuştur. Heller çalışmasında, Katolik çocukların Tanrı’yla ilgili negatif duygulardan daha çok affedicilik özelliğini öne çıkardığı sonucuna varmıştır. Bunun sebebi olarak, Katolik öğretisinin aile ortamında etkin olmasını gösterir. Yahudi çocuklar ise çoğunlukla Tanrı’yı sorun ve problemlerine yardımcı olan bir terapist olarak ifade ederler. Hindu çocuklar Tanrı’yı ağırlıklı olarak antropomorfik betimlerken, Baptist çocukların ise Tanrı’yı onları doyuran yiyecek veren biri olarak imgeledikleri gözlenmiştir. Cinsiyetler göz önüne alındığında, kız çocukları erkek çocuklarına göre Tanrı’yı duygusal olarak kendilerine daha yakın görürken, erkek çocukları ise Tanrı’yı kendilerine daha uzak olarak tarif ederler.

2000 yılında Klein tarafından yapılmış olan “Kız çocuklarının Tanrı Çizimleri” (*Gottesbilder von Mädchen*) adlı kitapta bir pilot uygulamadan bahsedilir. Çalışma 6-10 yaşları arasındaki beş kız çocuğuyla, üç sene üst üste görüşmeler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Klein çocuklara resim yaptırıp, onlarla bu resimler üzerine konuşarak, onların dini algı dünyasına ulaşmaya çalışmıştır. Burada amaç çocukların dini dünyasının dışarıya nasıl yansıdığını anlamaktır. Çalışmanın sonuçları şu şekilde özetlenebilir. Kız çocukları Tanrı imgesini gökyüzü ve orada beliren ışık ile sıkı sıkıya ilişkilendirirler. Kızlar burada gözledikleri doğa ile Tanrı resmi arasında bağlantı kurarlar. Onlar Tanrı’nın görünmezliğini, resimlerinde şeffaflık olarak anlatırlar. Tanrı, kızların korunma gereksiniminin yansımından dolayı, resimlerde yaratıcı ve koruyucu olarak tanımlanmıştır. Tanrı’nın insandan farklı olduğu bilinmesine rağmen, kızlar onu ağırlıklı olarak erkek biçiminde resmetmişlerdir. Buna sebep olarak da, “Tanrı’nın İsa’nın babası” olduğunu söylemişlerdir.

Streib (2000) “Tanrı Resimleri Gökten Düşmüyor” (*Gottesbilder fallen nicht vom Himmel*) adlı çalışmasında çocukların dini hayal dünyasını yansıtan resimlerinin, medyada karşılaştıkları görüntülerle ilişkili olduğunu söyler. Yani çocuk televizyonda gördüğü sembollerle, dini motifleri resimlerinde birleştirmektedir. Çocukların Tanrı’nın resmini yaparken izlediği aşamalar incelenirken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bunlar çocuğun dini, estetik anlayışı ve televizyonun da içinde olduğu yaşam alanının birbiriyle ne kadar bağlı ve ilişkili olduğudur. Streib çalışmasında 5-6 yaşlarında, okulöncesi çocuklarının Tanrı resmi yapma sürecini incelemiştir. Çocuklarla yaptığı görüşmede video, fotoğraf ve ses kayıt cihazlarını da kullanmıştı. Çalışmanın sonucu olarak

çocukların resimlerinde Tanrısal özellikleri; kendilerine yakın hissettikleri ve sevdikleri medya karakterleri üzerinden tarif ettikleri gözlenmiştir. Örneğin çocuk resminde Tanrı'nın gökte olmasını, sürekli izlediği “Sandmann” çizgi filmindeki sahneyle betimlerken, Tanrı'nın ihtiyaç hissedildiği her durumda, kişinin sesini daha iyi duyması için de resmindeki kulakları “Mickey Mouse” ’un kulaklarına benzetmiştir.

2003 yılında Almanya Baden-Württemberg eyaletinde, Başpiskoposluk Okulları, Alman Katolik Gençlik Federasyonu (BDKJ) ve Rottenburg Stuttgart Psikoposluk Bölgesi Psikoposluk Gençlik Dairesi'nin ortak projesi kapsamında “Benim Tanrı Çizimim – Tanrı Benim İçin Kimdir ve Nedir” (*Mein Gottesbild-Wer und was ist Gott für mich?*) adı altında yaklaşık 163 okuldan 3000 öğrenci ile çalışma yapılmıştır. Çalışma esnasında küçük yaştaki çocukların Tanrı'yı resmederken daha cesur oldukları görülmüş ve buna karşın çocukların yaşları arttıkça yaptıkları Tanrı resimlerinin de daha soyut olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen veriler doğrultusunda ilkokul, ortaokul ve lise düzeyindeki öğrencilerin gelişim düzeylerine göre, onları da Tanrı resimleri yapmaya teşvik etmek amacıyla din dersi öğretmenlerine yardımcı olması için bir program oluşturulmuştur.

Wiedmaier (2006) “Kız ve erkeklerin Tanrı ve dünyayı resmetmesi” (*Wenn sich Mädchen und Jungen Gott und die Welt ausmalen...*) adlı doktora çalışmasında, çocukların Tanrı'yı resmederken hangi aşamalarda ilerlediklerini ve bunda dini altyapılarının etkili olup olmadığını araştırır. Sadece çocukların yapmış oldukları Tanrı resimlerine bakarak bu soruya cevap verilemeyeceğini söyler. Bunun için çocukların duygusal, biyografik ve bilişsel arka planını da bilmek gerekir. Çalışma sonunda Wiedmaier, çocuğun bireysel olarak yaptığı Tanrı resminin onun dini

altyapısıyla yakından ilişkili olduğunu göstermiştir. Çocuk sözel olarak söyleyemediklerini, din diliyle yani dini sembollerle kâğıda aktarmaktadır. Araştırmada erkek ve kız çocuklarının Tanrı'yı farklı tasvir ettikleri anlaşılmıştır. Böylece yazar çocukların zihinlerinde hayal edilenin aynı olmadığı sonucuna ulaşır. Tanrı Resimlerinin oluşum süreçleri aynı zamanda etkileşim süreçleri olarak da tanımlanmaktadır. Burada çocuk dini altyapı, kültür ve çevresinin etkileşimiyle kafasında oluşan semboller doğrultusunda resimlerini yapar. Çocukların Tanrı ve dünya resimlerini tek başına değil bütün bu bileşenlerle birlikte meydana geldiği sonucuna varmıştır.

Benesch (2011) “Çocukların Tanrısı Nasıl Görünüyor” (*Wie sieht das Gottesbild von Kindern aus?*) adlı çalışmasında 27 çiftten oluşan 54 kişilik erkek ve kız çocuklarına anket ve sözlü mülakat şeklinde görüşme yapmıştır. Bu çalışmada Tanrı tasavvurunda iki cinsiyet arasında farklılık olup olmadığını araştırmak için t-test uygulanmıştır. Araştırmanın sonunda, erkek ve kız çocuklarının Tanrı'yı anlatma şeklinde farklılıklar olduğunu tespit etmiştir. Araştırmada kız ve erkek çocuklarının Tanrı'nın fiziksel, psikolojik ve insan ile ilgili özellikleri konusunda hemen hemen aynı cevapları verdiği görülmüştür. Fakat erkek çocukları Tanrı'nın bir birey olarak karakteristik özelliklerinin olduğu ve onun sosyal hayatta daha çok yer aldığını söylemeleridir.

Widmer (2014) “Çocukların Tanrı Çizimleri” (*Gottes Bild von Kindern*) adlı araştırmasında, yaklaşık bir buçuk sene boyunca, ilkokula giden, 7-9 yaşları arasında çocukların Tanrı imgelerinin nasıl olduğu ve resimleriyle onu nasıl temsil ettikleri sorusunu ele alır. Çalışmasında çocuklara öncelikli olarak “ben ve Tanrı” adı altında resim yaptırmış, daha sonra da bu resimler üzerinden onlarla görüşme yapmıştır.

Çocukların okullarındaki din dersine katılmaları nedeniyle, Tanrı'yı hikâye ve anlatılardan duydukları için, resmini rahat bir şekilde çizdiklerini saptamıştır. Bu bağlamda Widmer çocukların yapmış oldukları resimleri üç kategoriye ayırmıştır: “Dünyada Tanrı ve Çocuk”, “Gökyüzünde Tanrı ve çocuk” ve “Gökyüzünde Tanrı ve dünyada çocuk”. Çalışmanın sonunda bütün çocukların Tanrı'yı antropomorfik ve erkek olarak çizdiklerini tespit etmiştir. Bunula birlikte Tanrı; kısa saçlı, sakalı olmayan, altın gibi parlayan, başında halesi veya tacı olan şeklinde resmedilmiştir.

Ulaşılabilen yurt dışı çalışmalarda cennetle ilgili en fazla bilgiye Coles'un 1990 yılında yayınlanan “Çocukların Ruhsal Yaşamı” (*The Spiritual Life of Children*) adlı kitabından ulaşılabilmiştir. Bu kitapta yazar farklı mezhep ve dinlerden olan çocukların Tanrı ve şeytan, cennet ve cehennem hakkında ne düşündüklerini araştırmıştır. Çalışmasında Coles yukarıdaki kavramlar etrafında çocukların inançlarını dikkate alarak şüphe ve güven durumları üzerine incelemeler yapmıştır. Bu incelemelerinde özellikle Müslüman ve Yahudi çocukların Tanrı'nın resmini çizmeyi reddederken, Hristiyan çocukların da Tanrı resmini yapmakta zorlandıkları görülmüştür. Benzer şekilde cennetin tasvirine yönelik sorularda çocukların zorlandığı görülmüştür. Çocuklar ailelerinden dini bir terim olarak cennet imgesini duymuş olsalar da, bu imgenin ayrıntılarını oluşturmak konusunda zorlandıkları yapılan görüşmelerde anlaşılmaktadır. Çocukların cennetle ilgili tasvirlerinde, onu bulutların üzerinde, gökyüzünde, uzay boşluğunda tarif ederken; cennetin içeriğiyle ilgili ayrıntılar neredeyse tamamen çocukların hayal dünyasını oluşturan çevreden ve eğitim yoluyla edindikleri imgelerden oluşmaktadır. Örneğin Tanrı, cennet ve cehennemın yer aldığını düşündükleri uzayı siyah çizen çocuğa

bunun nedeni sorulduğunda, okulda uzayın karanlık bir yer olduğunu öğrendiği cevabını vermektedir.

2.2. Türkiye’deki Çalışmalar

Bu kesimde resimdeki imgelerin anlamlarıyla ilgili Türkiye’de yapılmış çalışmalar tanıtılacaktır. Ayrıca özel olarak araştırmanın kapsamındaki cennet imgesi ve dini motifleri konu alan çalışmalara da kısaca değinilecektir. Bu çalışmaların tezin bulgularıyla olan ilişkileri de tartışma ve sonuç kısmında değerlendirilecektir.

Haluk Yavuzer (2010) “*Resimleriyle Çocuk*” adlı kitabında çocuk resimlerine yönelik şu tespitlerde bulunmuştur. 9-12 yaş grubundaki çocukların resimlerinde ayrıntılı çizgilere ve gerçekçi bir yaklaşımlara rastlanmaktadır.

Çocuk resimlerinde insan figürünün detaylarıyla birlikte nasıl çizildiği ile ilgili farklı anlamlar vardır. Eğer çocuk insana çok büyük veya küçük kafa çizerse, bu çocuğun kendisini zihinsel açıdan yetersiz gördüğü anlamı taşımaktadır. Çok aşırı büyük çizilen organlar, o organda olan yetersiz işlemde kaynaklandığı düşünülmektedir. İnsan çizimlerinde ellerin olmayışı güvensizliği, çevreye uyumda güçlük çekilmesini simgelemektedir. Çizimlerdeki bir diğer önemli unsur da evdir. Ev, çocuğun duygusal yaşamının olduğu merkez, düzen ve sığınmanın simgesidir. Günümüzde çocuklar yüksek binaları da çizmektedir.

Yavuzer’e göre kendilerini dışlanmış hissederek çocuklar, yaptıkları resimlerde kendisini grubun dışında konumlandırır. Bu durum çocuğun iletişim kopukluğu yaşadığını gösterir. Son olarak Yavuzer resimler sayesinde çocukların kendilerini daha iyi anlatabildiklerini ve bizim onları daha iyi anlayabildiğimizi vurgulamaktadır.

Diğer bir çalışma ise Ali Çankırılı'nın (2012) "*Çocuk Resimlerinin Dili*" adlı eseridir. Çankırılı, 9-11 yaşları arasında cinsiyet değişkenine bağlı olarak resim yaparken seçtikleri konular; kız çocuklarında daha çok ev, elbise, çiçek, hayvan ve kalp şeklinde iken, erkeklerde ise araba, uçak ve silah çizimleri öne çıkmaktadır. Bu yaş grubundaki çocukların somut evrede olanları renk seçiminde doğal görünümü tercih ederken, soyut evrede olanlar ise renk seçiminde duygusal davranışlar sergilerler.

Renklerin psikolojik anlamı ile ilgili olarak Çankırılı (2012); yeşil rengin: tazelik, gençlik, büyüme, gelişme, bereket ve sağlığın göstergesi, mavi rengin: sakinliği, uyumu, çocuğun kendine olan güvenini ve duygularını kontrol edebilmesini, sarı rengin ise genellikle resimlerde güneş için kullanıldığını söylemektedir. Resimlerdeki güneş imgesi anneyi ifade etmektedir ve bu renk aynı zamanda parlaklığı, ışığı, sıcaklığı, enerjiyi ve kutsallığı da simgelemektedir. Ailesi tarafından sevilen ve değer verilen çocuklar sarı rengi kullanırlar. Çizimlerinde kahverengini kullanan çocukların; korunmaya muhtaç oldukları, sevgi, ilgi ve özlem çektikleri söylenebilir. Çankırılı çocukların resimlerinde gökkuşağı imgesini kullanmalarının ümit anlamına geldiği ve bu çocuklarda işlerin iyiye gideceğine dair bir beklentinin olduğunu ifade eder.

Çankırılı (2012) çizimlerde balonun anlamını; çocuğun baskıcı aile ortamından kaçmak istemesi şeklinde ele almaktadır. Piknik yapan ailenin resmedilmiş olması ise, bireyin ailesiyle beraber mutlu olduğunun bir göstergesidir. Aile üyelerinin yüzlerinin birbirlerine dönük olarak çizilmesi, ailede iletişimin sağlıklı olduğu anlamını taşır.

Çankırılı (2012)'ya göre çocukların resimlerde çizdikleri ev tipleri, en çok üçgen çatısı olan kare evlerdir. Jung'un analitik psikoloji kuramına göre çatılı ev güvenli bir sığınağı sembolize eder. Evlere çizilen pencereler evin dış dünyaya bakan gözleridir. Pencerelerin perdeli olması veya önünün demirlerle kapalı olması, ev halkının dış dünyaya güvenmedikleri anlamı taşımaktadır. Ev çizimlerinde ön kapının olması evlerde ailenin dış dünya ile ilişki içinde olduğu anlatılmaya çalışılırken, eve hiç kapı çizilmemesi dış dünyaya kapalı, kendi içine kapanmışlığı gösterir. Evin bir başka detayını da baca oluşturur. Evin bacasının tüttüğü resimlerde, o evde sobanın yandığı, yemek piştiği; yani o evde yaşayan insanların, böylece de resmi yapan çocuğun evinde mutlu olduğu anlaşılmaktadır.

Çocukların resimlerinde ağaçları meyveli olarak çizmeleri; onların başarılı, yardımlaşmayı seven ve işbirliği yapabilen bireyler olduğuna işaret etmektedir. Çocuk çizdiği ağaçta, ağacın köklerini de göstermişse; o çocukta anneye güven duygusunun sağlıklı geliştiğini söylemek mümkündür. Bunların yanı sıra resimlerde kullanılan güneş figürü anneyi, bulutlar ise diğer aile üyelerini sembolize eder. Son olarak da Çankırılı (2012) resimlerdeki çiçek figürünün çocuğun mutlu ve neşeli olduğuna, çiçek olmayan resimde de çocuğun mutsuz olduğuna işaret ettiğini söylemektedir.

Sabiha Paktuna Keskin (2012) “Çöp Çocuk” adlı eserinde konumuzla ilgili olarak şu tespitlerde bulunmaktadır. Çocuklar resim yaparken hiçbir figürü eksik bırakmazlar. Bu konuda güneş bir istisna oluşturmaktadır. Çocukların güneşi yarım boyamalarının nedeni ya onun tam olarak ne kadar büyük olduğunu bilemediklerinden ya da güneşe bakarken gözlerinin kamaşmasından kaynaklanabilmektedir. Çocuk resimlerinde öne çıkan bir diğer figür de evdir. Ev:

çocuğun barınağı, sevdikleri ile birlikte çevresel tehditlere karşı kendini daha güçlü hissettiği ortamdır. Mutlu evlerin çatıları kırmızı, bacalarından da daima duman tütmektedir. Tüten baca yaşam ve sıcaklığın belirtisidir. Evlerin önlerinde yol ve çiçeklerin resmedilmiş olması o evlerdeki insanların mutlu olduğunu anlatmaktadır. Ama eğer evlerin önünde hem yol bulunmaz hem de çiçek olmazsa, o ev mutsuz bir evdir.

Keskin (2012)'e göre çocuk resimlerinde çiçek figürü mutlu olunan her yere serpiştirilmektedir. Bunun aksine mutsuz temalarda çiçek figürüne rastlanılmaz. Bu resimlerde çiçeğin yanı sıra ağaç figürüne de rastlanılırken; ağaç: bolluk, bereket, neşe ve sevincin sembolüdür. Çocuk tarafından detaylı bir şekilde meyveli bir ağacın boyanması, bu figüre verdiği önemi yansıtmaktadır. Resimlerde çocuklar sevdikleri hayvanları da çizerler. Keskin'e göre kuşlar mutlaka mutlu temalarda yer alırlar. Çocukların gördükleri hayvanları özenle çizmeye çalışmalarından onların doğaya karşı merak ve sıcak sevgi beslediklerini anlamak mümkündür.

Çocuk resimlerinde balonun bir oyun nesnesi olarak kullanılması mutluluk, eğlence ve neşenin sembolüdür. Yazara göre çocuk resimlerindeki figürler evrenseldir. Resimlerdeki güneş, bulut, kuş, ev, ağaç ve çiçekler mutluluk temalarının arka planında sürekli var olan figürlerdir. Çocuk resimlerinde sık sık ortaya çıkan bir diğer unsur da dere motifidir. Çocuk dereyi sıkça evle beraber çizer, bazen derede balıklar da oynamaktadır. Buradan, derenin çocuğun özgür doğa özlemini yansıttığını söylemek hiç de yanlış olmaz. Çocuk resimlerinde kullanılan piknik yapan bir aile tablosu ve bunların yüzlerinin birbirine dönük olması durumu, ailede sevgi ve ilginin, dolayısıyla iyi bir iletişimin olduğunu bir göstergesidir.

Piknik sofrasına, özenle tabak çatal ve yiyeceklerin yerleştirmesi, ailenin görgüsünün çocuğa geçtiğinin bir kanıtıdır (Keskin, 2012).

Bostancı (2006) “Çocuk Resmini Konu, Çizgi, Şekil ve Renk Açısından Değerlendirme” adlı çalışmasında 7-12 yaş grubu arasında 120 çocuğun yapmış oldukları resimleri, onların kişisel gelişimleri üzerinden değerlendirmiştir. Bu doğrultuda da çocuğun resimsel gelişim özelliklerini ele almıştır. Araştırmanın sonunda çocukların yaşlarına göre resimlerinde farklılıklar olduğu görülmüştür. 10-12 yaşındaki öğrencilerin resmin konusunu seçme, kullanılacak renge karar verme gibi durumlarda daha sofistike davrandıkları söylenmiştir. Cinsiyet açısından bakıldığında ise kız çocuklarının erkek çocuklarına göre daha iyi resim yaptıkları ve bu konuda daha başarılı oldukları görülmüştür.

Konuyla ilgili diğer bir tez çalışması da Büyükkarabacak’ın (2008) “Çocuk Resimlerinde İmgelerin Yeri” adlı incelemesidir. O, yazılı kaynaklardan elde ettiği, okul öncesi ve ilköğretim dönemi çocuk resimlerini gelişim basamaklarını renk ve imge (aile, ev, şiddet, okul, duygular) eksenini çerçevesinde araştırmıştır. Çalışmanın sonunda, çocukların yaşadıkları olay ve hissettikleri duyguların resim yoluyla anlaşılabilirliğini söylemiş olsa da, sadece resme bakarak çocuğun yorumlanamayacağı, bunun için başka verilere de ihtiyaç olduğunu vurgulanmıştır. Yazar çocuğun konuşma becerisinin artmasıyla resim yapma faaliyetine olan ilginin değiştiğini saptamıştır. Büyükkarabacak küçük çocukların sıcak renkleri büyük çocukların ise soğuk renkleri kullandıklarını söylemiştir. Ev konusunda evlerin bacaları ve bu bacalardan çıkan dumanın çocuğun mutlu olduğu anlamına geldiğini söyler.

Batı (2012) “(4-12 Yaş) Çocuk Resimleri Ve Onların İç Dünyalarının Resimlerine Yansıması” adlı çalışmasında var olan kitap ve araştırmalardan çocuk resimlerini alıp, onlarda çocukların iç dünyalarının izinin olup olmadığını araştırmıştır. Araştırmada, çocuğun duygusal gelişiminin resim etkinlikleriyle izlenebileceği sonucuna ulaşmıştır. Bundan dolayı yazar 4-12 yaş döneminde çocuğa sanat eğitiminin verilmesi gerektiğini söyler. Resim dersleri sayesinde çocukların sıkıntılarının ve duygusal gelişimlerinin izlenebileceğini vurgulayan yazar, bu derslerin hocalarının daha donanımlı olması gerektiğini söyler.

Malchiodi (2013) “Çocukların Resimlerini Anlamak” adlı kitabında, çocukların yaptıkları resimlerin, onların düşüncelerini, duygularını, hayallerini ve diğer duygu durumlarını anlamada terapistler için bir rehber niteliği taşıdığını söyler. Kitabın “Kişilerarası İlişkiler Yönünden Çocuk Resimleri” başlıklı bölümünde çocukların cinsiyetlerine bağlı olarak resimlerin konularının değiştiği anlatılmıştır. Golomb, Erkek çocuklarının resimlerinde: savaş, şiddet, tahrip eylemleri, makineler ve spor etkinlikleri gibi konular işlerken; kız çocuklarının ise: aşk, aile yaşamı, manzaralar ve oyun oynayan çocuklar gibi daha sakin konuları içeren resimler yaptıklarını söylemektedir. Sonuç olarak kız ve erkek çocuklarının yaygın olarak kullandıkları konuları cinsiyetle bağlantılı olduğu saptanmıştır.

Akman (2014) çalışmasında “Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Kendini İfade Etmesinde Resmin Önemi” başlığı altında 5-6 yaşındaki çocuklara aile bireylerini çizdirerek, kendilerini resim yoluyla nasıl ifade ettikleri incelemiştir. Çocukların aile algısını anlamak için onlara resim yaptırılmış. Araştırmanın sonunda “aile bireyleri” konulu resimlerin çocuklar için önemli bir ifade aracı olduğu saptanmıştır. Örneğin çocuk sevdiği ve kendine yakın hissettiği bireyleri resminde daha büyük çizmektedir.

Resimde kullanılan renklerin, çocukların iç dünyasını yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır. Akman, kardeşler arası kıskançlık, ailede anne baskın olduğu için anneyi daha belirgin çizmek gibi aile içi olayların resimlerde yansıtıldığını aktarmıştır.

Buraya kadar çocuk resimlerindeki imgeleri inceleyen çalışmalardan bahsedildi. Bu kesimin bundan sonrasında ise çocuğun manevi dünyası ile doğrudan ilgili üç çalışmanın sonuçlarına değinilecektir.

Halise Kader Zengin'in (2010) "*Almanya'da yaşayan Müslüman çocuklardaki Allah kavramının gelişimi: Âdem ve Havva kıssası*" adlı çalışması, bizim çalışmamızda da Almanya örneği kullanıldığı için özel olarak tercih edilmiştir. Araştırma nitel desenli olup, 7-12 yaş grubu çocuklarına önce Hz. Âdem kıssası anlatılmış ardından onlardan resim yapmaları istenmiştir. Çalışmada çocukların resim yapmalarıyla ilgili şu hususlar tespit edilmiştir. Resimlerde insanların ayaklarının boyanmaması, onların uçabildiklerini anlatmak içindir. Allah'ın sarı veya beyaz renkle ifade edilmesi, O'nun görünmezliğine ve şeffaflığına dikkat çekilmek amacıyla yapılmıştır. Çocukların çizdikleri Allah resimleri insansı unsurlara sahiptir. Bu durum, çocukların somut düşünce evresinde olduklarını göstermektedir. Çocuklar cenneti resmederken, mekân olarak bir bahçeyi anımsatan imgeler içeren resimler yapmışlardır.

Çocukların resimlerinde kullandıkları sarı renk, şeffaflığı ve görünmezliği anlatmak için kullanılan renkler arasındadır. Zengin (2010)'e göre, çocukların Allah'ı konuşma baloncuğu ile resmetmesi, O'nun insan gibi düşündüğünü göstermek içindir. Bununla beraber çocuğun resminde hem Allah'a yer vermek istemesi hem de O'nu resmetmekten uzak durması, çocukları farklı çözüm yollarına

itmektedir. Zengin'e göre çocuk resimlerinde Allah yerine yapılmış olan duman figürü görünmezliği ifade etmektedir.

Yazı sembolü olarak Allah'ı resmeden çocuklarda; Allah'ı resmetmenin yasak olduğu fikri mevcut olabilir veya çocuklar soyut düşünceye geçtiklerinden bu tür sembollerini kullanmış olabilirler. Resimlerde sembol kullanımı bilişsel gelişimde çocuğun soyut düşüncede olduğuna işaret etmektedir.

Çocuklar daha çok çevresinden edindikleri bilgiler doğrultusunda Allah tasavvurunu oluşturmaktadırlar. Çocukların resimlerinde yaşın artmasıyla birlikte edinmiş oldukları dini bilginin etkisi daha fazla görülmektedir. Allah'ın resmedilmemesi veya ışık ve harflerle ifade edilmesi, kültürel ve toplumsal unsurun etkisini göstermektedir.

Koç (2008) "*Göstergebilimsel Bir Çözümleme: Çocuk Resimlerinde Cennet ve Cehennem*" adlı çalışmasında, Türkiye'de Samsun ve Erzurum illerindeki ilköğretim okullarında (8-15 yaş), tesadüfi örneklem yoluyla seçilen öğrencilerin yapmış oldukları resimlerde, göstergebilimsel bir çözümleme olarak cennet ve cehennem resimlerini incelemiştir. Araştırma sonunda Koç şu tespitlerde bulunmuştur. Çocukların yaptıkları cennet resimlerinden, onların Kur'an ayetlerinden etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu resimlerde ev figürlerine de rastlanmaktadır. Ev figürleri incelendiğinde onların aynı dünyadaki ev figürlerine benzediği görülür. Ev çocuğun dünyasında önemli bir yere sahiptir. Nitekim Koç'a göre ev; güvenliğin, aile içtenliğinin, yaşam garantisinin yansıması ve aynı zamanda düzen ve sığınmanın simgesidir. Resimlerde cinsiyet farklılığı da belirgindir. Çocuklar genellikle kendi cinsindeki figürleri cennette konumlandırmışlardır.

Resimlerde dere veya havuz figürlerine çokça rastlanmaktadır. Koç’a göre bunun nedeni çocuğun dünyada onları sevmesinden kaynaklanmaktadır.

Çocukların cennette dünyada çok sevdikleri şeyleri örneğin arabayı resmetmeleri onlardan vazgeçemedikleri anlamını taşıdığı söylenebilir. İslam inancında insanlar yaptıkları iyilikler karşılığında cennete gideceklerdir. Bunun bilgisine sahip olan çocuklar buradan yola çıkarak kendilerini cennette çok rahat ve güzel mekânsal özelliklerin bulunduğu bir yerde hayal etmektedirler.

Koç (2008)’a göre çocuklar cennette aileleriyle ya da sevdikleri kişilerle birlikte olmak istedikleri için onları da cennette resmetmişlerdir. Bu durum, çocukların yakınlarına karşı besledikleri sevgiye işaret etmesinin yanı sıra onların tecrübe edemedikleri bir dünyada güvendikleri ve kendilerini seven insanları yanında görmek istediklerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bunlarla birlikte çocukların çizdikleri cennet resimlerinde ibadet (namaz kılma, Kur’an okuma, abdest alma vb.) etmeyle ilgili isteklerini yansıttıkları da görülmektedir. Bu resimler, çocukların aynı dünya hayatında olduğu gibi cennette de ibadet edileceğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Çocuklar doğrudan tecrübe edemedikleri bir alanı kendilerine has bir şekilde resmetmeye çalışırken, orada nesnelerin kendilerini değil, onların sembolik yansımalarını çizmektedirler. Sonuç olarak Koç (2008), onların cennet tasavvurunun oluşmasında; zihinsel gelişimlerinin yanı sıra aile ve sosyal çevre unsurlarının ve bağlı oldukları inanç esasının etkili olduğunu söylemektedir.

Ulçay (2011) “İlköğretim Çağı Çocuk Resimlerinde Cennet Ve Cehennem Tasavvuru” adlı çalışmasında, 7-14 yaş grubundaki 500 çocuğun, iç dünyasındaki cennet ve cehennem tasavvurunun dış dünyaya nasıl yansıdığını anlamaya

çalışmıştır. Yöntem olarak öncelikle kaynak tarama ve ardından çocuklara resim yaptırma teknikleri kullanılmıştır. Çocuğun yapmış olduğu cennet ve cehennem resimleri ile bilişsel gelişimi arasında bir ilişki olup olmadığı, bunun yanı sıra çocuğun duygusal ve dini gelişimini de incelemiştir. Bu doğrultuda çocuğun ölümden sonraki hayata bakışı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın sonunda, çocukların yaşının artmasıyla beraber cenneti resmetme isteği yerini cehennemi resmetmeye bıraktığı görülür. Çocukların çizimlerinde en etkin ögenin medya olduğunu söyleyen yazar, 7-11 yaş grubundaki çocukların televizyonda izledikleri çizgi film karakterlerinden ve 12-14 yaşındakilerin ise internetten etkilendiklerini belirtmektedir. Bunula birlikte çocukların cennet resimlerindeki hayvan çizimlerinin cinsiyete göre değişiklik gösterdiği saptanmıştır. Cinsiyet değişkeni açısından, çocukların 7-8 ve 12-14 yaşlarında cennet ve cehennemde her iki cinsiyette insanı resmettiği görülürken buna karşın 9-11 yaşındaki çocuklar hemcinsini cennette, karşı cinsi ise cehennemde resmetmektedir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmada kullanılmış olan araştırma deseni, incelenen çalışma grubu, veri toplama yöntem ve araçları kısaca tanıtılacaktır. Son olarak da verilerin nasıl analiz edildiğine değinilecektir.

3.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada nitel araştırma kapsamında, 7-13 yaş grubundaki çocuklardaki cennet imgesini açığa çıkarmak amacıyla, ilgili yaş grubundaki çocuklara anket soruları yöneltilmiş, ardından konuyla ilgili resim yapmaları istenmiştir. Verilerin incelenmesinde genel araştırma deseni olarak içerik analizi yaklaşımı benimsenmiştir. İçerik analizinde temel amaç belirli kavram ve temalarla ilgili verilerin bir araya getirilerek kategoriler oluşturulması ve bu kategoriler arasındaki ilişkilerin belirlenmesidir (Mayring, 2000: 2).

İçerik analizi, pek çok verinin incelenmesinde uygulanan birtakım metot ve tekniklerin bütünü olarak tanımlanabilir. Bu araç ve teknikler öncelikle temkinli bir yorum çabasıdır. Berelson'a göre: "İçerik analizi, iletişimin görünen içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel yollardan betimlenmesidir". Her türlü sembolik davranışın tasvirinde ve içeriğin çözümlenmesinde kullanılan sistematik, nicel ve nesnel bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Bilgin, 2006: 1-2). Bu yöntem aralarında mantıksal ilişki bulunan, bileşenlerin bütüncül olarak incelendiği bir yaklaşımdır (Gökçe, 2006: 27).

Araştırmada içerik analizi yapılırken genel olarak tümevarımsal (*inductive*) yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşımda verilerin analizinden kavramlara ve kavramlar arasındaki ilişkilere ulaşılır. Ulaşılan sonuçların güvenilirliğini arttırmak

için, verilerin arttırılması gerekirken; ulaşılan kavramsal sonuçların kontrol edilmesi için ise tümdengelimsel (*deductive*) yaklaşımı da kullanmak gerekebilir (Mayring, 2000: 4; Punch, 2014:190). Anket verileri tematik içerik analizine göre incelenirken, resimler ise resimde içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Tematik içerik analizinde anket sonuçları belirli özelliklere göre kategorilere ayrılmıştır. Bu kategorilerin analizi yardımıyla çocukların cennet imgesini oluşturan bileşenler açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Resimde ise, imgelerin frekanslarına bağlı olarak kategoriler oluşturulmuştur. İlişkili imgeler birlikte değerlendirilerek üst kategoriler elde edilmiştir (Bilgin, 2006: 19, 161-166).

3.2. Çalışma Grubu

Nitel araştırmalarda verilerin elde edildiği temel kaynak araştırma grubudur. Bu nedenle çalışma grubunun araştırmanın amacına ve kapsamına uygun olarak belirlenmesi gerekir. Bu çalışmanın katılımcıları amaçlı örneklemin (*purposive sampling*) tipik örneklem türüne göre belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme katılımcılar araştırma açısından önemli olan belirli kriterlere göre tespit edilir (Creswell, 2013: 154-158). Tipik örnekleme uygun olarak çalışmada Müslüman ailelerinin 7-13 yaş grubundaki çocukları seçilmiştir. Bu kapsamda Türkiye’de Ankara ilinden ve yurt dışında ise Almanya’nın Berlin eyaletinden ilgili yaş grubundan yaklaşık eşit sayıda katılımcıyla çalışılmıştır. Görüşmeler için her iki ülkede de dernekler, vakıflar, camiler ve katılımcıların evleri kullanılmıştır. Çalışma grubundaki katılımcılardan elde edilen veriler belirli bir ön değerlendirme sonucunda (tekrarlar ve yetersiz görülenlerin çıkartılmasıyla) Ankara’dan 100 ve Berlin’den 83 katılımcıyla sınırlandırılmıştır. Tez kapsamında bahsi geçen 183 katılımcının sonuçları değerlendirilmiştir.

3.3. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Bu çalışmadan veriler anket sorularının cevaplanması ve resim yaptırma yoluyla elde edilmiştir. Araştırmanın başında katılımcılara kısaca araştırma ile ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Sonrasında çocuklardan çalışmanın amacına uygun olarak önceden hazırlanan anket sorularını cevaplamaları istenmiştir. Çocukların soruları doğru anlamaları için anket sürecinde içeriğe ilişkin olmayan kısa açıklamalar da yapılmıştır. Özellikle Almanya'daki katılımcıların Türkçe konusundaki eksikliklerini tamamlamak amacıyla, soruların anlamıyla ilgili Almanca açıklamalarda da bulunulmuştur. Bu açıklamalar esnasında çocukların cevaplarını yönlendirmemeye özen gösterilmiştir.

Çalışmada yarı yapılandırılmış anket formları kullanılmıştır. Formlarda tüm katılımcılara aynı açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Soruların cevaplanması tamamlandığında çocuklardan “Ben cenneti böyle hayal ediyorum...” adıyla bir resim yapmaları istenmiştir. Çocuklar resimlerini tamamladığında, resimde kullanmış oldukları imgelerle ne anlatmak istediklerini anlamak amacıyla, onlardan resimlerini açıklamaları istenmiştir.

3.4. Verilerin Analizi ve Çözümlemesi

Verilerin çözümlenebilmesi için anket sorularının cevapları ve resimler elektronik ortama aktarılmıştır. Bu veriler nitel araştırmalarda önemli bir analiz aracı olan MaxQda 11.0 paket programına aktarılmıştır.

Araştırmanın nitel veri çözümlemesinde Miles ve Huberman modeli kullanılmıştır. Kodlama, niteliksel çözümlemede ilk adımdır ve bu adım sonraki adımlar için temel oluşturur. Açık kodlama, veriler üzerinde gerçekleştirilen

kavramsal çözümlemenin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Eksen kodlama, çözümlemedeki ikinci aşama olup iki düzeyli bir soyutlama sürecidir. Bu süreç birinci verilerden ilk düzey kavramlara, ikinci ilk düzey kavramlardan üst düzey kavramlara doğru gider. Seçici kodlama, üçüncü aşama olup, burada araştırmacı bilinçli olarak bir özelliği asli olarak belirler (Punch, 2011: 191-205).

Anket sorularının kodlamasında birinci döngü kodlama türlerinden yapısal kodlama, in vivo kodlama ve açık kodlama kullanılmıştır. Yapısal kodlama yapılırken her soru için verilen cevaplar kodlanmış, in vivo kodlamada ise doğrudan katılımcının ifadesi kod olarak alınmıştır. Açık kodlama, cevapların satır satır kodlanması şeklinde yapılmıştır. Anket analizinde ikinci döngü kodlamalardan eksen kodlama kullanılmıştır. Burada açık kodlamayla ortaya çıkan kodlar sonucunda eksenler oluşmuştur. Örneğin ankette “cennete kimin gireceği” sorusuna verilen cevaplar açık kodlamayla kodlanmış, oluşan cevapların beş eksen (iyilik yapanlar, ibadet edenler, bir dine inananlar, sevdiklerim ve diğerleri) etrafında toplandığı anlaşılmıştır.

Resimlerin çözümlemesinde de benzer şekilde önce açık kodlar oluşturulmuş, ardından eksen kodlar belirlenmiştir. Son olarak eksen kodların da üzerinde bütün kodları birleştiren seçici kodlara ulaşılmıştır. Resimlerde açık kodlama yapılırken çocukların çizimlerindeki bütün imgeler kodlanmıştır. Bu imgeler belirli eksenler etrafında toplanarak eksen kodlar elde edilmiştir. Son olarak da çalışmadaki bütün resimleri kapsayacak şekilde seçici kodlar belirlenmiştir.

Cennet resimlerindeki veriler dikkate alınarak mekân ve canlılar olmak üzere iki tane seçici kod elde edilmiştir. Mekân ile ilgili eksen kodlar bahçe, bina, gökyüzü

ve diğerleridir. Bahçe eksen kodu altındaki açık kodlar ise; su (deniz, ırmak, şelale, kuyu, havuz), yeşillik (çiçek, çimen) ve ağaç (elma ağacı, meyve ağacı, karışık meyveli ağaç) oluşturmaktadır. Bina eksen kodu altındaki açık kodlar; ev (kapısı var/yok, pencere var/yok, bacası var/yok) ve cami (minareli, kapılı, pencereli, abdest yeri olan, Kâbe) olmak üzere iki tanedir. Gökyüzü eksen kodu altındaki açık kodlar olarak: güneş, bulut, gök kuşağı, yağmur ve diğerleri bulunmaktadır. Son olarak Diğer eksen kodu altında ise; yol, tak, yedi kat sema, cennet cehennem ayrımı, balon, köprü, ibadet edenler, hale gibi açık kodlar vardır.

Canlıların eksen kodlarını ise: insan, hayvan ve kutsal varlık oluşturmaktadır. İnsan eksen kodu altındaki açık kodlar; aile (kendisi, anne, baba, kardeşler, aile büyükleri) ve diğerleri (erkek, kadın) şeklindedir. Hayvan eksen kodu altında da: kedi, kuş, köpek, balık, uçan at/pegasus, kelebek ve diğerleri açık kodları yer almaktadır. Son olarak Türkiye'deki resimlerde olan kutsal varlık eksen kodu; Allah ve melek açık kodlarını içermektedir.

MaxQda 11.0 programındaki kodlamalarla oluşturulmuş veriler, yaş ve cinsiyet değişkenleri baz alınarak çapraz tablolar halinde bulgular kısmında verilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Resim Sonuçları

Çalışmanın en önemli kısmını oluşturan bu bölümde, araştırmada elde edilen veriler sırasıyla analiz edilmiştir. Öncelikli olarak çocukların yapmış oldukları resimler MaxQda 11.0 paket programı aracılığıyla analiz edilip oradan elde edilen veriler tablolar aşağıda verilmiştir.

Bulgular Almanya'dan Berlin şehri ve Türkiye'den Ankara ili öğrencileri arasından oluşturulmuştur. Çalışma grubuna “Ben cenneti böyle hayal ediyorum...” başlığı altında yaklaşık 200 resim üzerinden analiz edilmiştir. Çizilen resimler doğrultusunda iki ana kategori altında resimler toplanmıştır. Bunlar cennetteki mekân ve canlılar imgesidir. Bu kategoriler yaş ve cinsiyet değişkenlerine göre tablolar halinde ayrı ayrı ele alınmış ve çizimler kategorilere uyacak şekilde sıralanmıştır. Çocuklar yapmış oldukları cennet resimlerini bizzat kendi ifadeleriyle anlatmışlardır. Bu ifadeleri her resmin altında görmek mümkündür.

Tablo 1: Cennetteki Mekân İmgesi İle İlgili Metaforların Yaşa Göre Dağılımı (Almanya)

Mekân	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
Bahçe				
Su				
Deniz	1	4	1	6
Kuyu	1	1	1	3
Şelale	2	2	6	10
İrmak	5	3	2	10
Yeşillik				
Çiçek	13	7	8	28
Çimen	13	8	6	27
Ağaç				
Ağaç	6	5	6	17
Elma	2	5	4	11
Meyve ağacı	1	1	4	6
Karışık meyve ağacı			5	5
Palmiye	2	1		3

Bina				
Cami				
Cami	4	1		5
Minareli	3	1		4
Kapısı olan	3			3
Penceresi olan	3	1		4
Abdesthane	2			2
Kâbe	1			1
Ev				
Ev	4	2	1	7
Pencere var	2		1	3
Pencere yok	1			1
Baca var	1			1
Baca yok	1		1	2
Kapı var			1	1
Gökyüzü				
Güneş	12	13	6	31
Bulut	6	9	5	20
Gök kuşağı			1	1
Yağmur	1	1		2
Kar		1		1
Nur		1	1	2
Diğer				
Hız. Âdem'in ısırdığı elma			1	1
7 kat Sema			1	1
Yol	1	5	2	8
Tak	2	3	1	6
Balon	1			1
Uçan cisimler	5	2	4	11
Dağ		2		2
Sahil kumsal		4	1	5
Kalp	1	2		3
İbadet eden		2		2
Savaş meydanı	6			6
TOPLAM	106	90	72	270
N (Documents)	26	25	18	

Almanya'daki çocukların cennet çizimlerine, mekân imgesi ile ilgili metaforlar açısından bakıldığında, dört ana kategori ortaya çıkmaktadır. Bunlar bahçe, bina, gökyüzü ve diğerleridir. Burada en çok kullanılan imge güneş ve bunu sırasıyla takip eden çiçek, çimen, bulut ve ağaç imgeleridir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında ise; 7-9 yaş grubundaki çocukların daha çok bahçe (çiçek, çimen), 10-12 yaş grubundakilerin gökyüzü (güneş, bulut) ve 13 yaşındakilerin ise yine bahçe (çiçek, ağaç) ile ilgili imgeleri kullandıkları görülmektedir.

Tablo 2: Cennetteki Mekân İmgesi İle İlgili Metaforların Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye)

Mekân	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
Bahçe				
Su				
Deniz	2	1	2	5
Şelale	13	7	5	25
İrmak		7	3	10
Havuz	2	3	1	6
Yeşillik				
Çimen	17	30	8	55
Çiçek	21	38	16	75
Ağaç				
Ağaç	10	29	5	44
Elma Ağacı	3	10	4	19
Meyve Ağacı	4	5	2	11
Karışık Meyve Ağacı		3	1	4
Meyve				
Elma	1	2		3
Diğer		5		5
Bina				
Cami				
Cami		4	1	5
Minaresi Var		4	1	5
Kapısı olan		4	1	5
Penceresi olan		4	1	5
Kâbe		1		1
Ev				
Ev	6	9		15
Pencere Var	5	8		13
Pencere Yok		1		1
Baca Var	1	2		3
Baca Yok	4	6		10
Kapı Var	5	7		12
Kapı Yok		1		1
Gökyüzü				
Güneş	16	15	10	41
Bulut	8	20	3	31
Gök kuşağı		2	5	7
Yıldız	2	2		4
Nur	1	3		4
Mavi Gökyüzü	7	19	3	29
Kırmızı Gökyüzü		4		4
Diğer				
Cennet Cehennem Ayrımı		4		4
Cehennemin Yolu / Kapısı		4		4
Şeytanın Yolu		1		1
Allah Yolu		1		1
Sahil / Kumsal			1	1
Dağ	5	9		14
Balon	1	1		2
Bulutların Üstünde Cennet	1	2		3
Tak / Kapı	2	8	2	12
7 Kat Sema		2	1	3
Köprü		5	2	7
Yol	3	6		9
Hale/ Halo		2	1	3
Arp (Harfe)		2		2

İbadet eden	1	9		10
Teknolojik Eşyalar		5		5
Oyun Eşyaları	3	5	2	10
Yazı / Sembol	3	20		23
Düşünce Baloncuğu	2	4		6
Kalp	5	2		7
TOPLAM	151	348	81	580
N (Documents)	31	51	18	

Mekân imgesi ile ilgili metaforlara, Türkiye'deki çocukların çizimlerinde bakıldığında, ortaya çıkan kategorilerin aynı kaldığı görülmektedir. Çocukların en çok kullandığı çiçek imgesidir. Bunu sırasıyla çimen, ağaç, güneş ve bulut imgeleri takip etmektedir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında; 7-9 yaş grubundaki çocukların bahçe (çiçek, çimen), 10-12 yaş grubundakilerin aynı şekilde bahçe (çiçek, ağaç) ve 13 yaşındaki çocukların yine diğer yaş grubundakiler gibi bahçe (çiçek, çimen) imgelerini kullandıkları tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Cennetteki Mekân İmgesi İle İlgili Metaforların Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya)

Mekân	Erkek	Kız	TOPLAM
Bahçe			
Su			
Deniz	3	3	6
Kuyu		3	3
Şelale	2	8	10
İrmak.	2	8	10
Yeşillik			
Çiçek	2	27	29
Çimen	3	24	27
Ağaç			
Ağaç	1	18	19
Elma	1	11	12
Meyve Ağacı	1	5	6
Karışık meyve		5	5
Palmiye	2	1	3
Bina			
Cami			
Cami	5		5
Minareli	4		4
Kapı var	3		3
Penceresi olan	4		4
Abdesthane	2		2
Kâbe	1		1
Ev			

Ev	3	5	8
Pencere var	1	3	4
Pencere yok		1	1
Baca var		2	2
Baca yok		2	2
Kapı var		2	2
Gökyüzü			
Güneş	8	24	32
Bulut	4	16	20
Gök kuşağı	1		1
Yağmur		2	2
Kar		1	1
Nur		2	2
Diğer			
Hız. Âdem'in ısırdığı elma		1	1
7 kat Sema		1	1
Yol	3	5	8
Tak	1	5	6
Balon		1	1
Uçan cisimler	6	5	11
Dağ	1	1	2
Sahil kumsal	5		5
Kalp		3	3
İbadet Eden	2		2
Savaş meydanı	6		6
TOPLAM	77	202	279
N (Documents)	15	54	

Aynı tablolara bir de cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında Almanya'daki çocuklarda şunlar ortaya çıkmaktadır. Erkek çocukların resimlerinde gökyüzü (güneş), diğer (uçan cisimler, savaş meydanı, sahil kumsal) ve bina (cami) imgelerine daha çok rastlanmaktadır. Kızların yaptıkları çizimlerde ise bahçe (çiçek, çimen, ağaç) ve gökyüzü (güneş bulut) imgeleri ağırlıklı olarak mevcuttur.

Tablo 4: Cennetteki Mekân İmgesi İle İlgili Metaforların Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye)

Mekân	Erkek	Kız	TOPLAM
Bahçe			
Su			
Deniz	1	4	5
Şelale	12	14	26
İrmak	3	7	10
Havuz	2	4	6
Yeşillik			
Çimen	25	33	58
Çiçek	21	56	77
Ağaç			
Ağaç	18	26	44
Elma Ağacı	6	13	19

Meyve Ağacı	2	10	12
Karışık Meyve Ağacı	1	3	4
Meyve			
Elma		4	4
Diğer	1	8	9
Bina			
Cami			
Cami	2	3	5
Minaresi Var	2	3	5
Kapı Var	2	3	5
Penceresi olan	2	3	5
Kâbe		1	1
Ev			
Ev	7	8	15
Pencere Var	6	7	13
Pencere Yok		1	1
Baca Var	1	2	3
Baca Yok	4	6	10
Kapı Var	5	7	12
Kapı Yok		1	1
Gökyüzü			
Güneş	15	26	41
Bulut	8	23	31
Gök kuşağı	1	6	7
Yıldız	1	3	4
Nur	1	3	4
Mavi Gökyüzü	15	15	30
Kırmızı Gökyüzü	1	3	4
Diğer			
Cennet Cehennem Ayrımı	3	1	4
Cehennemin Yolu /Kapısı	3	1	4
Şeytanın Yolu	1		1
Allah Yolu		1	1
Sahil / Kumsal		1	1
Dağ	7	7	14
Balon		2	2
Bulutların Üstünde Cennet		3	3
Tak / Kapı	4	8	12
7 Kat Sema		3	3
Köprü	3	4	7
Yol	4	6	10
Hale/ Halo	1	2	3
Arp (Harfe)	2		2
İbadet eden	1	9	10
Teknolojik Eşyalar	5		5
Balta	1		1
Kumpirci	1		1
Oyun Eşyaları	3	7	10
Yazı / Sembol	11	12	23
Düşünce Baloncuğu	4	3	7
Kalp		7	7
TOPLAM	219	378	597
N (Documents)	35	65	

Türkiye’deki çocukların çizimlerinde mekân imgesi ile ilgili metaforlara cinsiyet açısından bakıldığında dikkat çeken bazı hususlar şunlardır. Erkek

çocukların; bahçe (çimen, çiçek, ağaç) ve gökyüzü (güneş, mavi gökyüzü) imgelerini kullandıkları görülmektedir. Kızların resimlerinde de aynı şekilde bahçe (çiçek, çimen, ağaç) ve gökyüzü (güneş, bulut) imgelerine rastlamak mümkündür.

Tablo 5: Cennetteki Canlılar İmgesi İle İlgili Metaforların Yaşa Göre Dağılımı (Almanya)

Canlılar	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
İnsan				
Aile				
Kendisi	5	6	1	12
Anne	1	4		5
Baba	1	2		3
Kardeşler	3	5		8
Diğer				
Erkek	1	3	1	5
Kız		2		2
Peygamber		2		2
Hayvan				
Kuş	3	8	4	15
Kedi	6	1	1	8
Köpek	2			2
Balık		4	1	5
Uçan at / Pegasus	6			6
Diğer	1	5	2	8
TOPLAM	29	42	10	81
N (Documents)	26	25	18	

Almanya'daki çocukların çizimlerinden, cennetteki canlılar imgesi açısından bakıldığında, insan ve hayvan olmak üzere iki ana kategori ortaya çıkmaktadır. Çocuklar en çok kuş imgesini kullanmışlardır. Bunu sırasıyla kendilerini çizmeleri, kardeşleri ve kedi imgesi takip etmektedir. Canlılar metaforuna yaş değişkeni açısından baktığımızda ise 7-9 yaş grubundaki çocukların hayvan (kedi, uçan at) ve insan (kendisi), 10-12 yaşındaki çocukların da hayvan (kuş) ve insan (kendisi, kardeşi) ve son olarak 13 yaş grubundakilerin daha çok hayvan (kuş, diğer) imgesini kullandıkları görülmektedir.

Tablo 6: Cennetteki Canlılar İmgesi İle İlgili Metaforların Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye)

Canlılar	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
İnsan				
Aile				
Kendisi	16	21	3	40
Anne	1	1		2
Baba	1	2	1	4
Kardeşler	1	2	3	6
Aile büyükleri		1	1	2
Diğer				
Erkek	1	9		10
Kız	4	2		6
Peygamber	1			1
Hayvan				
Kuş	2	7	5	14
Kedi		1		1
Köpek		1		1
Balık	2	2	2	6
Kelebek	4	7	1	12
Diğer	2	2	2	6
Kutsal Varlık				
Allah	2	1		3
Melek	1	5	1	7
TOPLAM	38	64	19	121
N (Documents)	31	51	18	

Cennetteki canlılar imgesi ile ilgili metaforlara Türkiye'deki çocukların çizimlerinde bakıldığında üç ana kategori ortaya çıkmaktadır. Bunlar insan, hayvan ve kutsal varlıktır. Burada çocukların cennette en çok kendilerini çizdikleri tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla kuş, kelebek ve eril insan imgeleri takip etmektedir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında 7-9 yaş grubu çocuklarının insan (kendisi, kız) ve hayvan (kelebek), 10-12 yaşındaki çocukların insan (kendisi, erkek) ve hayvan (kuş, kelebek) ve 13 yaşındakilerin insan (kendisi) ve hayvan (kuş) imgelerini kullandıkları görülmektedir.

Tablo 7: Cennetteki Canlılar İmgesi İle İlgili Metaforların Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya)

Canlılar	Erkek	Kız	TOPLAM
İnsan			
Aile			
Kendisi	1	11	12
Anne		5	5
Baba		3	3
Kardeşler		8	8
Diğer			
Erkek	3	2	5
Kız		2	2
Peygamber		2	2
Hayvan			
Kuş	2	14	16
Kedi		8	8
Köpek		2	2
Balık	2	3	5
Uçan at /Pegasus		6	6
Diğer	4	5	9
TOPLAM	12	71	83
N (Documents)	15	54	

Almanya'daki çocukların çizimlerinden cennetteki canlılar imgesine cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında erkek çocukların hayvan (diğer) ve insan (eril insan), kızların ise daha çok hayvan (kuş, kedi) ve insan (kendisi, kardeşi) imgelerini kullandıkları görülmektedir.

Tablo 8: Cennetteki Canlılar İmgesi İle İlgili Metaforların Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye)

Canlılar	Erkek	Kız	TOPLAM
İnsan			
Aile			
Kendisi	15	28	43
Anne		2	2
Baba	2	2	4
Kardeşler	1	5	6
Aile Büyükleri		2	2
Diğer			
Erkek	7	3	10
Kız		2	6
Peygamber		1	1
Hayvan			
Kuş	5	9	14
Kedi	1		1
Köpek	1		1

Balık	3	2	5
Kelebek	3	9	12
Diğer	2	4	6
Kutsal Varlık			
Allah		3	3
Melek	2	5	7
TOPLAM	42	82	124
N (Documents)	35	65	

Cennetteki canlılar imgesi açısından Türkiye’deki çocukların resimlerine cinsiyet değişkeni üzerinden bakıldığında erkek çocukların daha çok insan (kendisi, eril insan) ve kız çocuklarının insan (kendisi) ve hayvan (kuş, kelebek) imgelerini kullandıkları görülmektedir.

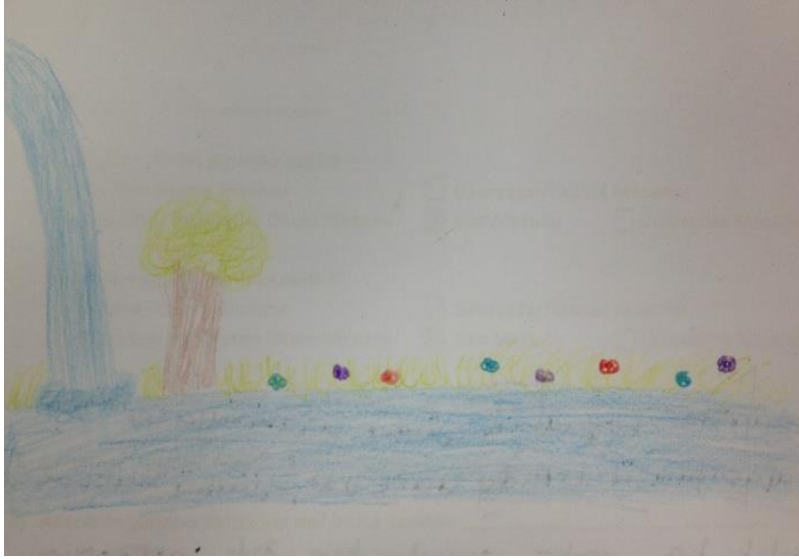
Yukarıda çocukların resimleri mekân ve canlılar ile ilgili metaforlar tablolar halinde verilmiştir. Şimdi ise bu metaforların tek tek alt kategorileri ve buna bağlı olarak çocukların yapmış oldukları resimler sunulacaktır. Resimlerin altında çocukların kendi çizimleriyle ilgili düşünceleri tırnak işareti içerisinde belirtilmiştir. Açıklanmayan resimlerin altına “...” işareti konulmuştur.

4.1.1. Almanya Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Bir Bahçe Olarak Cennet

Çocukların yapmış oldukları cennet resimlerine bakıldığında, onların cenneti büyük bir bahçe olarak hayal ettiklerini görebiliyoruz.

Bahçe resimlerinde genelde ağaçlar, meyveli ağaçlar, ırmaklar, köprüler, çiçekler, sevdikleri hayvanlar, evler, gökyüzü, bulutlar ve güneş motifleri görülmektedir. Bunların yanı sıra çocuklar resimlerinde ağırlıklı olarak yeşil ve mavi renklerini kullanmışlardır.

Cennet resimlerinde resim 1 ve 2 de olduğu gibi ağaç motifine çok rastlanmaktadır. Bununla birlikte elma ve karışık meyveleri olan ağaçların da resmedildiği dikkat çekmektedir. Bunun örneğini de 6., 7. ve 8. Resimde görmek mümkündür.

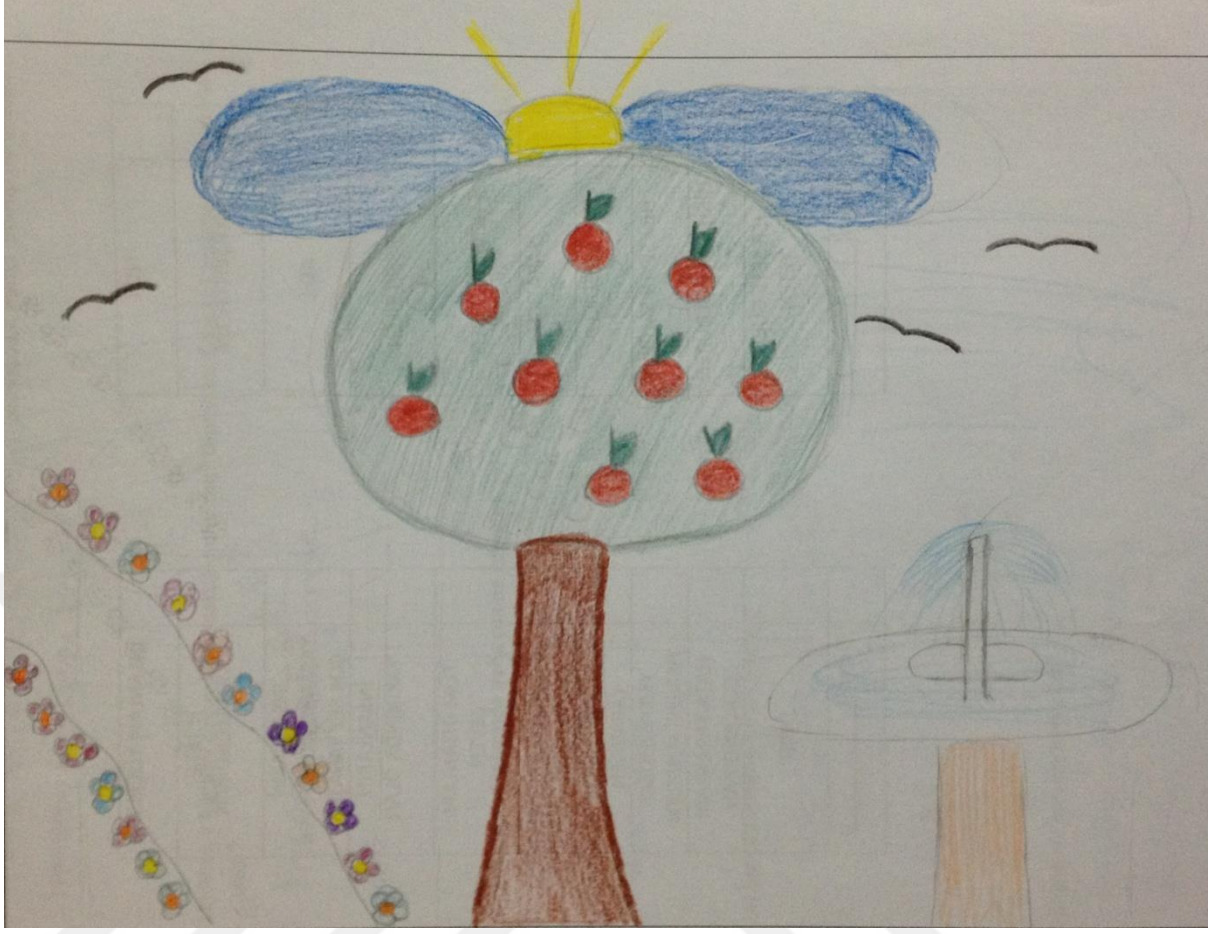
Resim1:Kız, yaş: 13

“Şelaleyi güzel ortamlarda olduğu için boyadım”

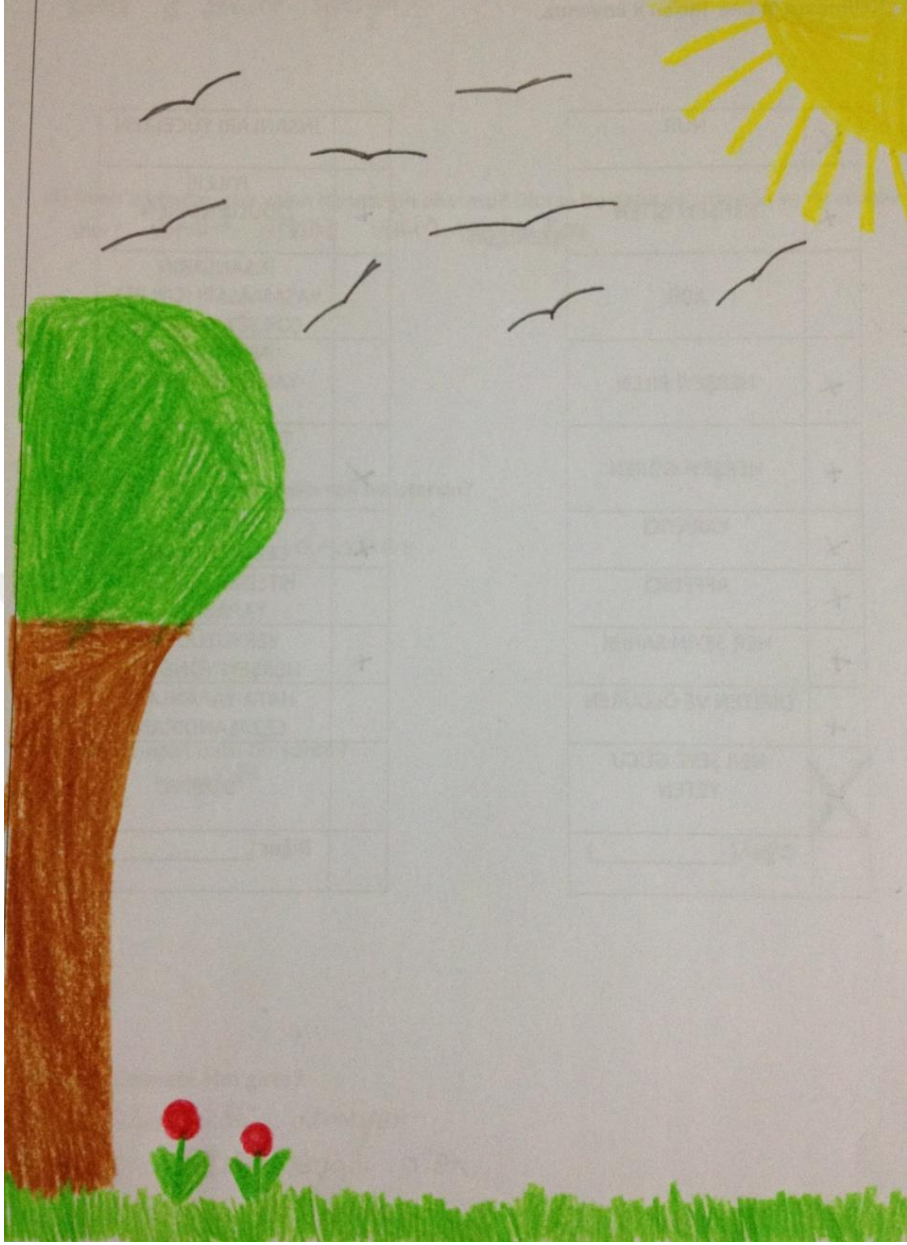
Resim 2: Kız, yaş: 13

“Şelale boyadım, o zemzem suyudur. Ondan her zaman içilebiliyor. Her yerde her renk çiçek vardır. Hava nurludur. Hayal edemeyecek kadar güzel bir yerdir orası. İnşallah ben ailemle oraya gideceğim.” “Samsam” Almanca dilinde zemzem anlamını taşımaktadır.

Resim 3: Kız, yaş: 12

“Bu Ağaç Hz. Âdem ve Havva’ya yasak olan ağaçtır. Kuyudan da kim su içerse o nurlu insan olmuş olur.”

Resim 4: Kız, yaş: 13

“Cennet çok güzeldir. Burada ağaçlar, kuşlar ve çimenler vardır. Resimdeki boş alanı, hayal edemediğim şeyler için boş bıraktım.”

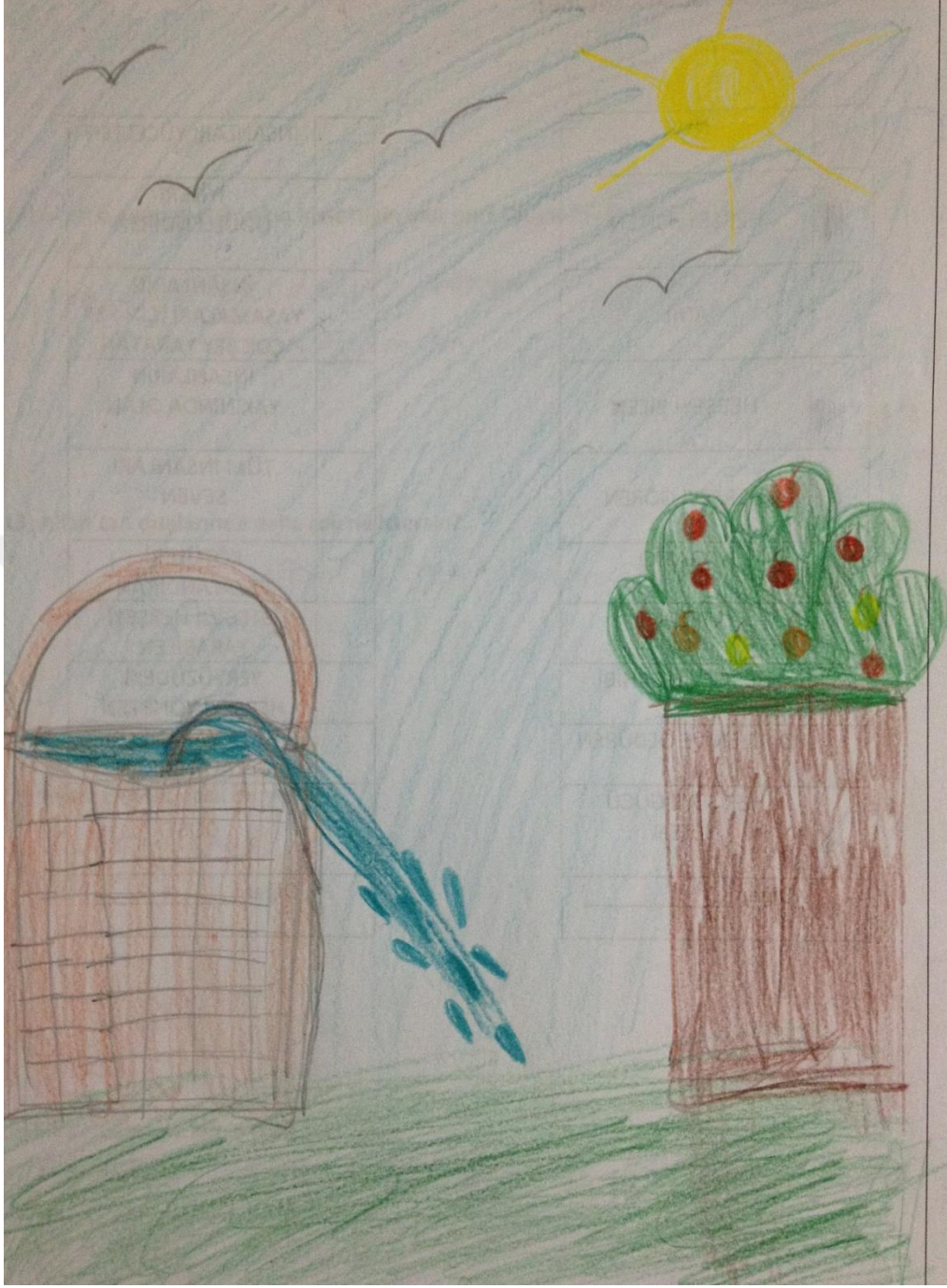
Resim 5: Kız, yaş:12

“Cennet nur kapısıdır. Çimenler yemyeşildir. Ağaçlarda büyüyen elmalar çok taze ve lezzetlidir. Her yer parlak parlak ısıldıyor. Bembeyaz büyük kuşlar da var.”

Resim 6: Kız, yaş: 13

“Bu resmi sonuna kadar boyamadım çünkü cennet o kadar güzel bir yer ki, ben bunu hayal edemiyorum. Cenneti boyamak hayal gücümü aşıyor. Ortadaki nehrin suyunun çok farklı bir tadı var. Meyve ağacındaki meyveler de çok lezzetli, onları ısırınca bal damlıyor. Her ağaçta farklı meyveler bir arada bulunuyor. Bu meyveleri de bu zamana kadar hiç görmedik bilmiyoruz. Belki orada kola meyvesi bile olabilir.”

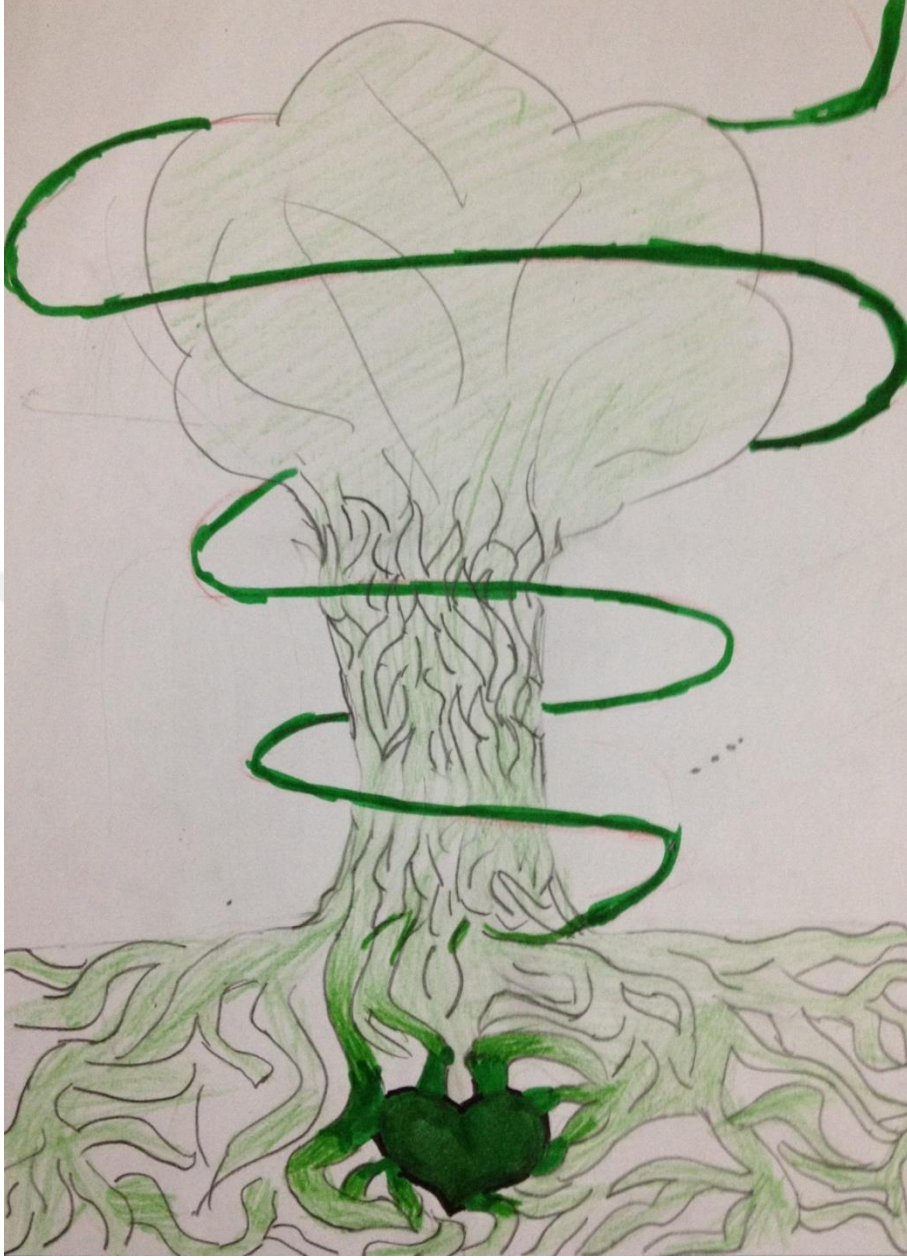
Resim 7: Kız, yaş: 13

“Çeşitli meyvelerin toplanabildiği bir ağaç yaptım. Su içilebilen bir kuyu yaptım. Eğer bu kuyudan bir damla bile su içersen işte o zaman daha hiç susamıyorsun.”

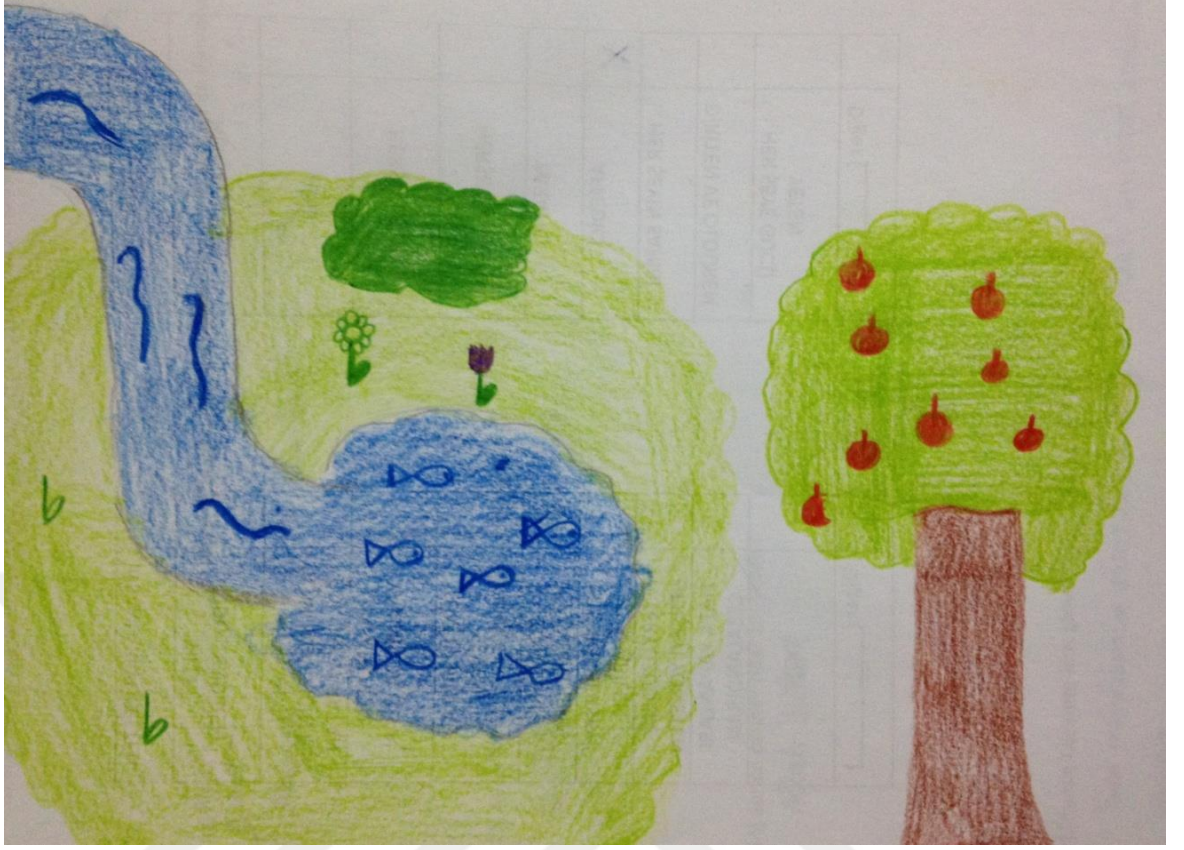
Resim 8: Kız, yaş: 13

“Cennette çok yeşil alanın, kocaman çiçek ve ağaçların olduğunu düşünüyorum.
Kuşlar da vardır orada.”

Resim 9: Kız, yaş: 12

“Müslümanların, Allah sevgisini Allah’a yönlendirmelerini boyadım. Ağacın her kökü bir Müslüman’ı temsil ediyor. Her kez herkesle bağlı. Ağacın kökü, Müslümanların birlik ve beraberliklerini yansıtmaktadır. Bütün Müslümanlar Allaha sevgilerini böyle gönderiyorlar ve gönderiyorlar.”

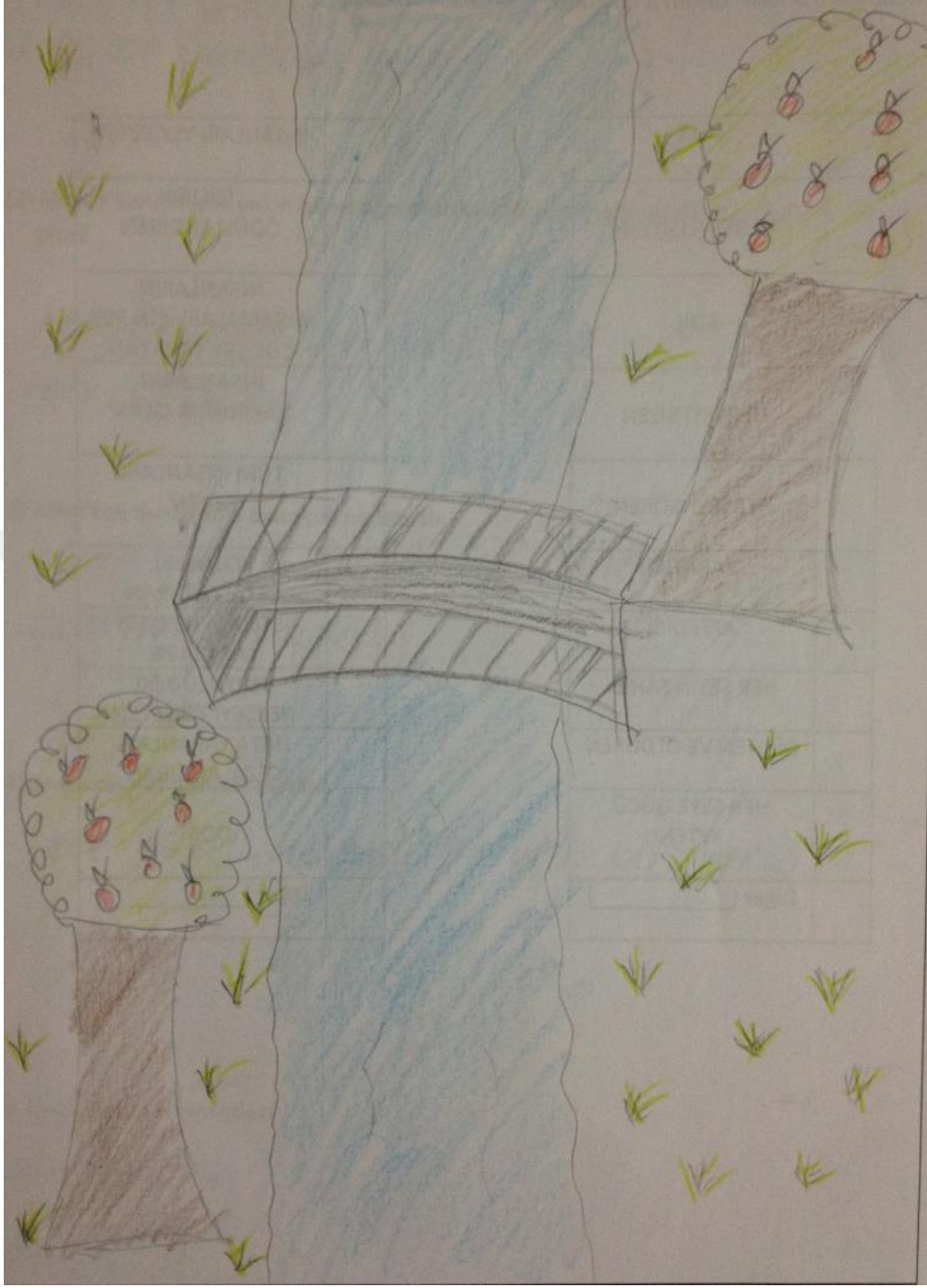
Resim 10: Kız, yaş: 13

“Aslında Hz. Âdem’in o ağaçtan elma yemesi yasaktı ama o yedi. Onun ısırıldığı elma ağacın üzerinde en alt tarafta solda olan elmadır. İşte bunun için bu ağacı yaptım. Bir de şelale yaptım.”

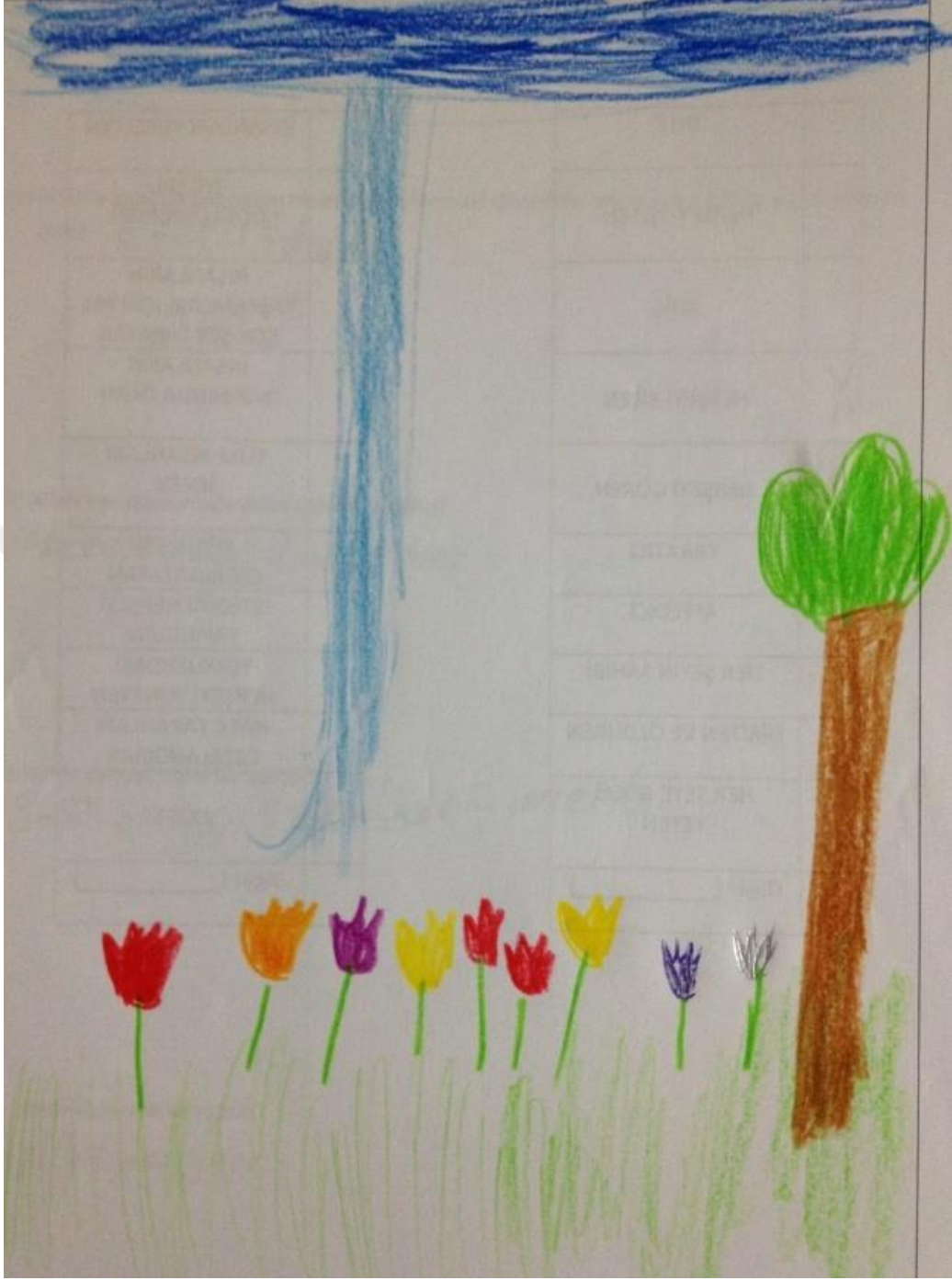
Resim 11: Kız, yaş: 11

“Mutluluk veren kalp çiçeği yaptım. Kim ondan koklarsa çok mutlu olur. Elma ağacını da Hz. Âdem ve Havva’nın hikâyesinden dolayı yaptım.”

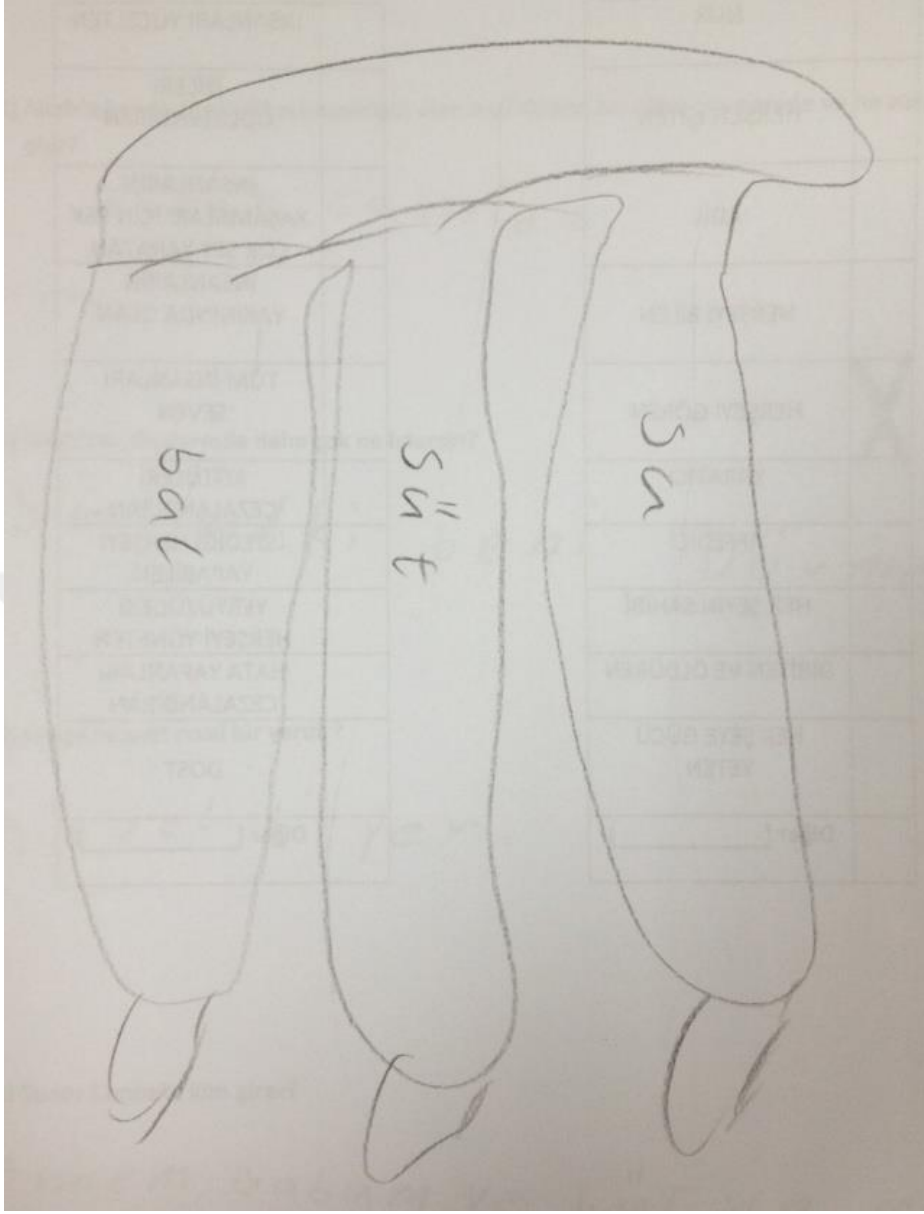
Resim 12: Kız, yaş: 13

“Her yer yemyeşil, Âdem as. Hikâyesinden dolayı elma ağacı var, ,masmavi su deresi var. Boyadığım köprü de sırat köprüsüdür.”

Resim 13: Kız, yaş: 8

“Cennet çok güzel bir yer. Gökyüzünden aşağıya doğru şelale akıyor.”

Resim 14: Kız, yaş: 9

“Acıktıkça bal, süt, su yerine (şelalesine) girip onlardan içebilirsin yiyebilirsin. Onlar çok temiz, lezzetli ve doyurucudur.”

Resim 13: Erkek, yaş: 12

“Cennet çok güzel bir yer, güzel bir bahçenin ortasından şelale akıyor. Kenarlarda da dağlar var.”

4.1.2. Türkiye Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Bir Bahçe Olarak Cennet

Türkiye’deki çocuklara sizce cennet nasıl bir yer sorusu yöneltildiğinde, onların cenneti büyük bir bahçe olarak hayal ettiklerini çizimlerinden görmek mümkündür.

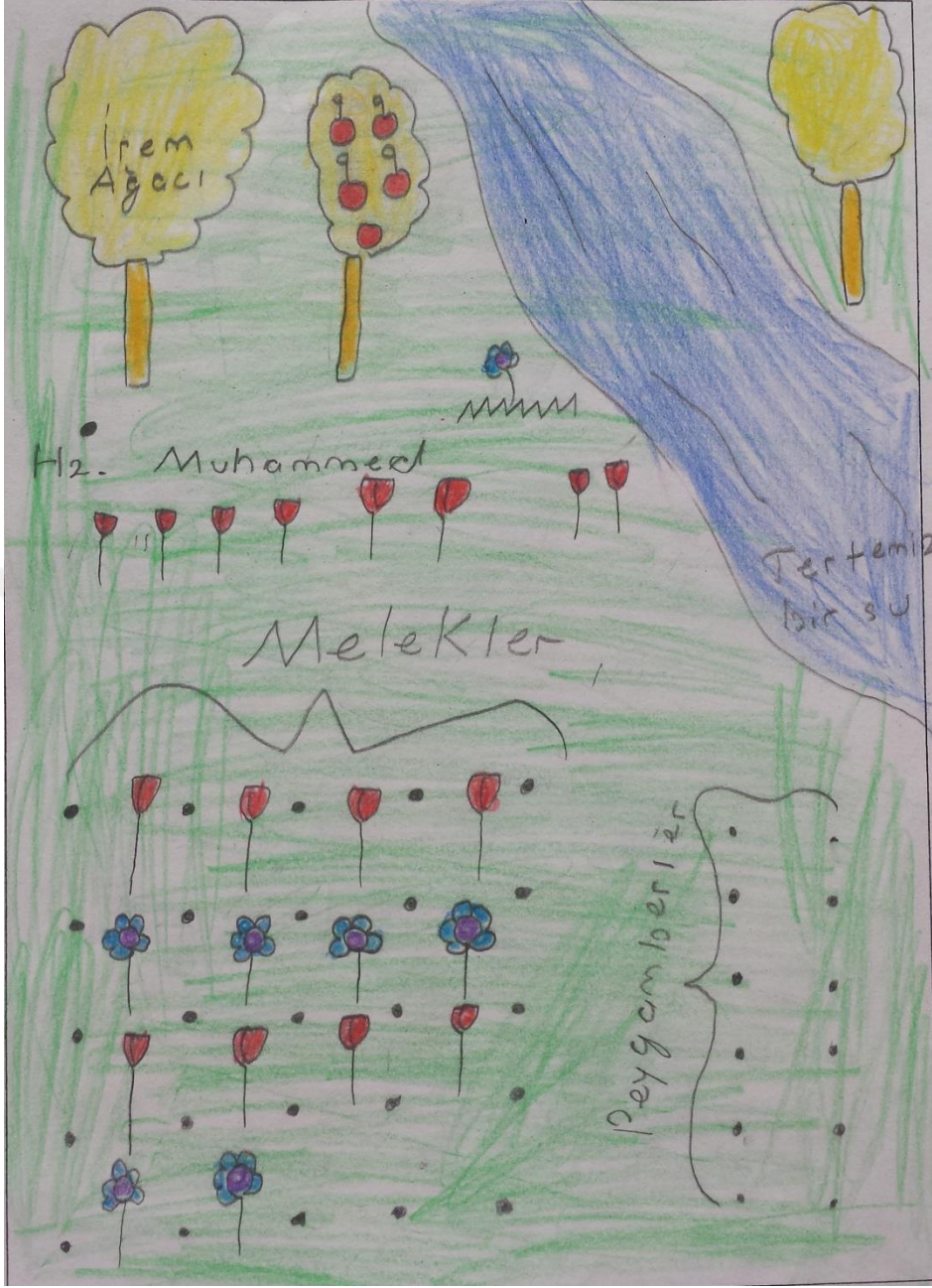
Çocukların yaptıkları bahçe resimlerinde başlıca elma, meyve ve karışık meyve ağaçları, deniz, şelale, ırmak, havuz ile birlikte bol çiçek ve çimen imgeleri görülmektedir. Çocuklar bu tür resimlerinde ağırlıklı olarak yeşil ve mavi rengi kullanmışlardır.

Bahçe resimlerinde ağaç motiflerine rastlamak çok doğaldır. Örneğin elma ağacın 14, 15 ve 22. Resimde, rengârenk ve meyve ağaçlarını da 17 ve 20. Çizimde görmek mümkündür. Diğer çizimlerden farklı olarak bir erkek çocuğunun 16. resimde sevdiği için çikolata ırmağı yaptığı görülür.

Resim 14: Kız, yaş: 12

“Cennetin tam çocuklara göre eğlenceli ve güzel olduğunu anlatmak istedim.”

Resim 15: Erkek, yaş: 11

“Ben çizmesine çizdim ama Allah istediğini yaratır.”

Resim 16: Erkek, yaşı: 10

“Ben çikolatayı çok seviyorum, ondan dolayı çikolata ırmağı istiyorum”

Resim 17: Kız, yaş: 12

“Aslında benim cennet hayalim bu kâğıda sığmaz. Her yer ağaçlarla dolu yemyeşil, ortada şifalı bir dere var. Aslında oraya gittiğimizde tertemiz olacağız ama yine de şifalı dere olacak. Her yer yemyeşil ve cıvıl cıvıl ve rengârenk ağaçlar var.”

Resim 18: Kız, yaş: 12

“Her yer cıvı cıvı ve rengârenk çiçekler ve böcekler var. Her yerde şelalelerin olduğunu boyadım.”

Resim 19: Kız, yaş: 9

“Allah’ın her zaman cennette olduğunu anlatmak istedim.”

Resim 20: Kız, yaş: 13

“...”

Resim 21: Erkek, yaş: 12

“Cennetin doğal güzelliklerini anlatmak istedim.”

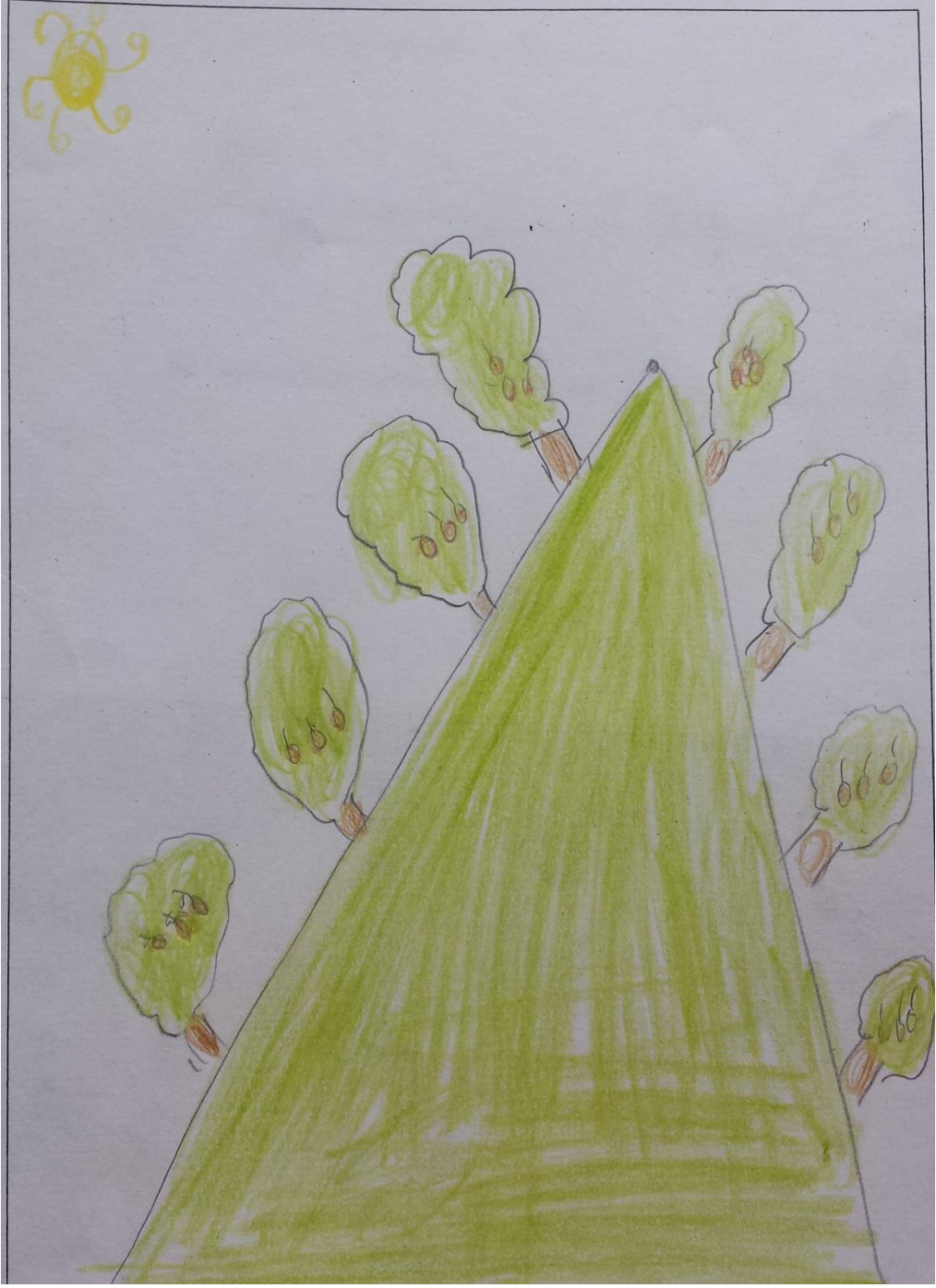
Resim 22: Erkek, yaş: 12

“Her yerin yeşillik olduğunu, elma ağacı ve Kevser suyunu anlatmak istedim.”

Resim 23: Kız, yaş: 8

“Cennette bahçe var”

Resim 24: Erkek, yaş: 8

“Cennet yemyeşil bir yer.” Diyerek resmini ifade etti.

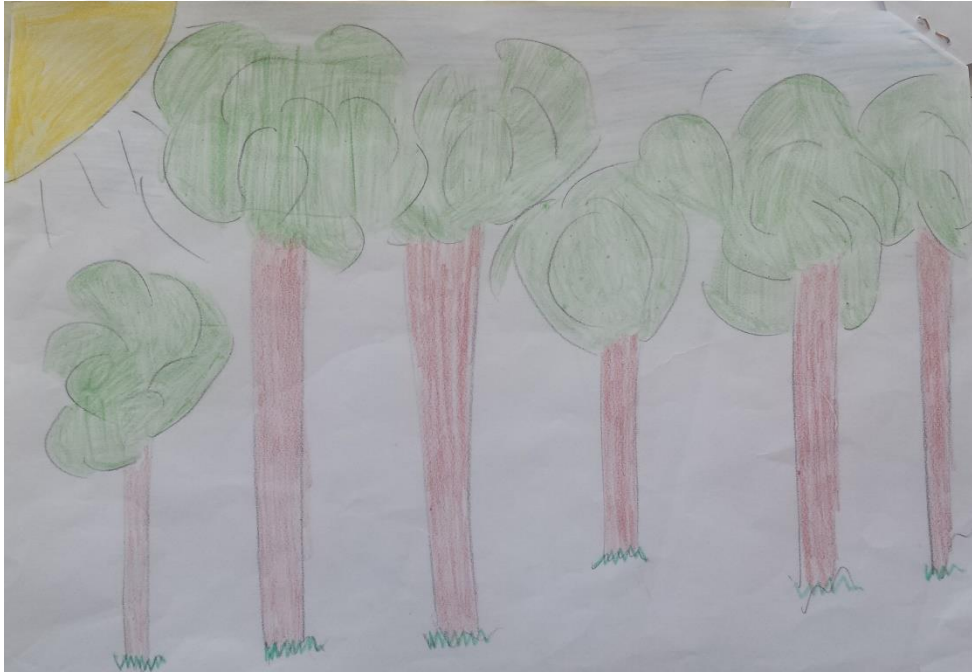
Resim 25: Erkek, yaş: 8

“Ağaçlar ve çiçeklerin olduğu, tenis oynanan bir yer”.

Resim 26: Kız, yaş: 8

“Bembeyaz bir yerdir burası. Bir çocuk bir istekte bulunur ve hemen gerçekleşir.”

Resim 27: Kız, yaş: 13

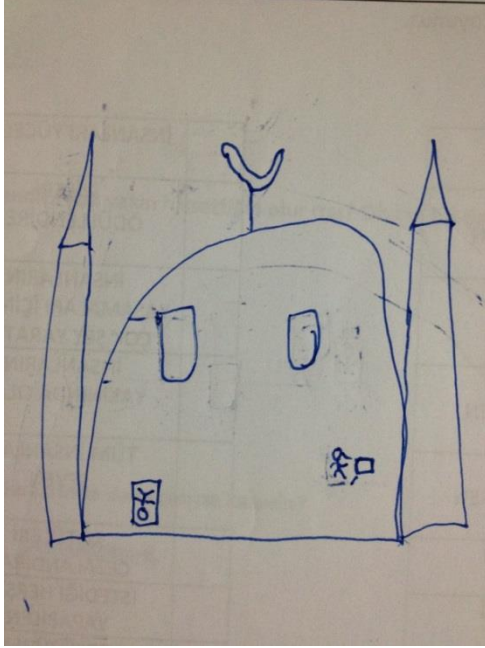
“...”

4.1.3. Almanya Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Cennette Binalar

Çocukların yapmış oldukları cennet resimlerine bakıldığında, onların cennette farklı mimari özelliklere sahip binalar ve yapıları hayal ettiklerini görebiliyoruz.

Bina resimlerinde genelde farklı özellikleri olan evler (kapısı var/yok, penceresi var/yok...), çok ilginç mimari özelliğe sahip olan cami motifleri görülmektedir. Bu resimlerde çocuklar ağırlıklı olarak binaların içini boyamamışlardır veya koyu renkler kullanmışlardır.

Çocukların cennet resimlerinde yapmış oldukları binalar resim 29 ve 30 de olduğu gibi, günümüz yüksek binalarına çok benzemektedir. Bunun yanı sıra resim 31 ve 32 de de farklı şekilde boyanmış camileri görmek de mümkündür.

Resim 28: Erkek, yaş: 10

“Cennette İnsanlar Camide namaz kılıp Kur'an okuyor.”

Resim 29: Erkek, yaş: 8

“Jetle uçmayı hayal ediyorum. New York’ da bir binayı bazuka yıkıyor. Havada uçan. Adam diğer adamı öldürdü. Cami de oradan kaçmak için uçuyor.”

Resim 30: Erkek, yaş: 8

“Orada bir asker sarayı var ben de ortadaki uçan bir askerim. Camiler ve evler de var orada.”

Resim 31: Erkek, yaş: 8

“Sağ tarafta dağlar var. Sıcaktan dolayı insanların kafalarında örtü var, maskeleri var. Aralarda göller, su ve turuncu dağlar var. Evlerin pencereleri iki tanedir. Caminin kubbesinden minare çıkıyor. 2 tane de deve var.”

Resim 32: Erkek, yaş: 9

“Ben namaz kılmak istiyorum onun için cenneti böyle hayal ediyorum. Resmin alt kısmındakiler buluttur, bulutlar üzerindikileri taşıyor. Sağ taraftaki abdest alınması için çeşme. Cami’nin yolunu mavi boyadım.”

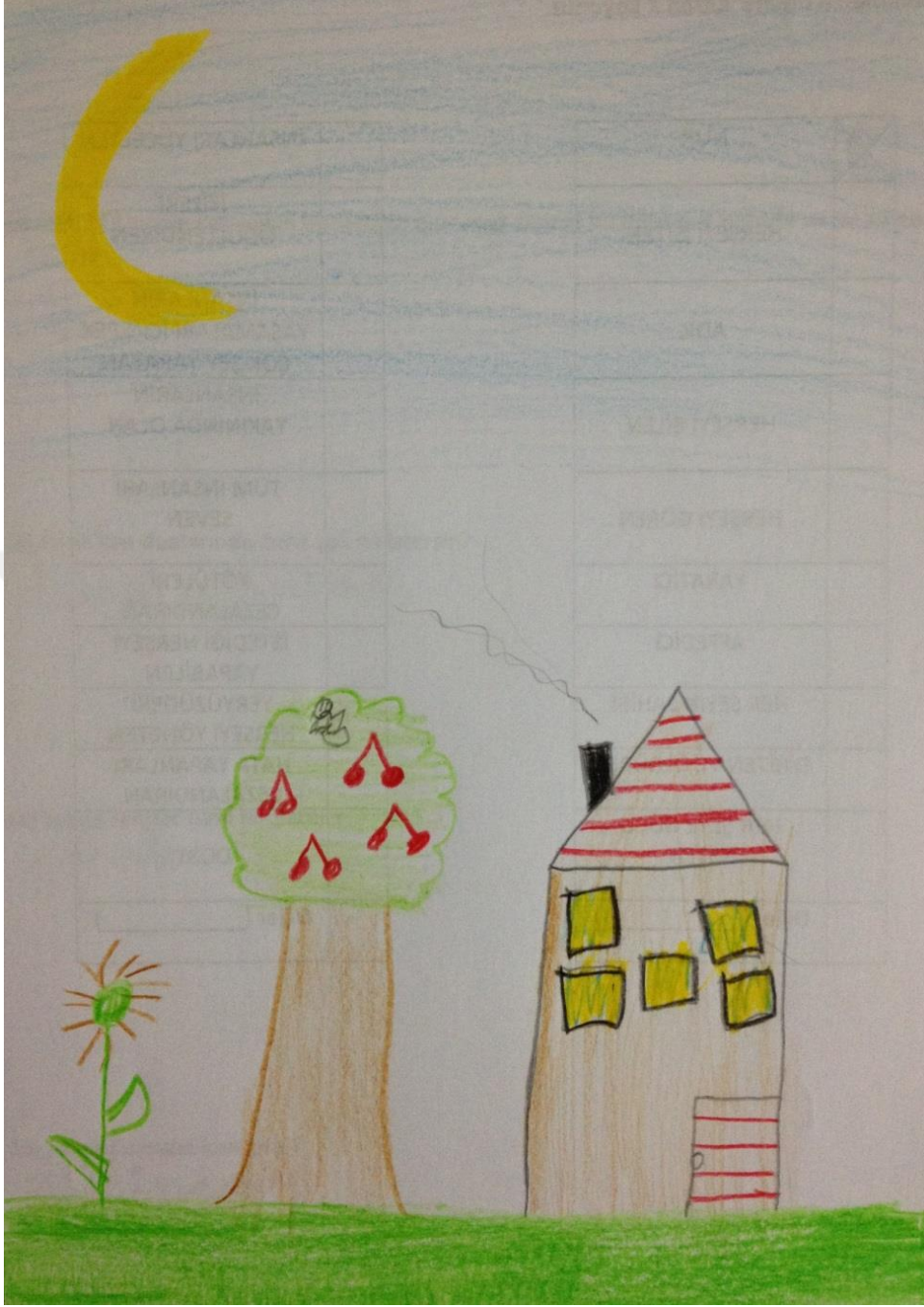
Resim 33: Kız, yaş: 13

“Her gün güneş yüzü görüyoruz. İnsanlar çok mutlu. Herkesin kendine göre küçük ama huzurlu bir evi var. Etrafta uçan kelebekler günümüzü neşelendiriyor. Her yerde çiçek, ağaç, meyve ve böcek var. Tabiatla iç içeyiz. Kışı, sonbaharı ve ilkbaharın olmadığı bir yer. Sadece yaz, güneş ve kuşlar. Her şey isteklerimize göre kendiliğinden olur ve hiç bu rüyadan uyanmak istemeyiz. Ama bu rüya değil, ebedi hayatımızdır.”

Resim 34: Kız, yaş: 8

“Sol tarafta zemzem pınarı var. Mekke'de her kez oradan içtiği için burada da var. Işık olsun diye güneş var. Çiçekler hayatı simgeliyor, orada yaşamın, hayatın olduğunu gösteriyor. Ev de yaşamı simgeliyor. Arka plan mavi gökyüzü, aralardaki çizgiler de rüzgârdır.” Bu annesi Alman babası Türk olan kız çocuğunun resmidir.

Resim 35: Kız, yaş: 8

“Ay yaptım, çünkü gece olduğunu düşünüyorum. Evde ılık var. Kiraz ağacı var.
Ağacın üzerinde kuş var”

4.1.4. Türkiye Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Cennette Binalar

Türkiye'deki çocukların cennet çizimlerinde bina olarak ev ve dini yapılara yer verdikleri görülmektedir.

Mekân özelliği açısından cennette bina imgesini kullanan çocuklar, başlıca ev ve cami resimleri yapmışlardır. Genel olarak ev motifinde kapısı olan/ olmayan, penceresi olan/olmayan veya bacası olan/olmayan evler boyamışlardır. Bunun haricinde resminde dini bir motif olan cami ve Kâbe'yi kullananlar da olmuştur. Çocukların bir kısmı resimlerinde camide de kapı, minare ve pencere gibi imgeleri tercih ederken, bu imgeleri tercih etmeyenler de vardır. Bu çizimlerinde çocuklar farklı renkler kullanmıştır ve belli bir renge yönelmemişlerdir.

Resim 37 ve 43 de günümüz evlerine benzer bir ev ve resim 40 da buna karşın garip görünümlü bir evin çizildiğini görmek mümkündür. Bunların yanı sıra Cami örnekleri 36 ve 42. Resimde görülmektedir.

Resim 36: Erkek, yaş: 12

“Burada gündüz ve gece karışmış, güzel bir görüntü oluşmuş. Cami, meyve ağaçlarının ve hayvanların bir arada olduğu bir yer.”

Resim 37: Kız, yaş: 11

“Bütün sevdiğim insanlarla birlikte dere kenarında yaşadığımı boyadım.”

Resim 38: Kız, yaş: 11

“Ben Allah’ın yolunda ilerleyeceğimizi düşünerek ağaçlı bir yol çizdim. En hayırlı yerin Mekke olduğunu düşündüğüm için onu da çizdim. Ve en son olarak da, orada her istediğimizin olacağını hayal ettim.”

Resim 39: Kız, yaş: 13

“Cennette ibadetin de olduğunu göstermek istedim.”

Resim 40: Kız, yaş: 9

“Gökten şelale yağmasını, ev olmasını ve herkesin olmasını isterim.”

Resim 41: Erkek, yaş: 9

“Dünyanın en temiz ortamının orası olduğunu çizmek istedim.”

Resim 42: Erkek, yaş: 11

“Resimde sevdiğim şeyleri çizdim.”

Resim 43: Kız, yaş: 11

“Cennete giden insanın istediği şeylerin olduğu, çiçek, böcek, ağaç ve güzel kokulu bir yer olduğunu anlatmak istedim.”

Resim 44: Kız, yaş: 10

“Orman, nehir ve camili bir yer olarak hayal ediyorum”

Resim 45: Kız, yaş: 10

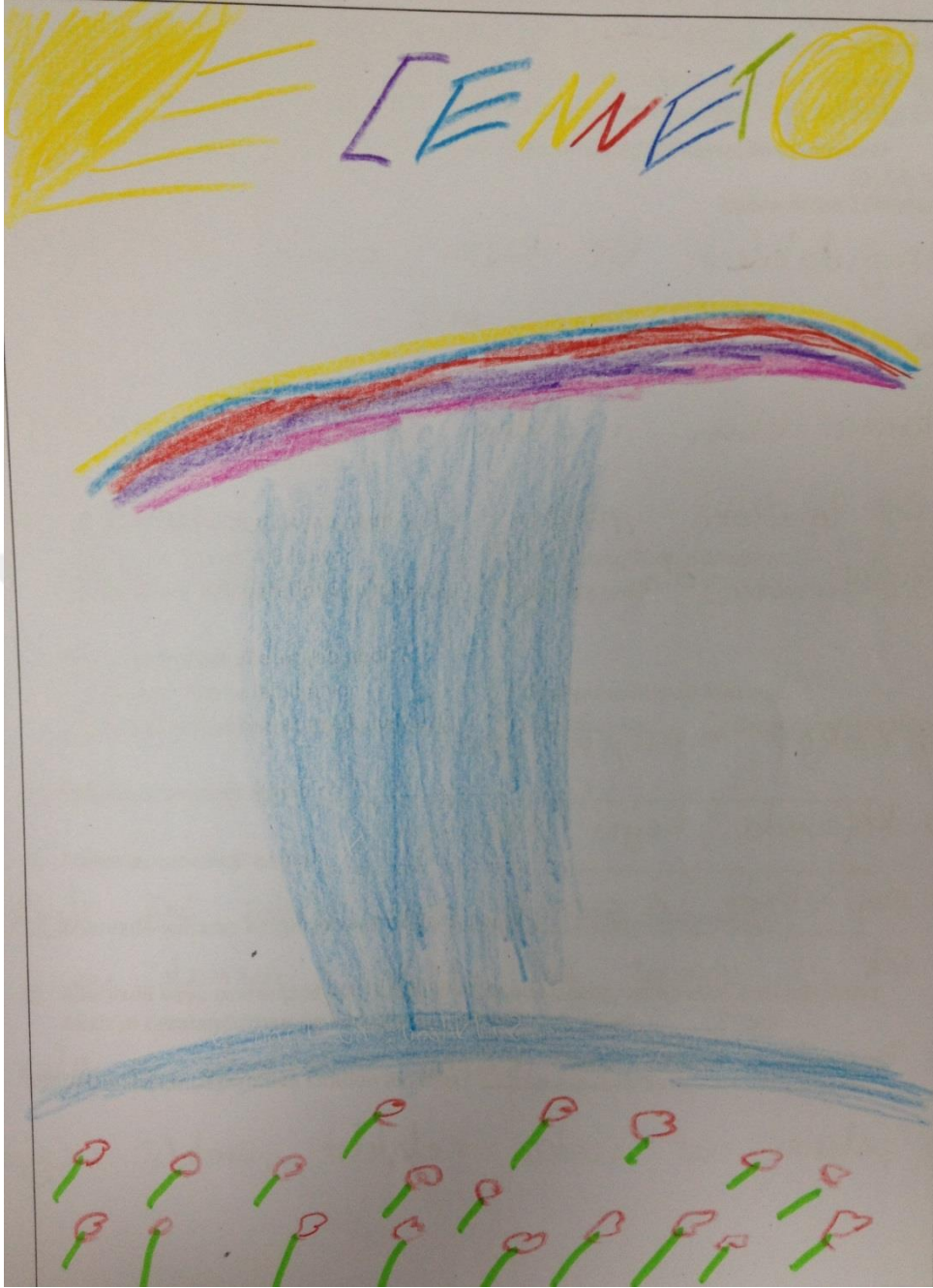
“...”

4.1.5. Almanya Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Cennette Gökyüzü İmgesi

Çocukların yapmış oldukları cennet resimlerine bakıldığında, onların cennetteki gökyüzünü ve hava şartlarını farklı düşündükleri görülmektedir.

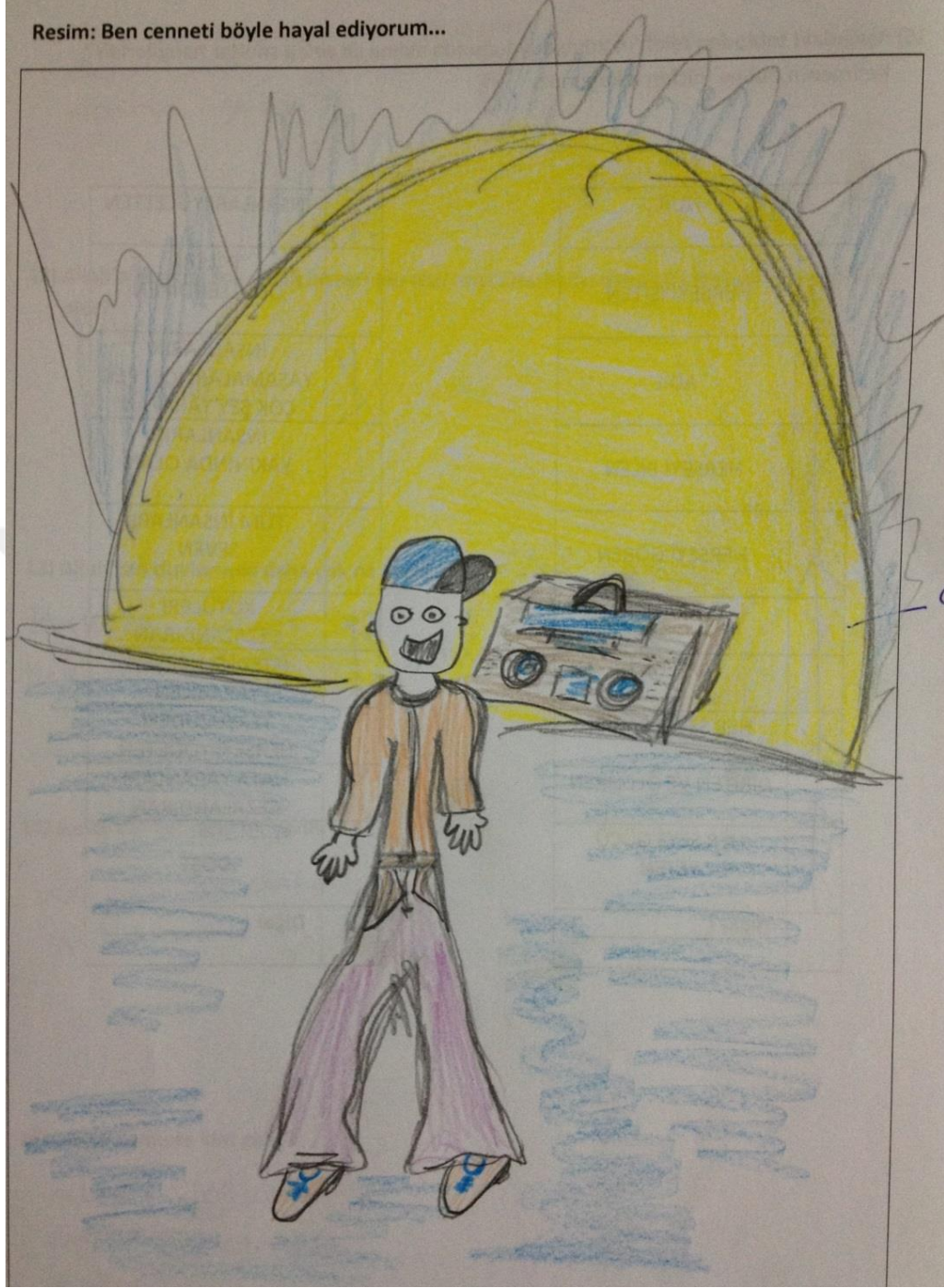
Resimlerde gökyüzü ve hava durumu; güneşli, bulutlu ve yağmurludur. Bunun yanı sıra gökyüzünde ay ve gökkuşağı imgesini görmek mümkündür. Burada çocuklar ağırlıklı olarak güneş ve buluttan dolayı mavi ve sarı rengini kullanmışlardır.

İki güneş ve bir gökkuşağı yaparak ortaya çok ilginç bir karenin çıktığını 46. Resimde görmek mümkündür. Cennette birçok hava şartının aynı anda mevcut olduğu hayalini de 48. Ve 49. Resimde görebiliyoruz.

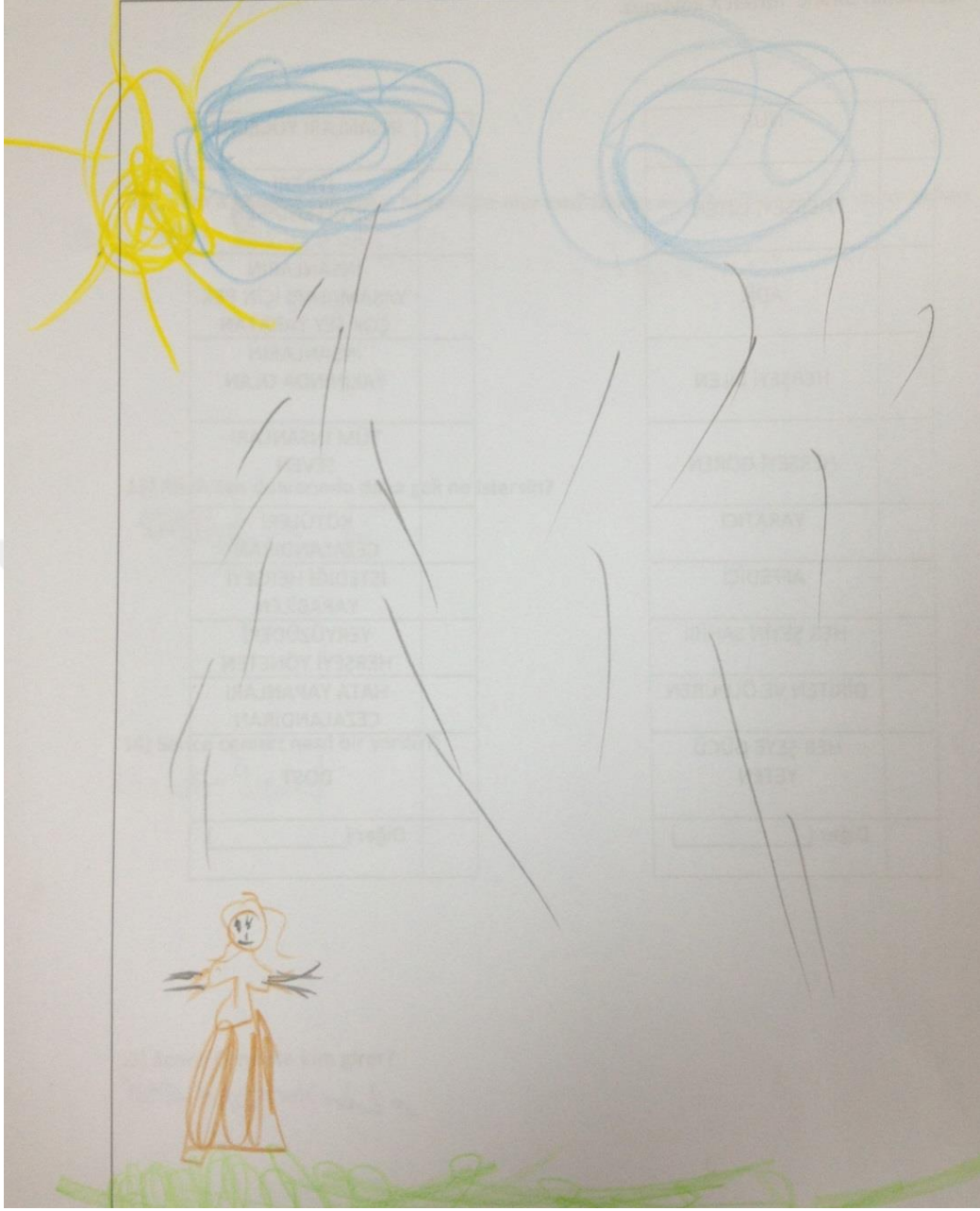
Resim 46: Erkek, yaş: 13

“Gökkuşağından şelale akıyor. İnsanlar şelaleden geçiyorlar. 2 tane güneş var çünkü insanları mutlu ediyor. Aşağıdakilerin bir kısmı çiçek bir kısmı da kırmızı elmadır. Kırmızı elma = Âdem ile Havva hikâyesinden dolayı.”

Resim 47: Erkek, yaş: 13

“Cennette sahilde dans etmeyi hayal ediyorum.”

Resim 48: Kız, yaş: 8

“Cenneti çok seviyorum. Onun için kendimi orada boyadım.”

Resim 49: Kız, yaş: 12

“Birbirini görmek isteyen insanların burada toparlandığı bir kasaba/köy yaptım. Hiç rüzgârın olmadığı bir çöldür burası. Ama burada aynı zamanda yağmur, kar yağar ve yanı sıra güneş de açmıştır.”

4.1.6. Türkiye Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Cennette Gökyüzü İmgesi

Türkiye’deki çocukların cennet resimlerinde gökyüzünde daha çok gökkuşağı ve güneş imgesinin yaygın olarak çizildiği görülmektedir.

Onların çizdikleri cennette gökyüzü ve hava durumu; güneşli ve bulutludur. Bununla beraber çocukların cennette gökkuşağı ve yıldızların olduğu masmavi bir gökyüzünü hayal ettikleri anlaşılmaktadır. Çocukların bu tür resimlerinde, ağırlıklı olarak mavi, sarı ve gökkuşağı renklerini kullandıkları fark edilmiştir.

Çizimlerde güneş imgesini 52 ve 56. Resimde olduğu gibi hemen hemen her resimde görmek mümkündür. Gökkuşağı imgesine de örnek olarak 50, 51 ve 57. Resim örnek gösterilebilir.

Resim 50: Kız, yaş: 11

“Cennetin rengârenk, ne kadar güzel bir yer olduğunu anlatmak istedim.”

Resim 51: Kız, yaş: 13

“Resmimde cennetin ne kadar güzel olduğunu, gökkuşağında bile sallanılabilildiğini belirtmek istedim. Orada her istediğimizin olabileceğini anlatmak istedim.”

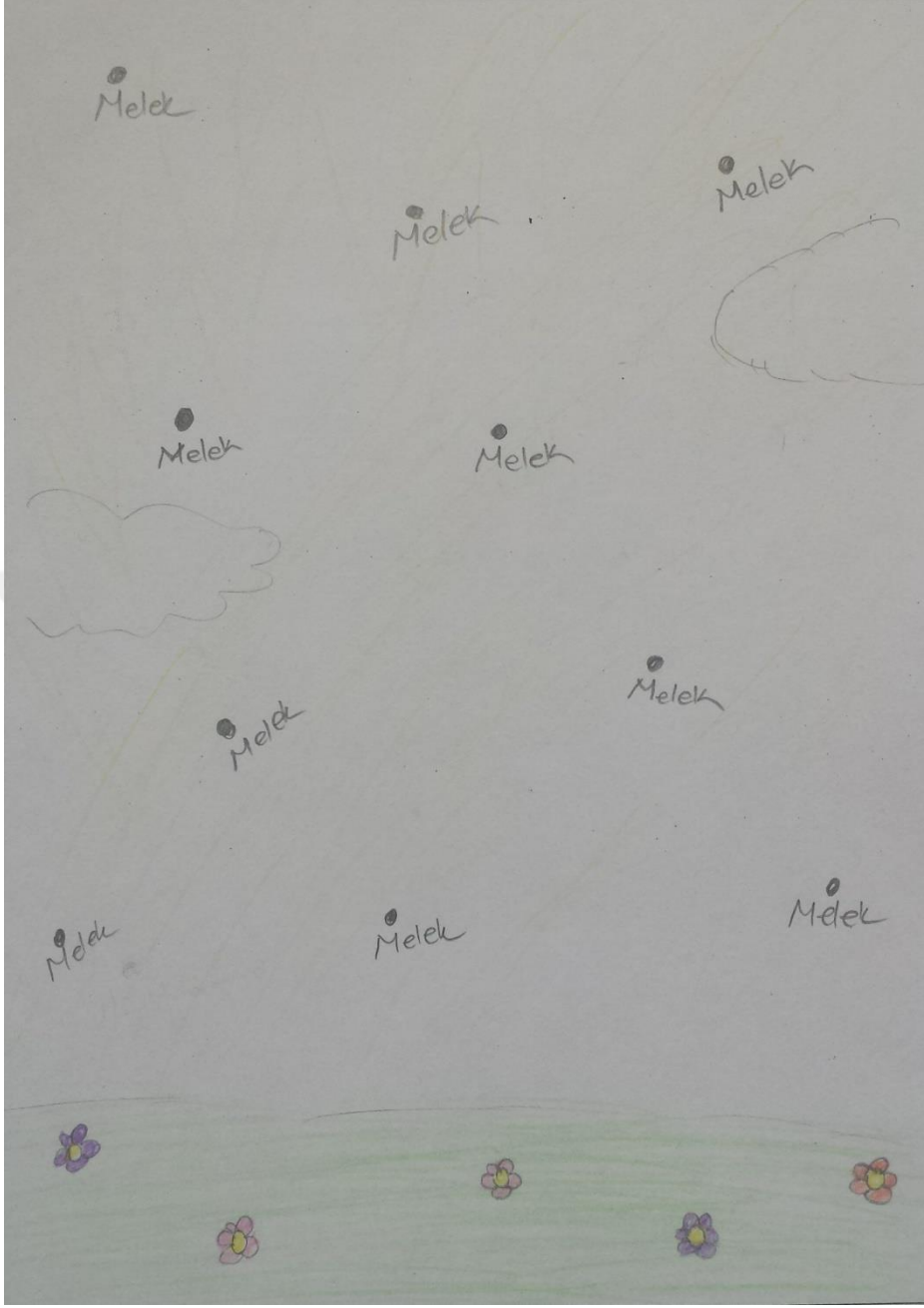
Resim 52: Erkek, yaş: 9

“...”

Resim 53: Kız, yaş: 8

“İstedığım şeylerin gerçekleştiğini boyadım.” Şeklinde anlattı.

Resim 54: Kız, yaş: 12

“Bence cennet hayal edilemeyecek kadar güzel bir yer. Cennetin her tarafı nurlarla kaplı. İnsanlar gelip bir şey istediğinde, o şey sihirli bir şekilde eline gelecek. Ben cenneti hayal edemiyorum.”

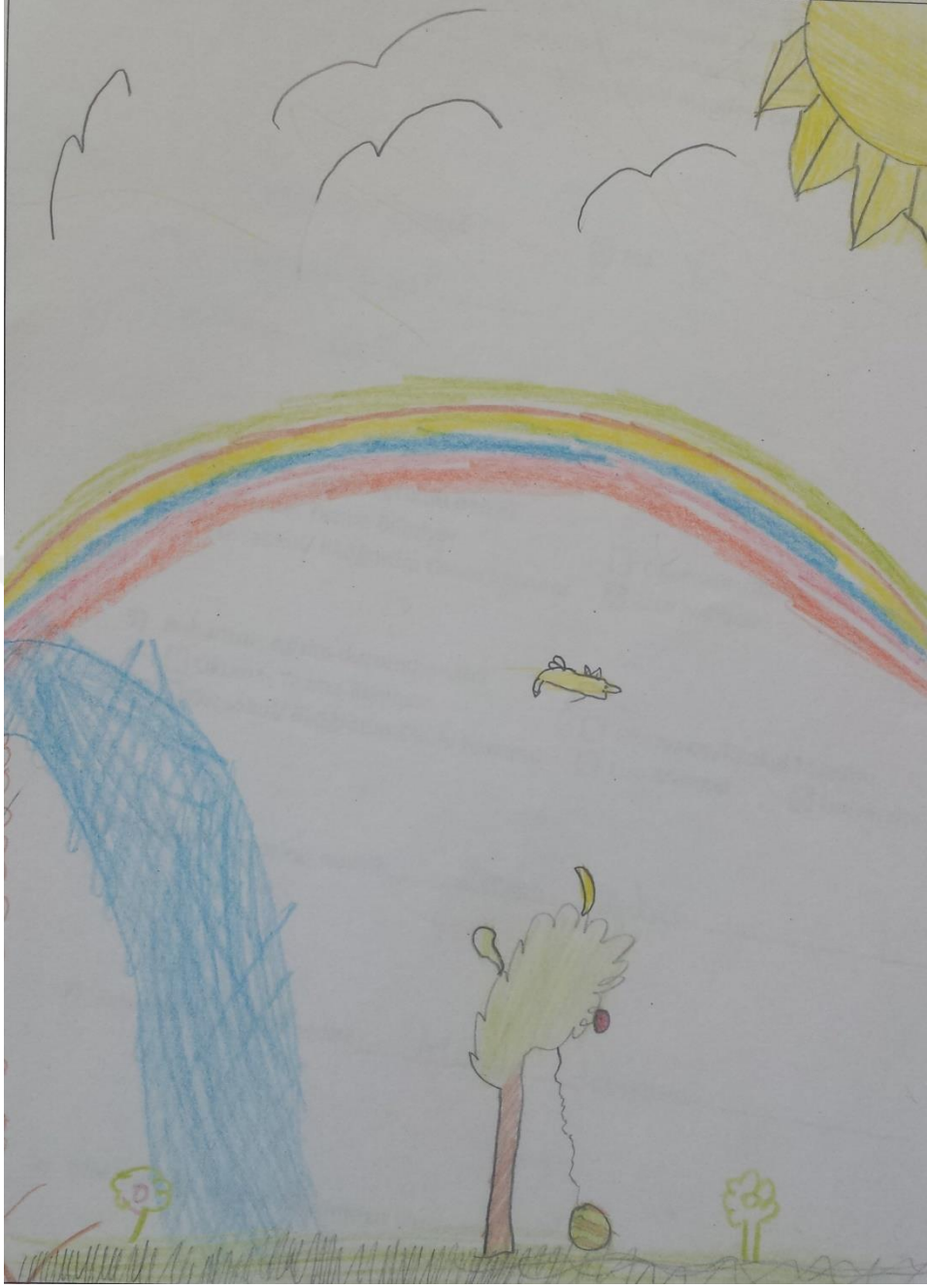
Resim 55: Erkek, yaş: 9

“Şelale akıyor, güneş açık, çiçekler ve ağaçlar var orada.”

Resim 56: Kız, yaş: 13

“...”

Resim 57: Erkek, yaş: 13

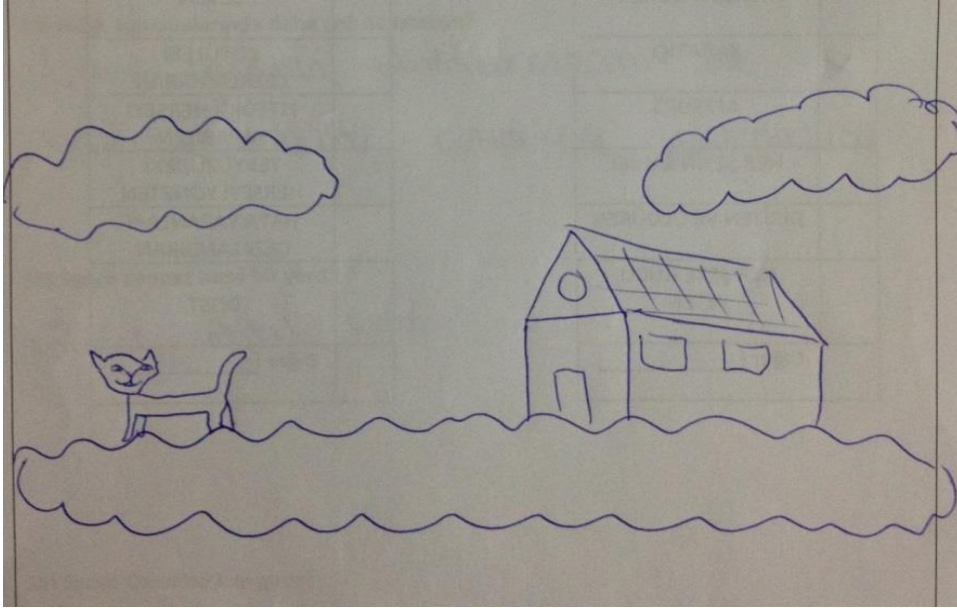
“Bir ağaçta renkli renkli pek çok meyve olduğunu düşünüyorum.”

4.1.7. Almanya Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Cennetteki Diğer İmgeler

Çocukların yaptıkları cennet resimlerine bakıldığında, onların cenneti büyük bir bahçe, farklı binaların bulunduğu bir yer ve gökyüzü imgelerinin yanı sıra diğer bazı imgeleri de kullandıkları anlaşılmaktadır

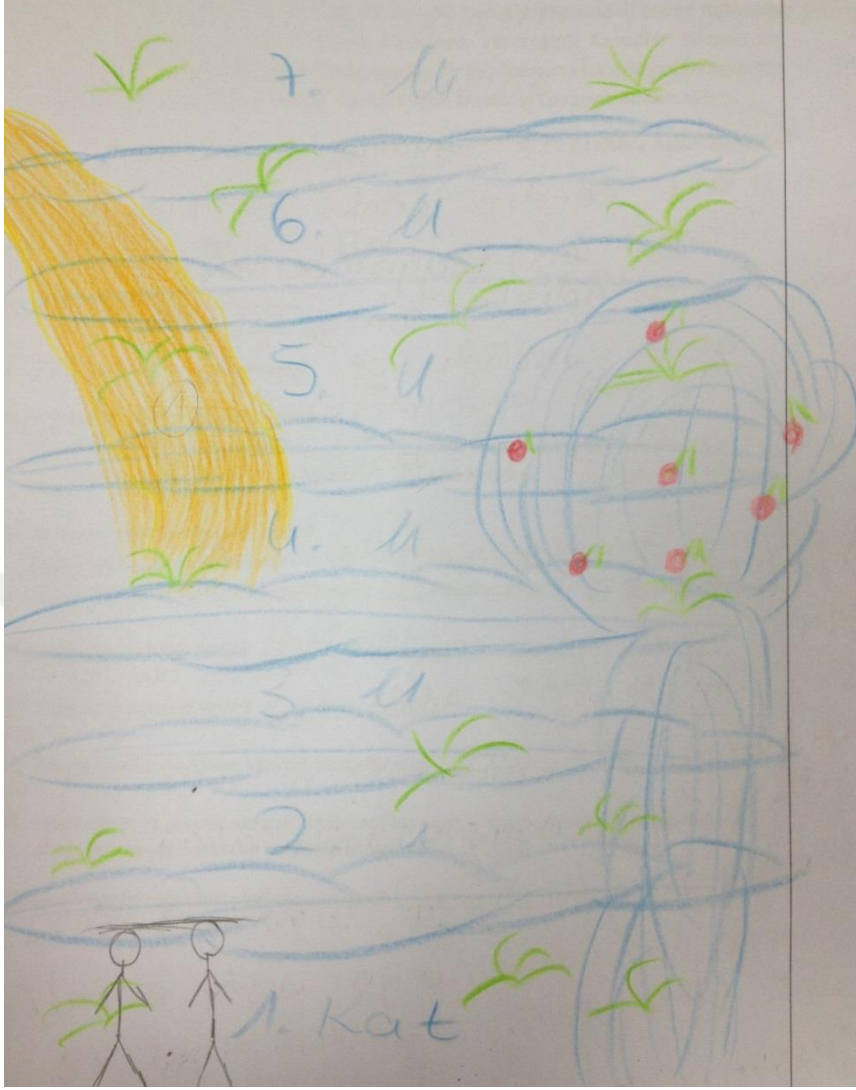
Bu saydığımız imgelerden farklı olarak çocuklar cenneti resim 58’de olduğu gibi doğrudan bulutların üzerinde, 59. Resimdeki gibi yedi katlı sema olarak çizmişlerdir. Bunun yanı sıra pek çok çocuk, cennet resmini yaparken cennetin kapısı olarak kocaman bir tak yapar. Tak örneğini 59-61. Resimlerde görmek mümkündür.

Bu resimlerde mavi ve sarı rengi çok baskındır.

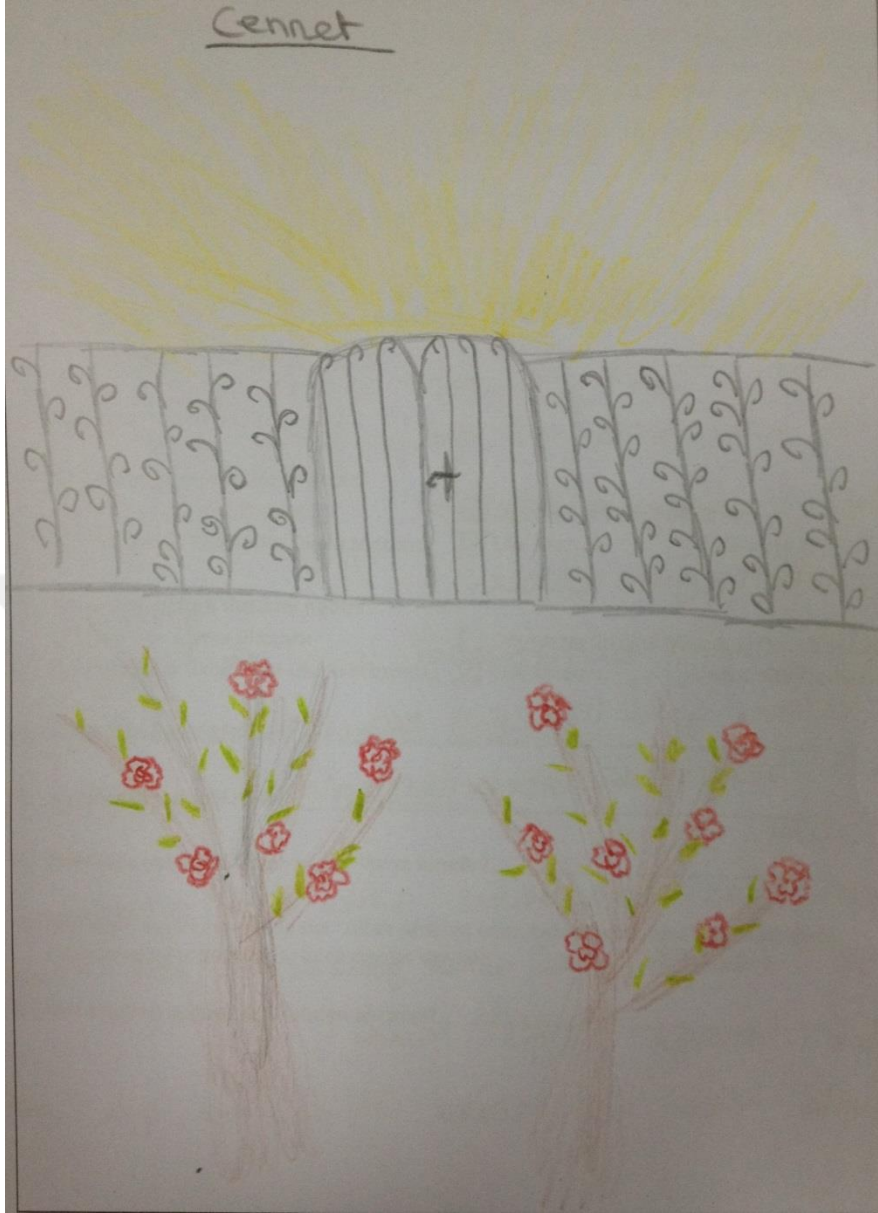
Resim 58: Kız, yaş:13

“Küçüklüğümde beri cennetin pamuklardan oluştuğunu düşünüyorum. Her ne zaman bunu inkar etsem de yine de hala böyle düşünüyorum. Kedileri çok sevdiğim için, onların da orada olmasını hayal ediyorum. Orada zaman göz açıp kapayıncaya kadar hızlı geçiyor.”

Resim 59: Kız, yaş: 13

“İnsanların tamamı eşit olduğu için kafalarının üzerinde çizgi var. Cennetin 7 katı vardır, fakat bu bir ev gibi değildir. Adeta bulutlardan yapılmıştır. Biz bulutların üzerinde yürüyoruz. Yukarıdan aşağıya doğru akan bal ırmağıdır. Cennete her insan aynı yaşta olacaktır onun için de iki aynı insan boyadım. Bir elma ağacı boyadım. Her şey (meyve sebze) dalından kopartılacaktır. Fakat ağaçlar sisten oluşmaktadırlar, daldan veya yapraktan değil. Burada elini daldırırsın ve meyveleri görmeden alırsın sisin arasından.”

Resim 60: Kız, yaş: 13

“Gül ağacı = güller çok güzel koktuğu için ve doğadan güzel oldukları için. Ağaçlar insanlara oksijen verdiği ve bizi yaşattığı için. Büyük beyaz kapı = Allah’ın isteklerini yerine getirenler tek bu kapıdan geçecekler. Cennet güzel olduğu için kapıyı süsledim. Beyaz ışık = aslında beyaz ama beyazı boyayamadığım için sarı yaptım. Işık çok yoğun; nur. Cennete giden yolda gül ağaçları var.”

Resim 61: Kız, yaş: 8

“Bir kapıyı çiçeklerle süsledim. Ortaya da bir kadın boyadım. Kadın kapıdan dışarıya çıkıyor.”

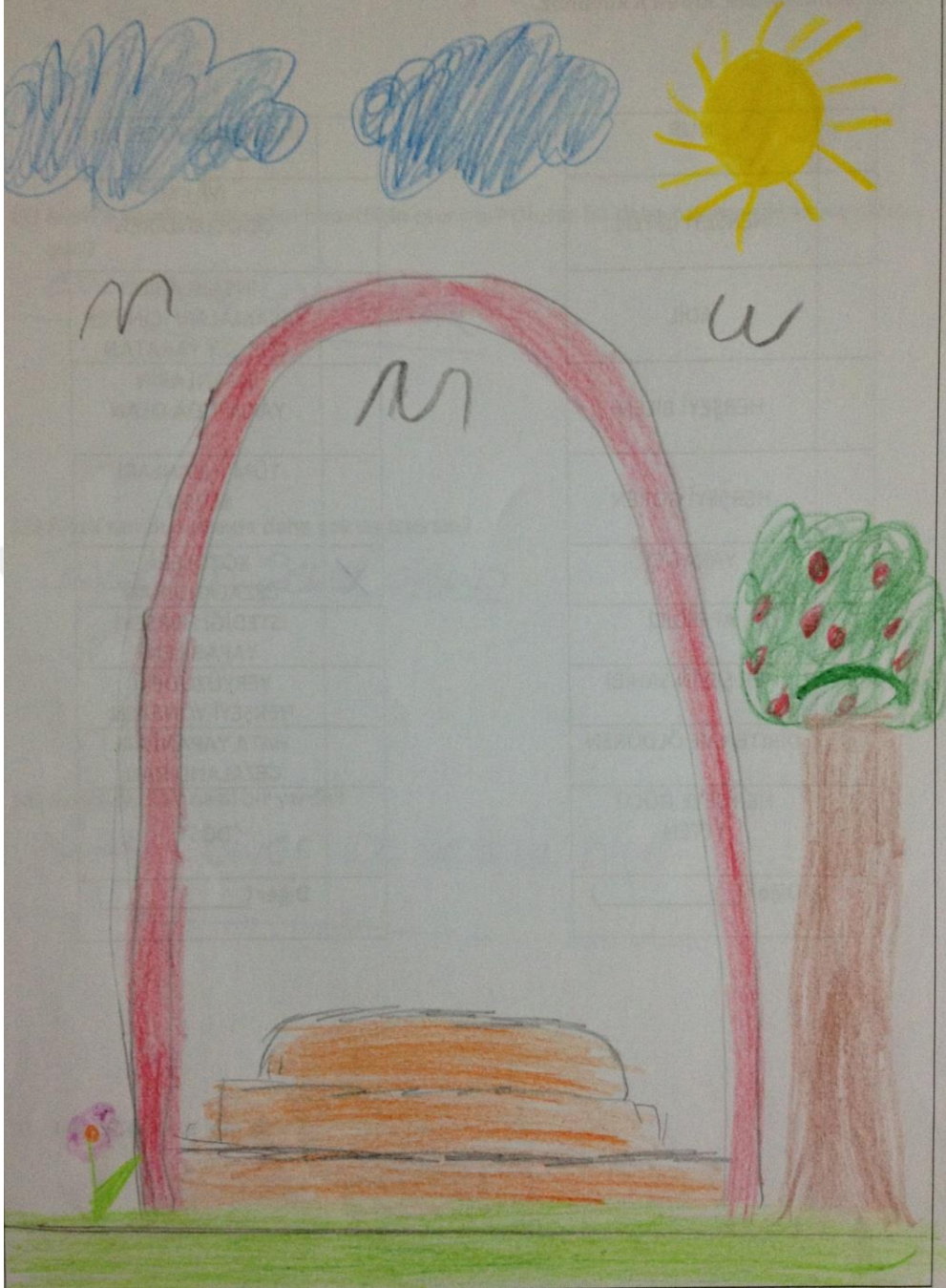
Resim 62: Kız, yaş: 8

“Aklıma öyle geldiği için bir güneş boyadım. Elma ağacı güzel olduğu için onu boyadım. Çok büyük bir kapı boyadım, çünkü öyle hayal ediyorum. Cennete gireceğimi düşündüğüm için kendimi boyadım oraya. Çokça çiçek de boyadım çünkü orada çiçeklerin de olacağını düşünüyorum.”

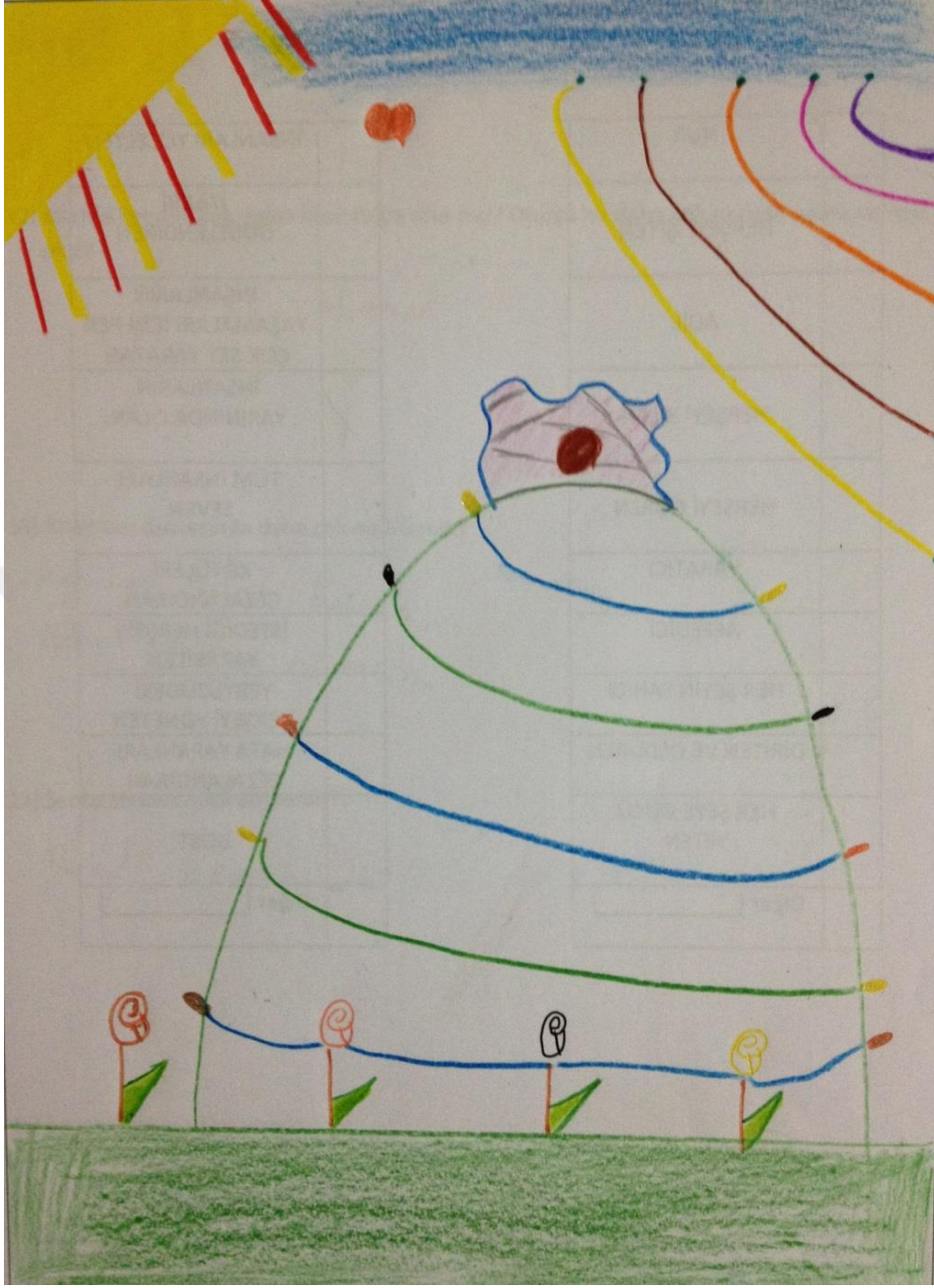
Resim 63: Kız, yaş: 8

“Güneş, kuşlar, ev, elma ağacı yaptım. Büyük bir kapının içinde merdiven var.”

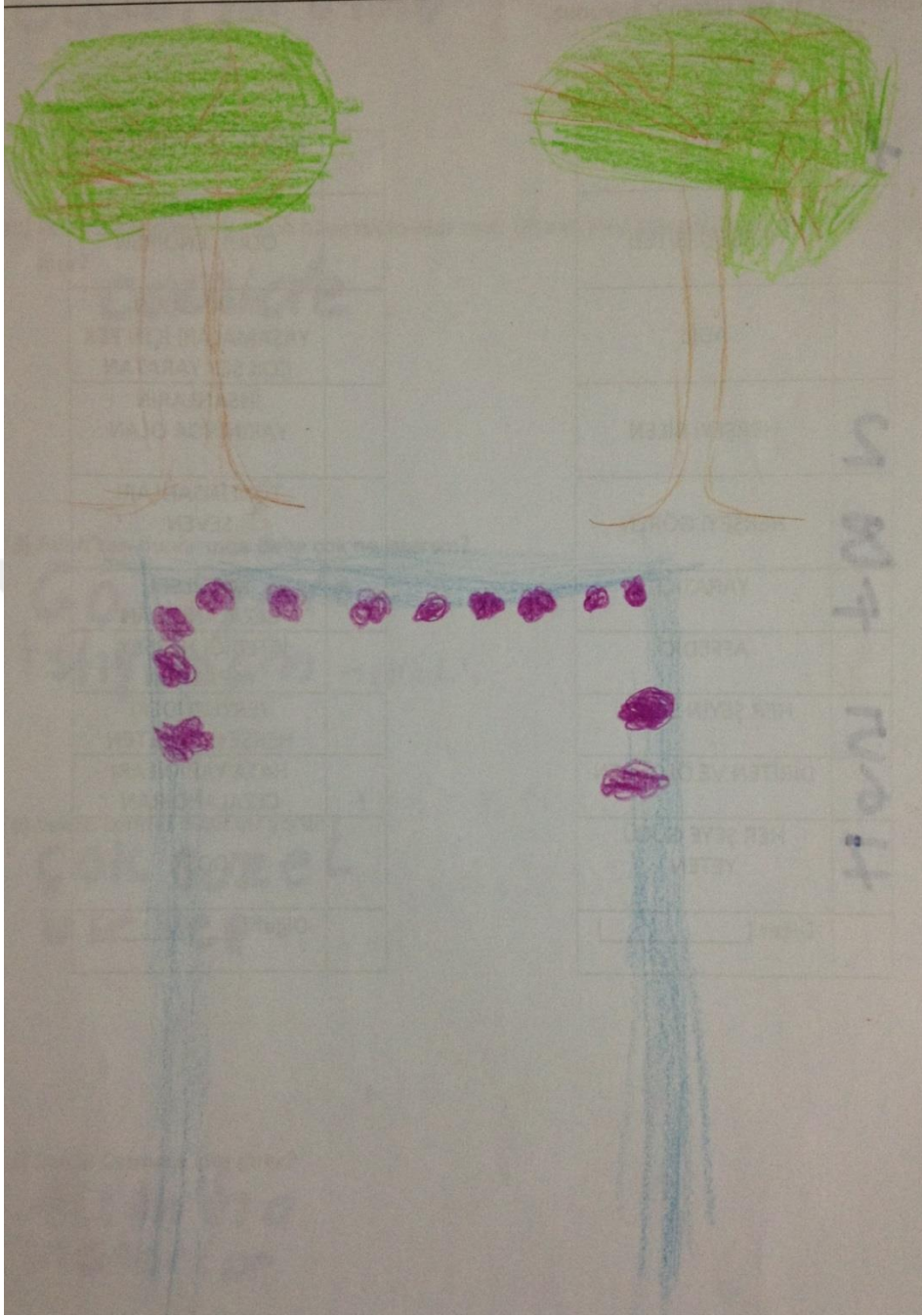
Resim 64: Kız, yaş: 10

“Ağaçlar, çiçekler var orada. Orada herkes çok mutlu. Elma ağacı var. Büyük bir kapının içindeki merdivenler cennete götürüyor.”

Resim 65: Kız, yaş: 10

“Güneş çok güzel ısıtıyor, güller de çok güzeller, çok büyük bir kapı yaptım, biz oradan içeriye girebiliyoruz. Gökyüzü de masmavi. Aşağıdan yukarıya doğru olan halkalar asıl kapıya gidiyor.”

Resim 66: Erkek, yaş: 11

“Hayalimde cennetin çok büyük bir kapısı var.”

Resim 67: Kız, yaş: 11

“Sevinçli, neşeli ve iyi insanlar var. Armut ağacı ve şelalenin üzerinde köprü var...”

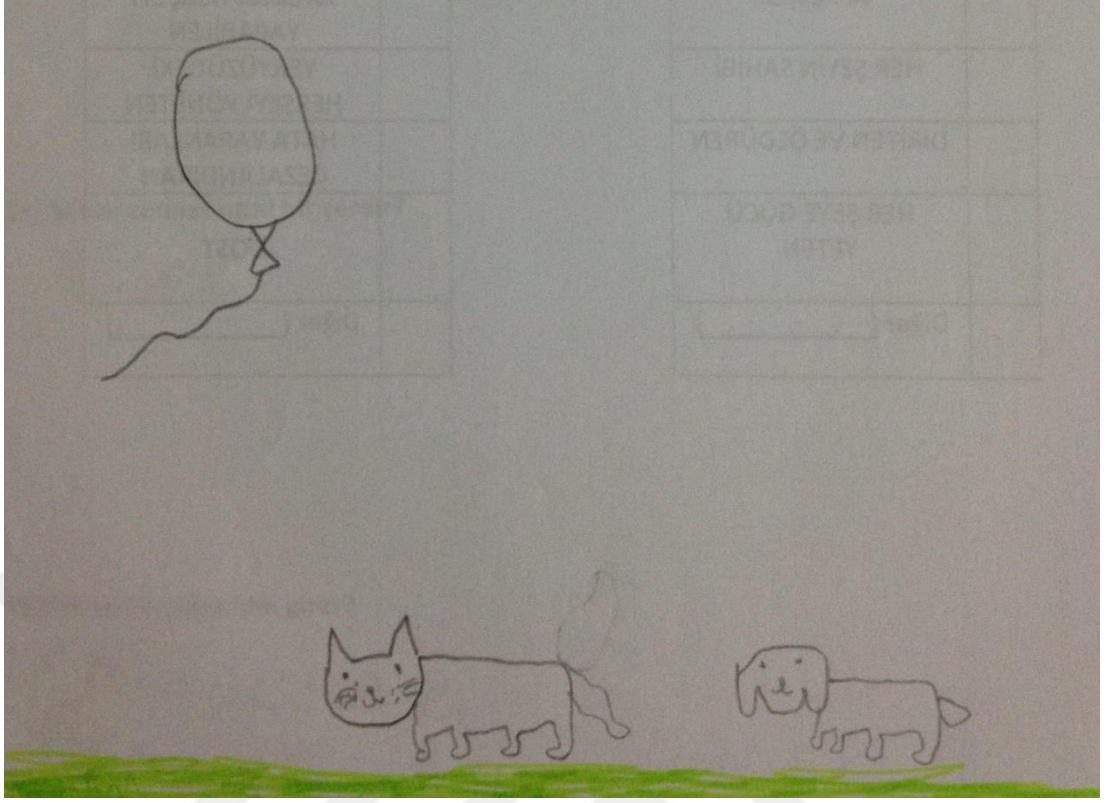
Resim 68: Kız, yaş: 13

“Su içilebilen su adası var, bu su çok lezzetli. Müzik insanı rahatlatıyor. Ağaçlarda elma var çünkü Âdem (as)’ın hikâyesinde öyleydi. Her yer Nur’dan oluşuyor.”

Resim 69: Kız, yaş: 8

“Çiçeklerin üzerinde sahil kenarı var. A = Allah, M = Muhammed havada uçuyor. Büyük çiçek (sol), dua okudukça o çiçek büyümüş. Daha güzel olsun diye arka plan renkli.”

Resim 70: Kız, yaş: 13

“Kedi ve köpekleri sevdiğim için onları cennette boyadım.”

Resim 71: Erkek, yaş: 12

“Cennete sahilde güneşlenen insanlar boyadım. Bazı insanlar da dans ediyorlar.”

Resim 72: Erkek, yaş: 12

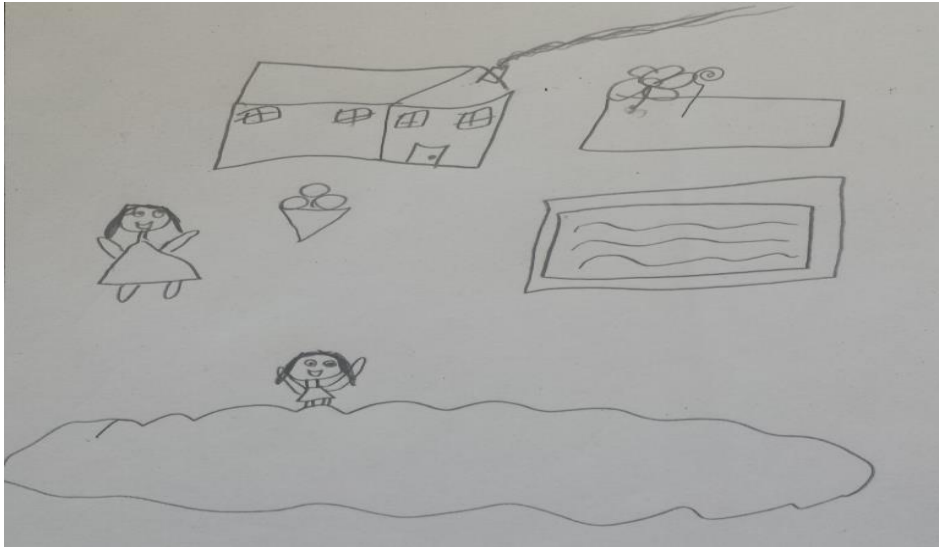
“Bütün bir sahil dolusu altın ve hazinemin olduğunu hayal ediyorum.” Almanca dilinde “Schatz” hazine anlamını taşımaktadır.

4.1.8. Türkiye Örneğinde Mekân Özelliği Açısından Cennetteki Diğer İmgeler

Türkiye’deki çocukların çizimlerinde, cenneti büyük bir bahçe, farklı binaların bulunduğu bir yer ve gökyüzü imgelerinin yanı sıra diğer bazı imgeleri de kullanarak resmettikleri görülmektedir.

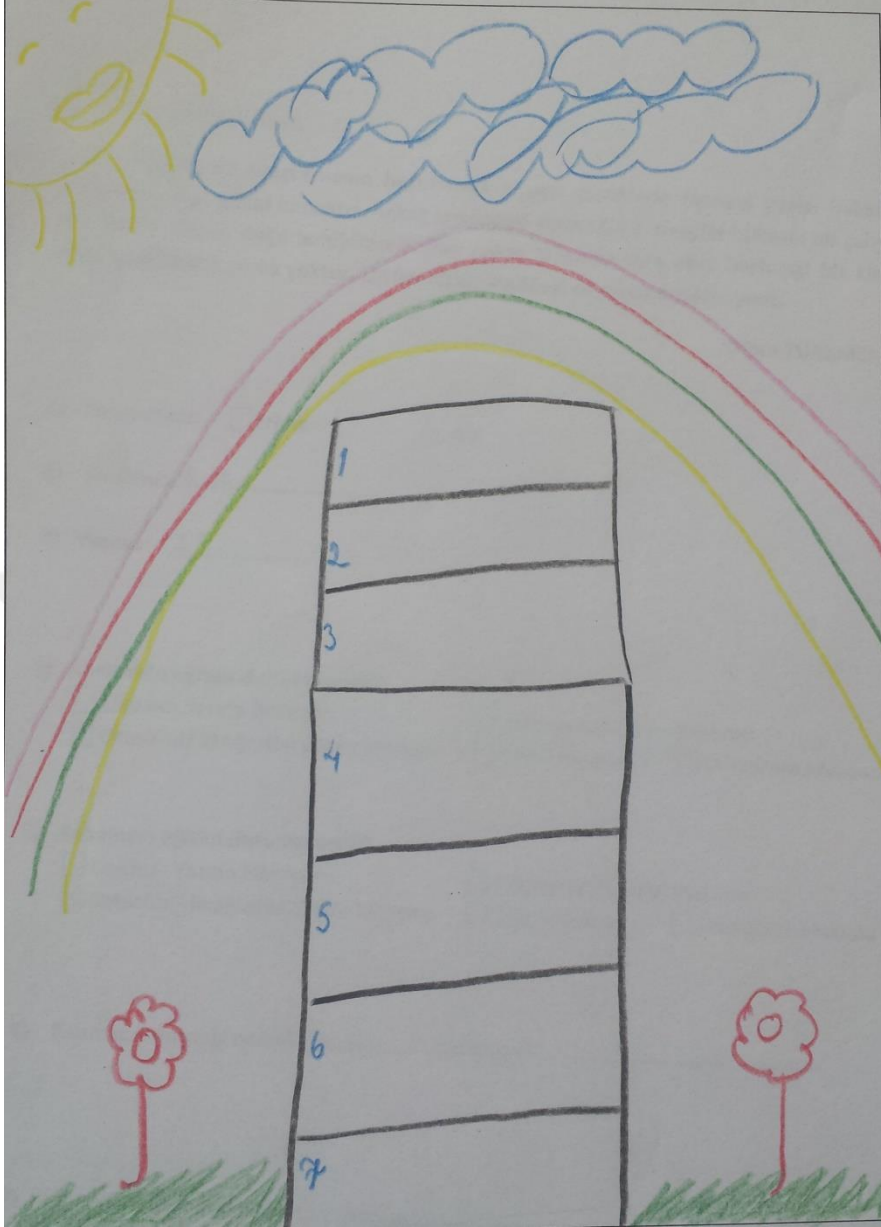
Cennette diğer motifler olarak; dağ, balon, bulutların üzerinde cennet, sahil, cennet cehennem ayrımı, yedi katlı sema, tak ve köprü gibi imgeleri saymak mümkündür. Onların bu tür resimlerinde baskın olarak kullandıkları bir rengin olmadığı görülmektedir. Bazı çocuklar resimlerini sadece kurşun kalemle çizmeyi tercih ederken, bazıları ise her rengi kullanmışlardır.

Cennetin doğrudan bulutların üzerinde çizilmesine 73 ve 80. Resim, cennet resminde onu cehennemle birlikte boyayan 82 ve 83. Resim, orada yedi katlı sema ve yedi kapı çizene 74 ve 85. Resim ve sadece tak imgesini kullanana da 75. Resim örnek olarak gösterilebilmektedir.

Resim 73: Kız, yaş: 7

“İstedığımız şeyler önümüze gelecek.”

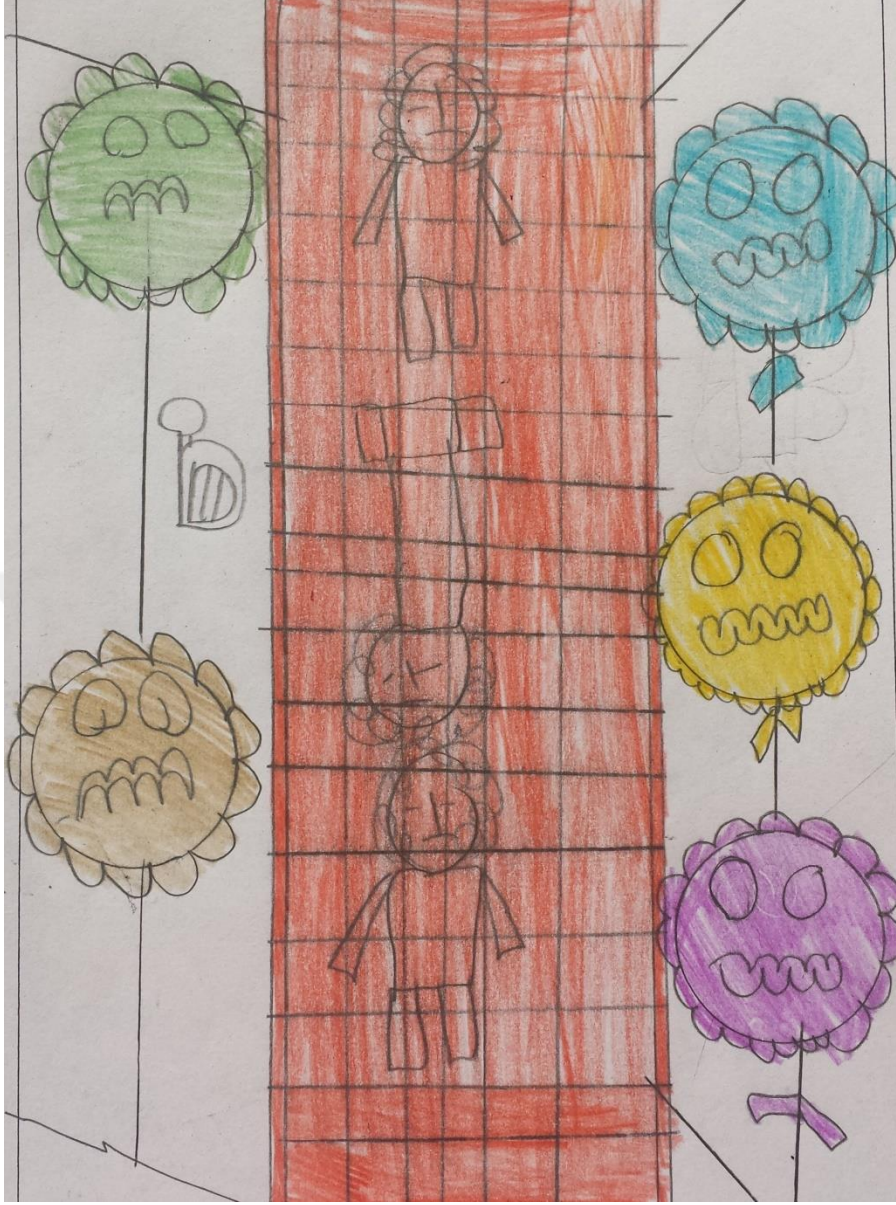
Resim 74: Kız, yaş: 13

“Ben cennetin 7 kattan oluştuğunu çizmek istedim. Her katında farklı şeylere göre ayrılan insanların yaşadığı yeri çizmek istedim.”

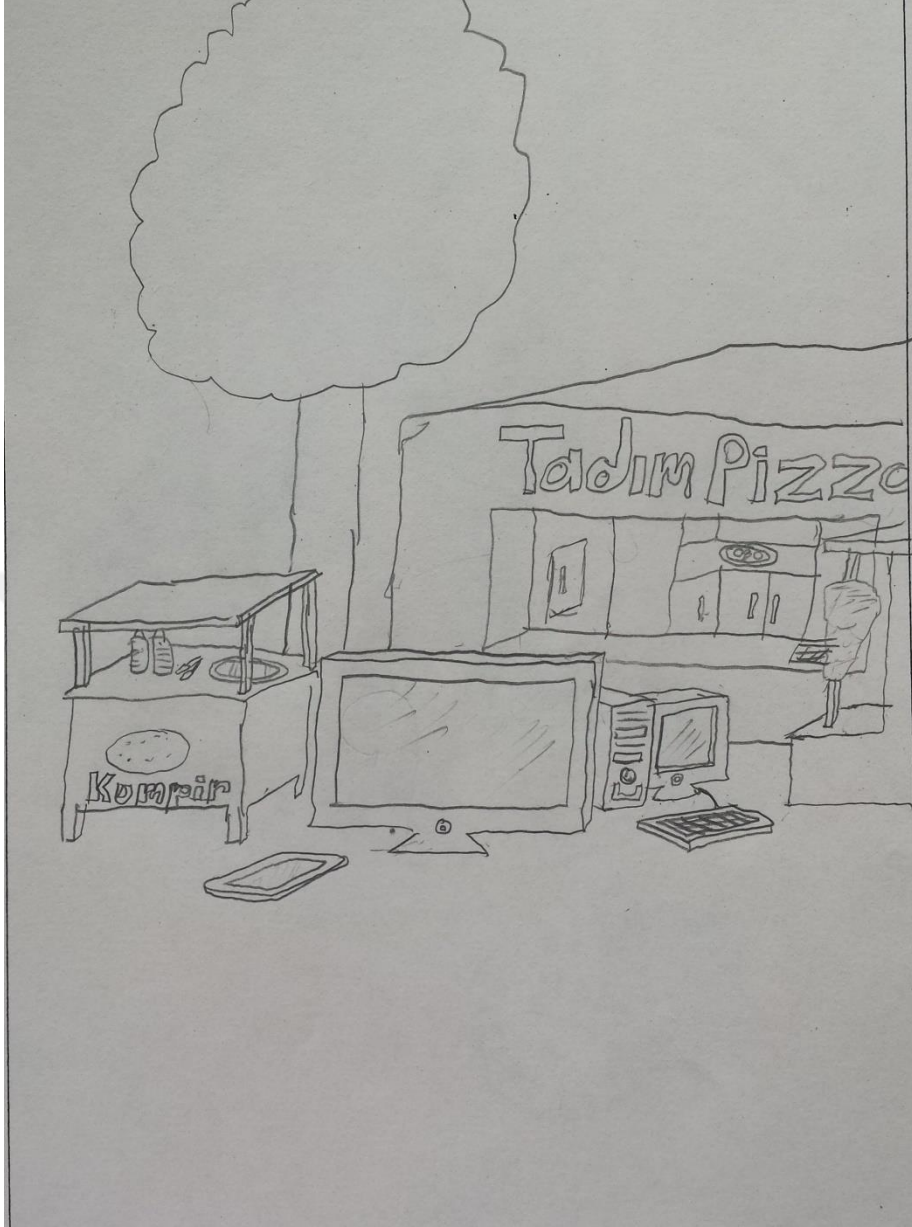
Resim 75: Kız, yaş: 13

“Su birikintisi ve çiçekler bolluk ve bereketi, altın renkli kapı da hayalimdeki cennet kapısını temsil ediyor. Kapı açılınca çıkan gökkuşağı ise, cennetin güzelliklerini temsil ediyor.”

Resim 76: Erkek, yaş: 11

“ 2 tane çiçek ağlıyor, 3 çiçek gülüyor, ben sırat köprüsünden geçiyorum.”

Resim 77: Erkek, yaş: 11

“Orası istediğim her şeyin yanımda olduğu bir yer.”

Resim 78: Kız, yaş: 12

“Cennetin yedinci katına çıkan köprüyü boyadım.”

Resim 79: Kız, yaş: 12

“...”

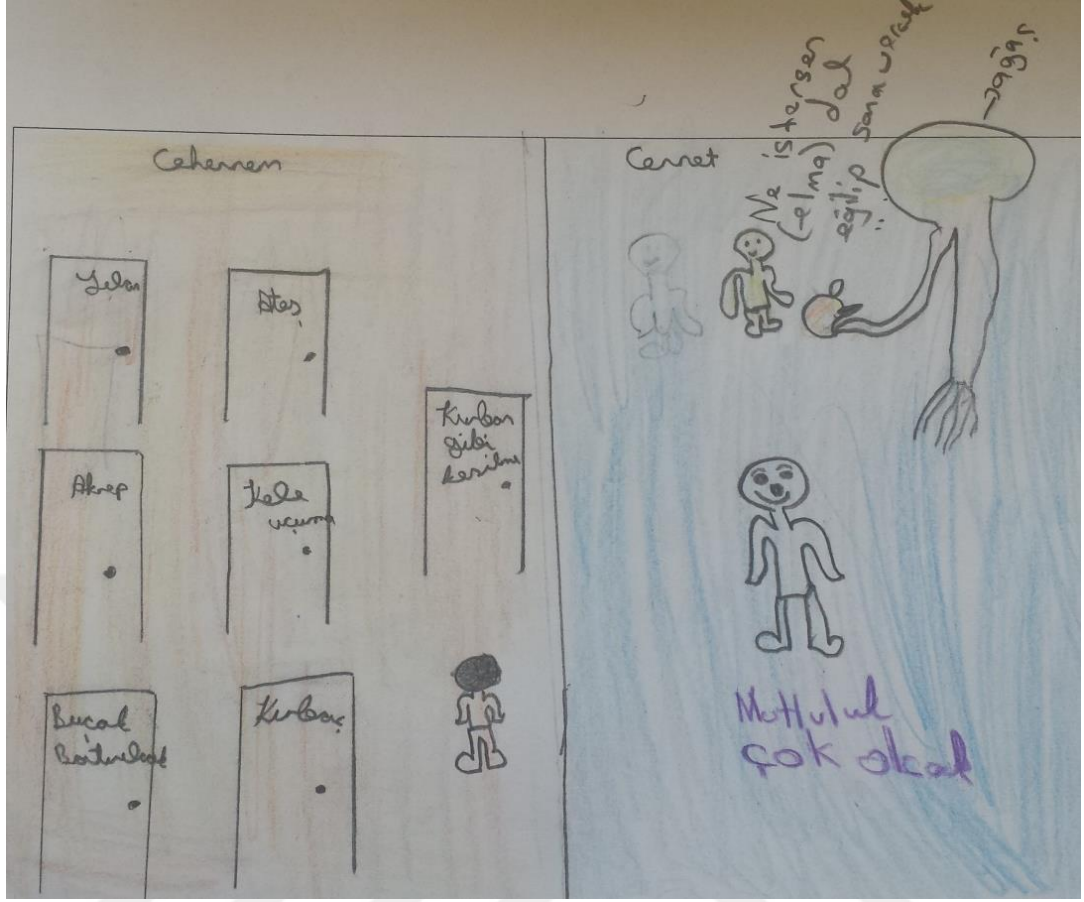
Resim 80: Erkek, yaş: 12

“Allah’ın kararıyla iki kapının birinden geçilir. Eğer cehennem yolunda yürüyüp şeytana doğru giderse ölür. Ya da Cennet kapısına yürürse, ruhuyla beraber orada rahat ve huzur içinde yaşar.” Şeklinde ifade etti.

Resim 81: Kız, yaş: 11

“Cennetin bulutların üzerinde olduğunu çizdim.”

Resim 82: Erkek, yaş: 12

“Eğer günahların sevaplarından çoksa, ona göre 7 tane kapı var. Birini seçip günahlarını orada bitireceksin.”

Resim 83: Kız, yaş: 11

“Cenneti böyle anlatıyorum ben.”

Resim 84: Kız, yaş: 11

“Cennete girmeden önce bir kapı var. Yanında da 7 tane anahtar var. O anahtarlardan birini seçmeliyiz. Tabi doğru olan anahtarı bulursak içeriği görebiliriz.”

Resim 85: Kız, yaş: 11

“Cennet 7 kat olduğu için 7 tane kapı çizdim. Cennet çok büyük olduğu için kâğıda sığdıramadım. Kapılardaki anahtar şekilleri, iyiliğin anahtarını temsil ediyor.”

4.1.9. Almanya Örneğinde Canlılar Özelliği Açısından Cennetteki İnsan

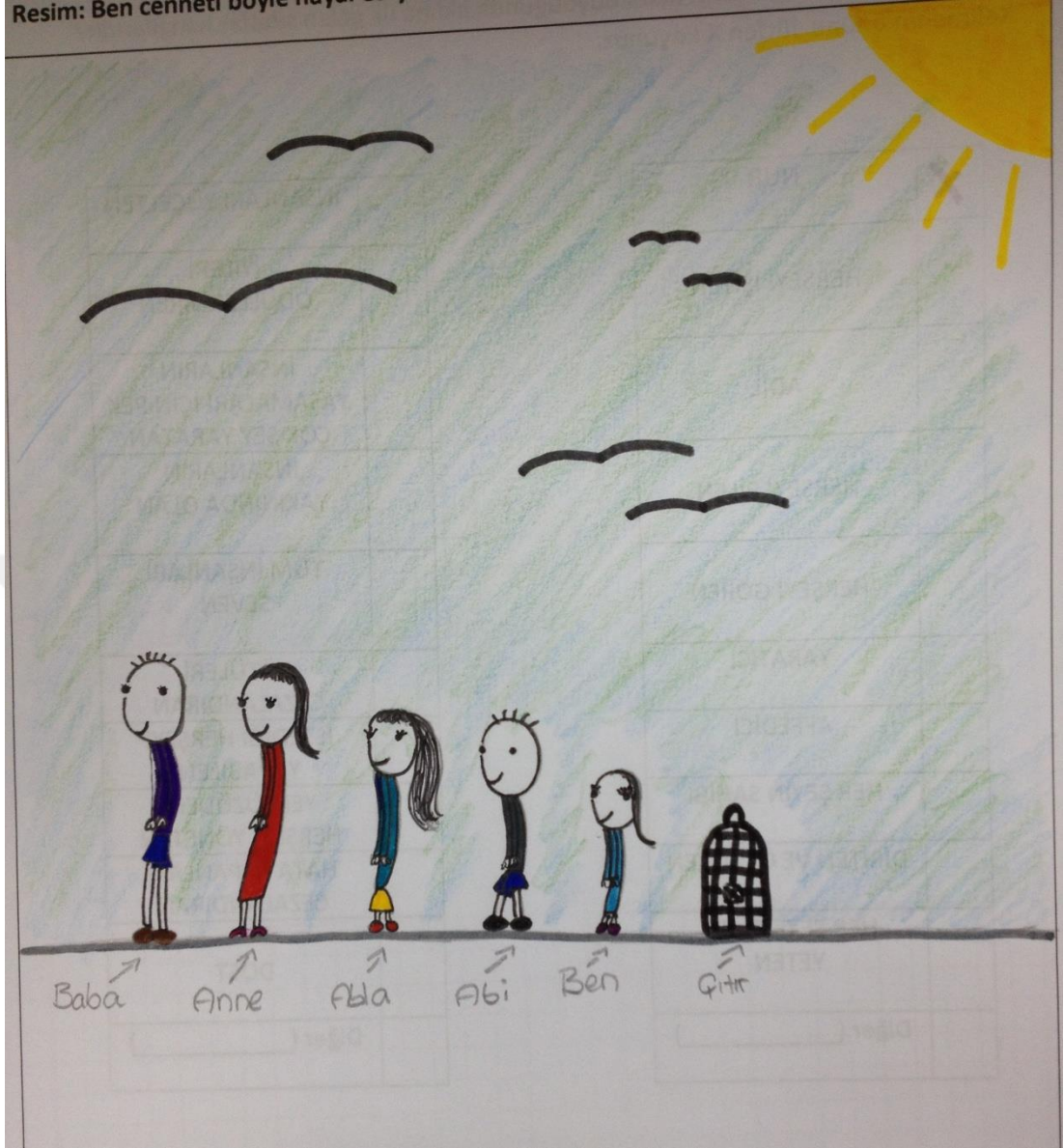
İmgeleri

Çocukların cennet resimlerinde insan figürlerini de kullandıkları görülmektedir.

Resimlerdeki insan figürleri incelendiğinde; başta çocuğun kendisi olmak üzere ailesinden anne, baba, ağabey ve abla gibi üyelere rastlanmaktadır. Bunların yanı sıra çocuk resimlerinde Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı da resmetmiştir. Yapmış olduğu insan figürlerinde kim olduğu belirtilmeyen adam, kadın, çocuk gibi kişiler de mevcuttur.

Ailesinin bayan üyeleri başörtülü olmalarına rağmen cennette onları açık resmetmiş olması 86. Resimde dikkat çekmektedir. Resim 87 ve 88'de ise çocuk aile üyelerinin hepsine aynı kıyafeti giydirmiş veya onları birbirlerine benzetmiştir. Çocuğun sadece sevdiği insanla kendisini resmetmiş olmasına bir örneği de 90 ve 91. Resimlerde görmek mümkündür.

Bu resimlerde kullanılan renkler oldukça canlı olup resimler rengârenktir.

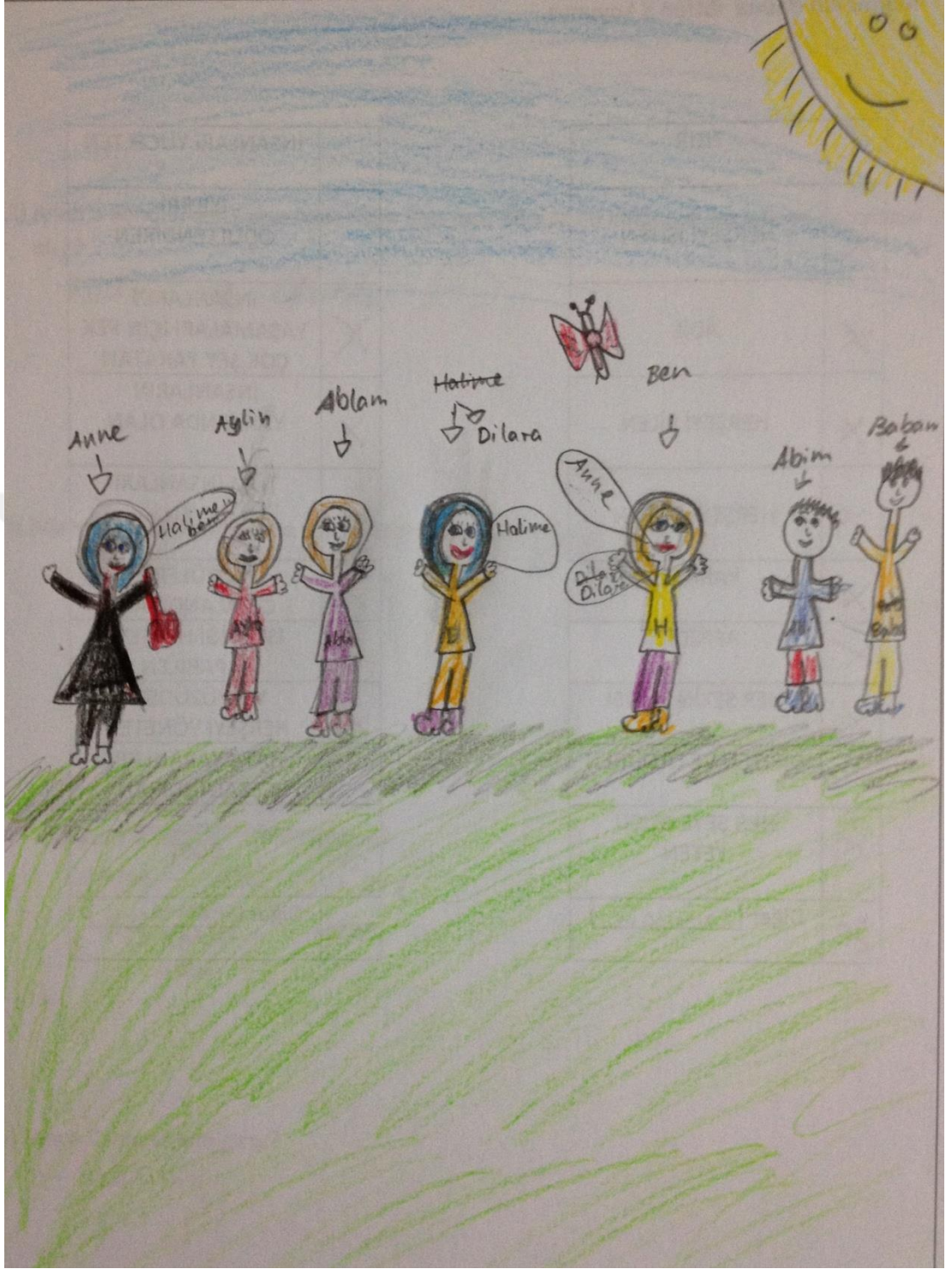
Resim 86: Kız, yaş: 12

“Resimdeki çizgi bir uzun, ince yoldur. İnsanlar cennette bu ince, uzun yolu yürüyorlar. Güneşi aydınlık olsun diye yaptım. Cennette başörtüsü takılmıyor ve zaten başörtüsünü boyayamadığım için yapmadım. Kafesteki de kuşumuz çıtır, onu çok seviyorum.”

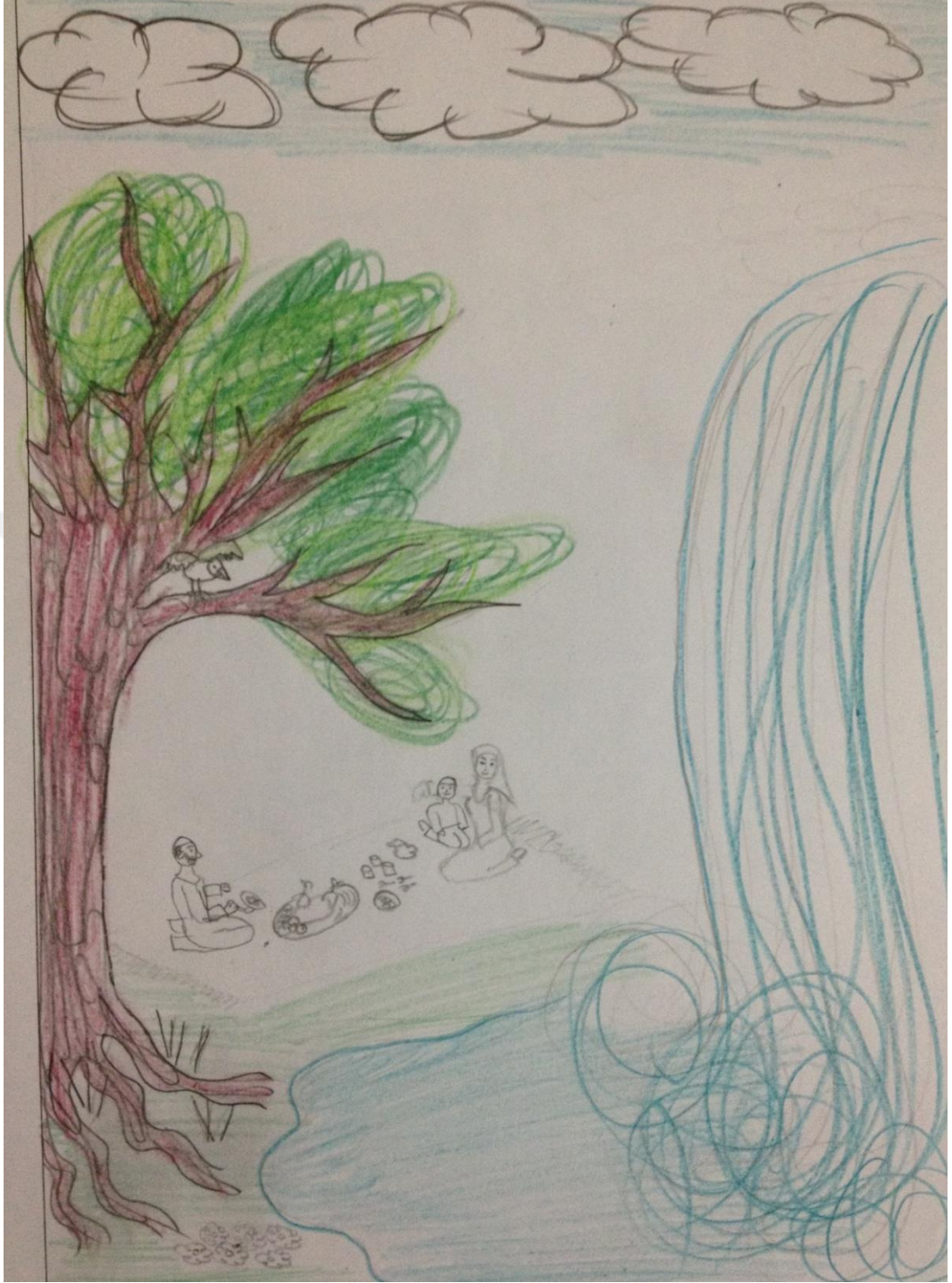
Resim 87: Kız, yaş: 8

“Annemi, babamı, kendimi ve kardeşlerimi boyadım çünkü onlar iyi insanlar.”

Resim 88: Kız, yaş: 12

“Cennette annemlerle vakit geçiriyorum. Yanımda arkadaşlarım da var.”

Resim 89: Kız, yaş: 13

“Cennette birlik ve beraberlik vardır. Herkes mutlu ve mesut yaşarlar. Su şırıl şırıl akar, insanı sakinleştirir ve huzur verir. Orada aileler hep birlikte bir arada olacaklar.”

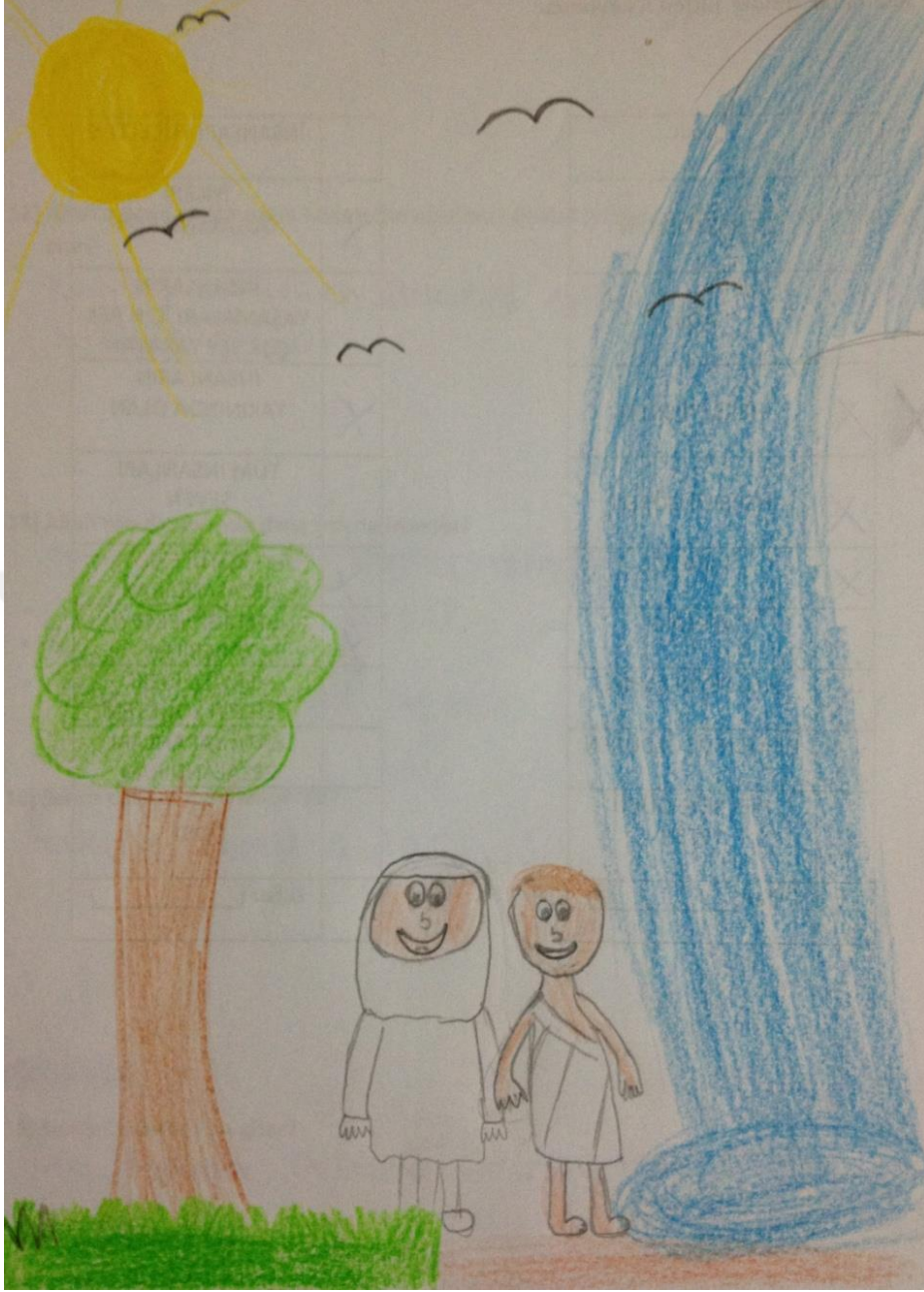
Resim 90: Kız, yaş: 10

“Ben annemi cennette görmek istiyorum.”

Resim 91: Kız, yaş: 11

“Cennette bir tek annemle beraber mutlu yaşamak istiyorum”

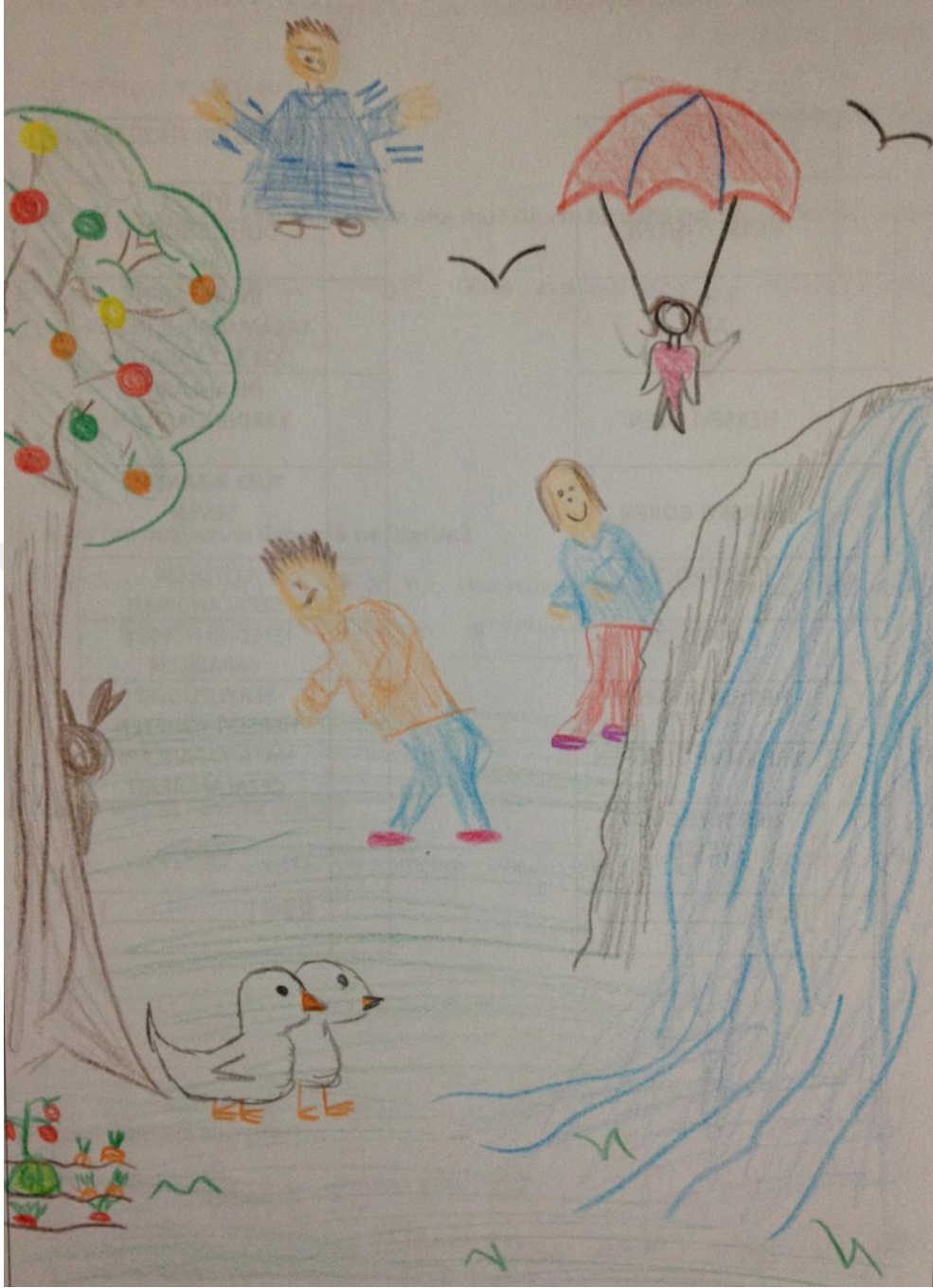
Resim 92: Kız, yaş: 12

“Cennet yeşil ve çok temiz bir yer. Ben ve kardeşimi resimde boyadım. Annem, Babam ve diğer kardeşlerimi de sonra göreceğiz. Şelale boyadım o da çok temiz. Hava da çok güzel, ne çok sıcak ne de soğuk. Ağaçta çok güzel meyveler büyüyecek.”

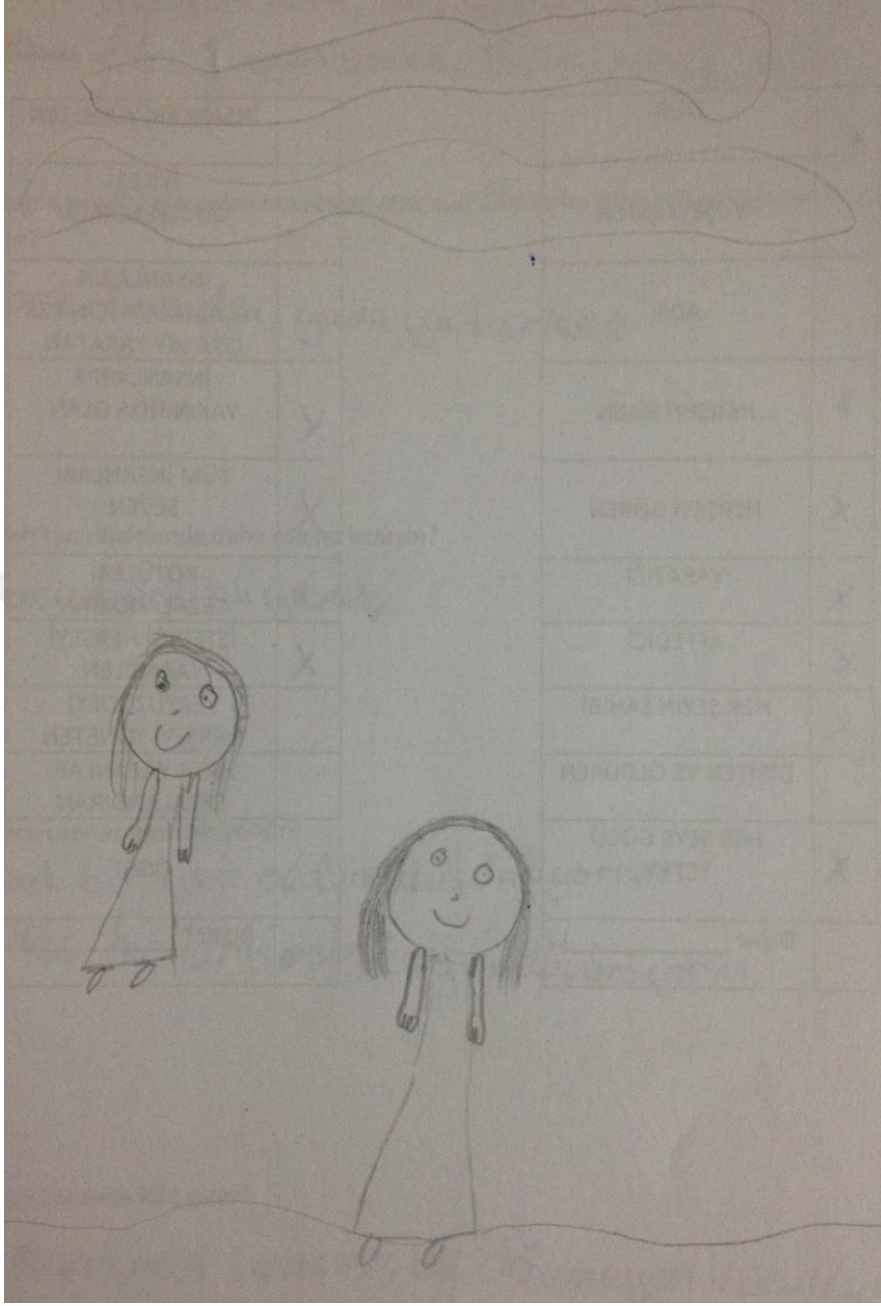
Resim 93: Erkek, yaş: 11

“Tamamen barış ve huzurun olduğu bir yerdir orası. Çok kuş var uçuyorlar ve yem yiyorlar. Bir adam nar ağacından bir nar yiyor. Havada uçan araba ve trafik lambası var.”

Resim 94: Kız, yaş: 13

“Cennette ne istersen o olur, ne yapmak istersen veya yemek istersen onlar hep olur hemen. Orada her şeyi yapabiliyorsun. Bir ağaç her çeşit meyveyi veriyor: elma, portakal...”

Resim 95: Kız, yaş: 10

“Orada her kez benim yanımda. Her kez mutlu ve orada her şey var.”

Resim 96: Kız, yaş: 12

“Cennette Çok mutlu insanlar vardır. Oradaki insanlar sürekli gülerler.”

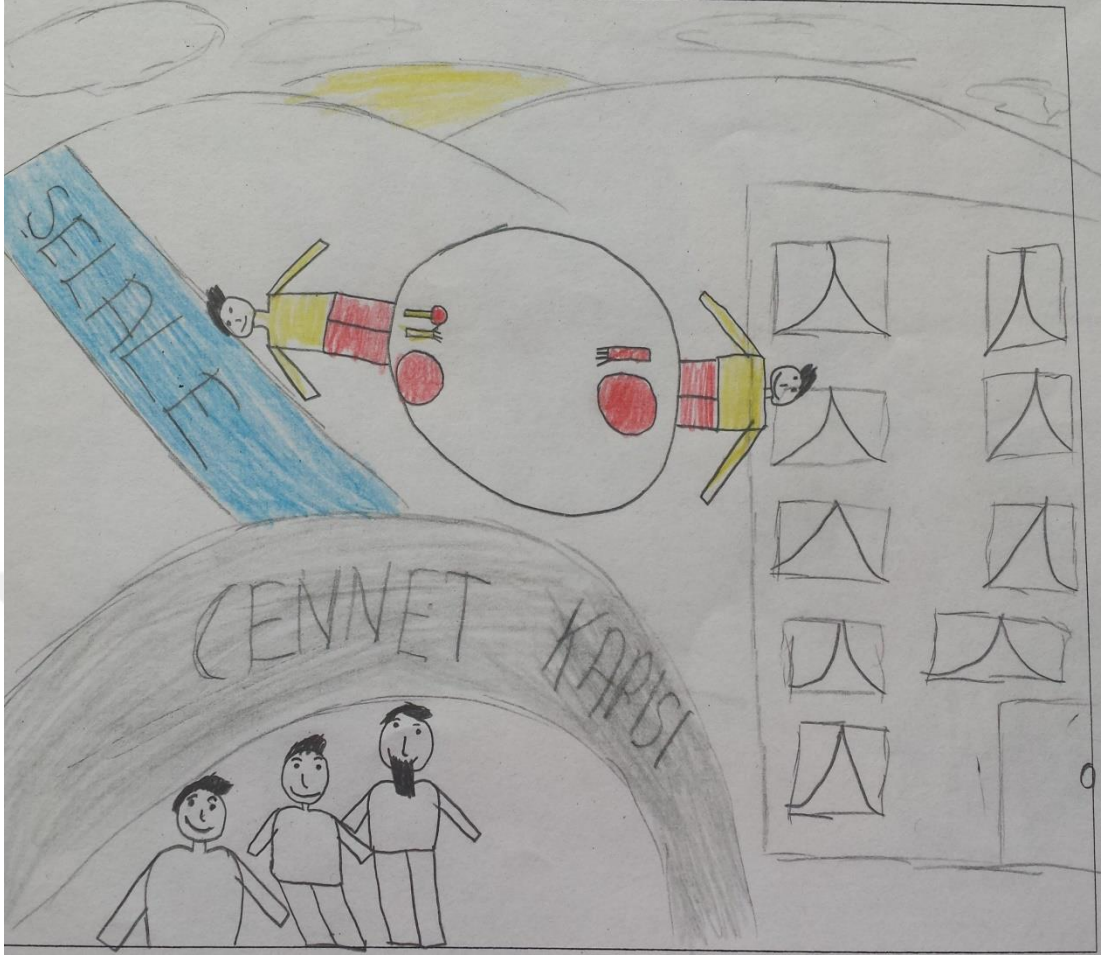
4.1.10. Türkiye Örneğinde Canlılar Özelliği Açısından Cennetteki İnsan

İmgeleri

Mekânsal imgelerin yanı sıra çocukların cennette canlılar özelliği açısından insan figürlerini de yaptıkları görülmektedir.

Türkiye'deki çocuklar insan imgesi olarak başta kendisi olmak üzere anne, baba, kardeş gibi aile üyelerini resmetmişlerdir. Bunlardan farklı olarak peygamber ve kim olduğu belirtilmemiş erkek, kız figürleri yapanlar da olmuştur. İnsan imgesinin bulunduğu resimlerde çocukların kullandıkları renkler çeşitlilik göstermektedir.

Çocuklar genel olarak bu tür resimlerde insanları mutlu bir yüz ifadesiyle çizmişlerdir. Onların kendilerini sevdikleri insanlarla resmettiklerine örnek olarak 97 ve 101. Resim verilebilir. 99 ve 106. Resimde İnsanları kanatlı olarak, 104 ve 105. Resimde ise onları ibadet halinde çizen çocuklar olmuştur. İlginç bir şekilde resim 107'de çocuk ibadet edenlerin alınlarını sarı renge boyamıştır. Bunların yanı sıra cennette sadece kendisini boyayanlara 108. Resim örnek olarak gösterilebilir.

Resim 98: Erkek, yaş: 11

“Bir ev ve sofrayı olduğunu hayal ettim. Orası çok güzel bir yer.”

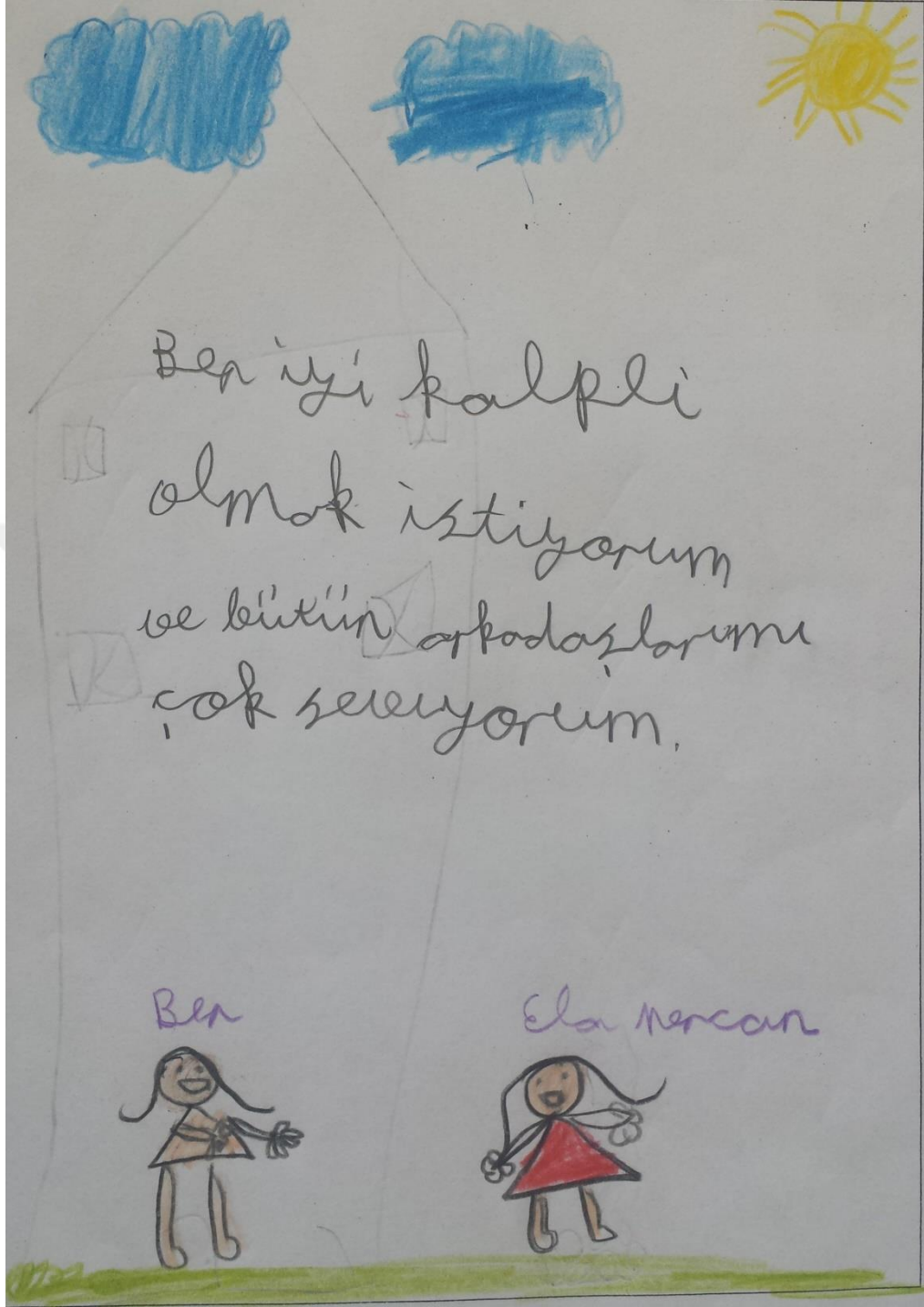
Resim 99: Kız, yaş: 11

“Ben bu resimde cenneti anlatıyorum.”

Resim 100: Kız, yaş: 12

“Cennetin çok güzel bir yer olduğunu ve orada çok insanın olacağını anlatmak istedim. Meleğin olduğu yeri okla gösterdim ama onu çizmedim çünkü o hayal edemeyeceğimiz kadar güzel.”

Resim 101: Kız, yaş: 8

“Ben iyi kalpli olmak istiyorum ve bütün arkadaşlarımı çok seviyorum.”

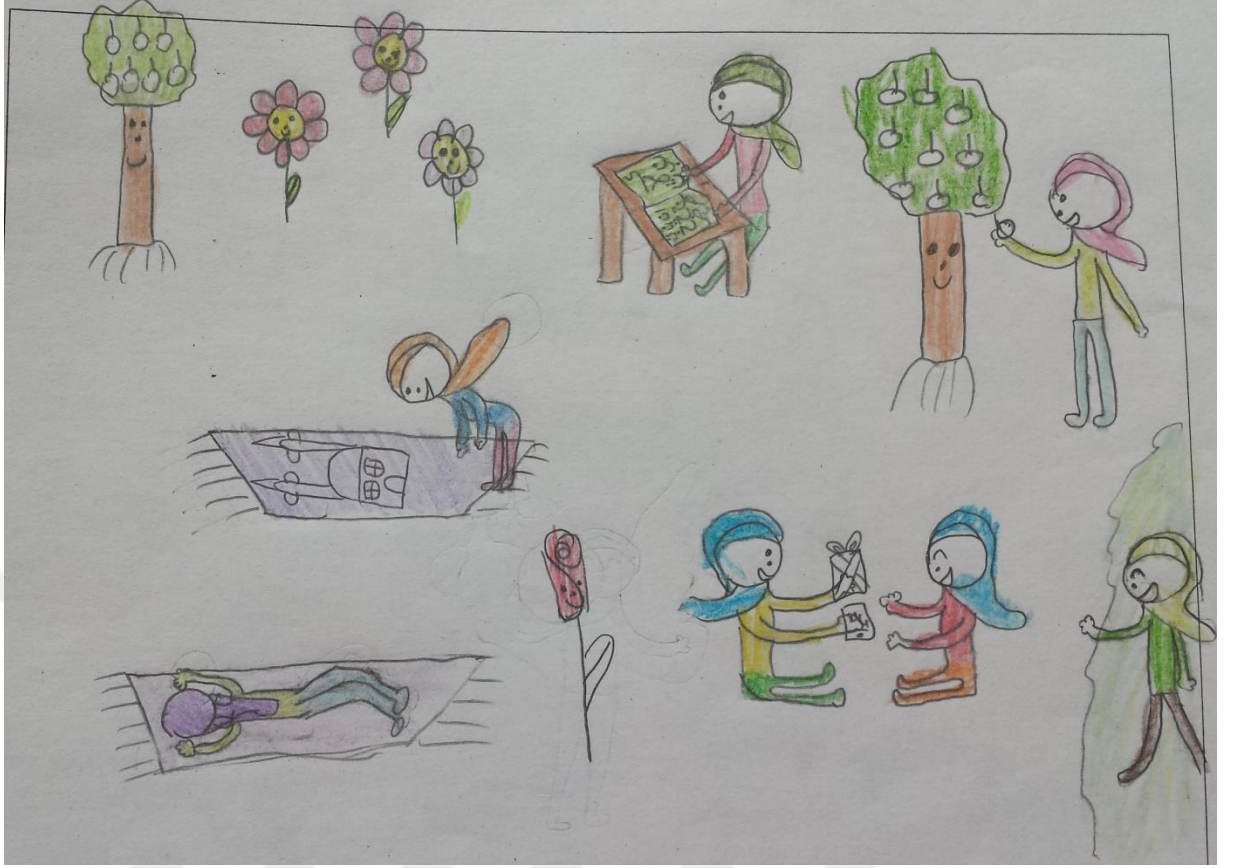
Resim 102: Kız, yaş: 13

“Amcam vefat ettiği için onunla kendimi boyadım. Cennetin çok güzel bir yer olduğu hayal ediyorum. Ve amcamla buluşmak istiyorum.”

Resim 103: Kız, yaş: 11

“Meleklerin oynayıp, insanların özgür olduğu bir yer boyamak istedim.”

Resim 104: Kız, yaş: 11

“Cennette herkesin namaz kılıp Kur’an okuduğunu ve hediyeleştğini hayal ettim.”

Resim 105: Kız, yaş: 11

“Resimde, daha önce dünyada görmediğim şeyler var. Pembe bir ağaç ve rengârenk kelebekler.”

Resim 106: Kız, yaş: 12

“...”

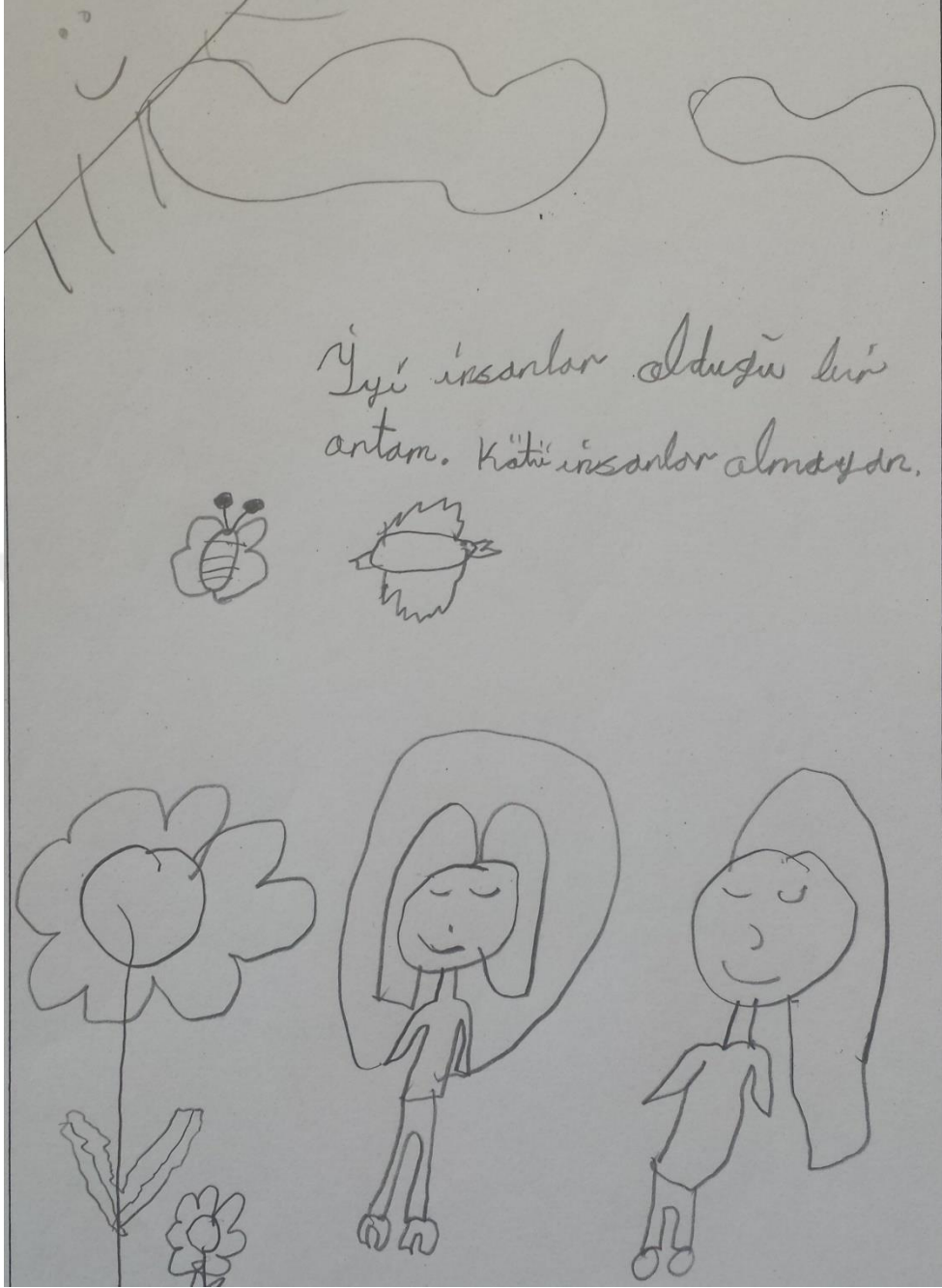
Resim 107: Kız, yaş: 12

“İnsanların yüzü ve alnı sarı çünkü ibadet edenlerin cennette yüzü parlar, orada bir kız muz ister ve sihirle muz gelir. Yüce Allah’ım bizi de cennete koysun.”

Resim 108: Erkek, yaş: 11

“Dünyadaki bütün insanların cennete olmasını isterdim.”

Resim 109: Kız, yaş: 7

“Kötü insanların olmadığı, iyi insanların olduğu bir ortam.”

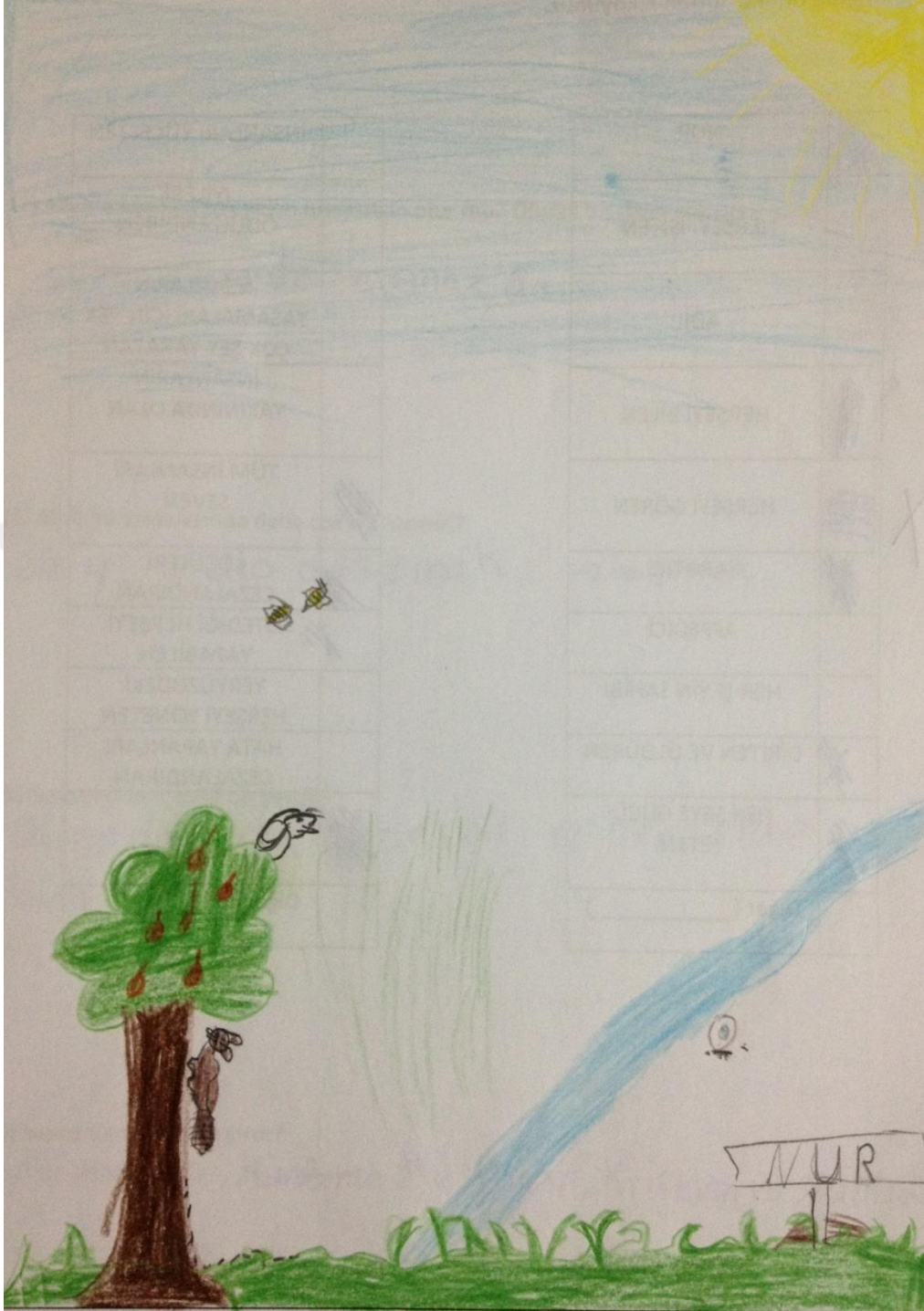
4.1.11. Almanya Örneğinde Canlılar Özelliği Açısından Cennetteki Hayvan İmgeleri

Cennet resimlerindeki diğer bir unsur da, çocukların sevdikleri hayvanları çizmeleridir.

Çocukların resimlerinde çeşitli hayvan türlerine rastlamak mümkündür. Bunlara kedi, köpek, kuş, uçan at, tavşan, kelebek, balık, deve, ördek ve benzeri hayvanları örnek olarak verebiliriz.

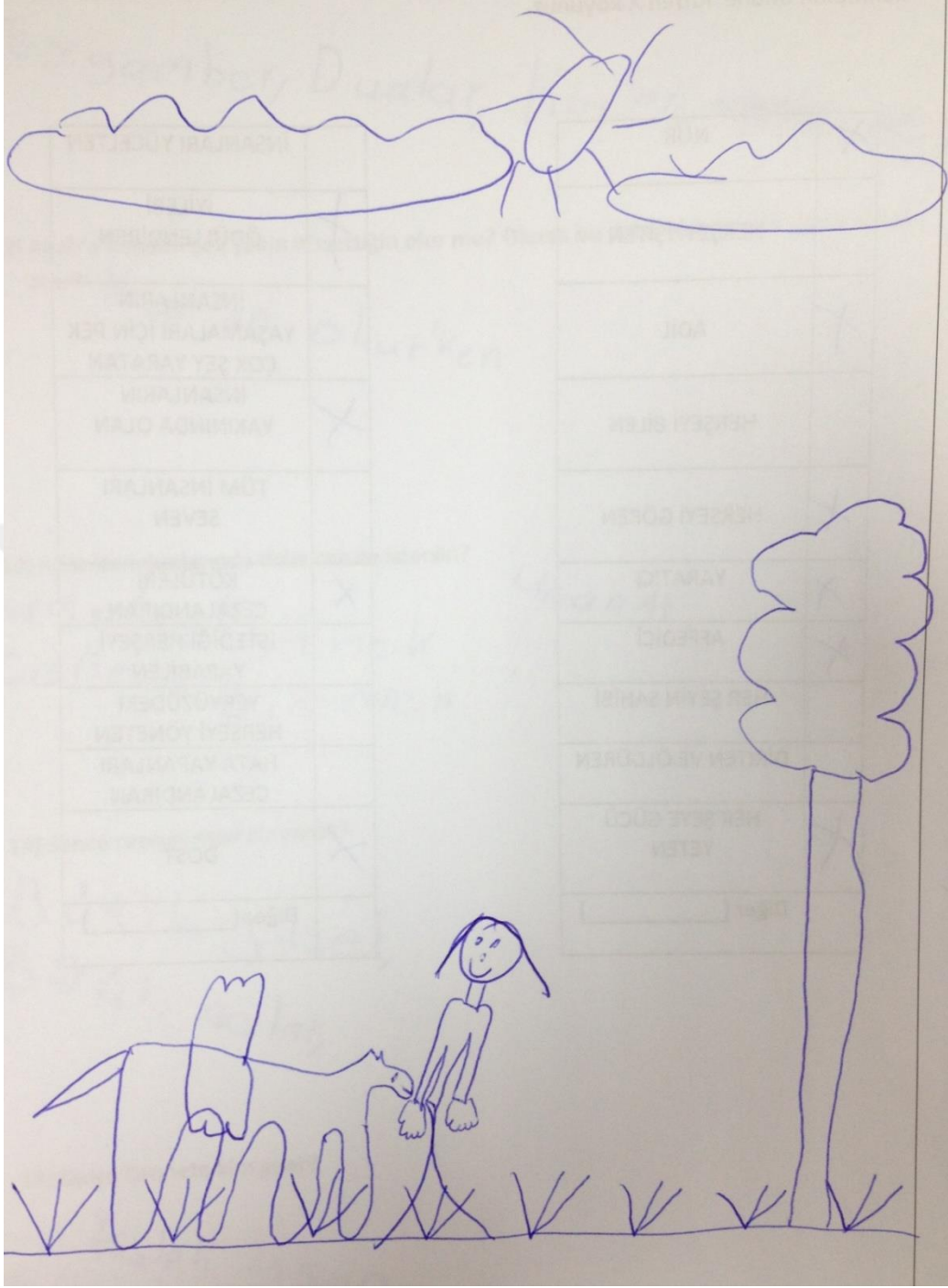
Resimlerde en çok uçan at motifine rastlanmaktadır. Bunları 111, 113, 114, 118 ve 119. resimlerde görmek mümkündür. Bu resimlerde çocukların renkli kalemi pek kullanmadıkları dikkat çekmektedir.

Özellikle 112 ve 116. resimde sadece kurşun kalem kullanılırken 111, 118 ve 119. resimlerde de sadece mavi tükenmez kalem kullanılmıştır.

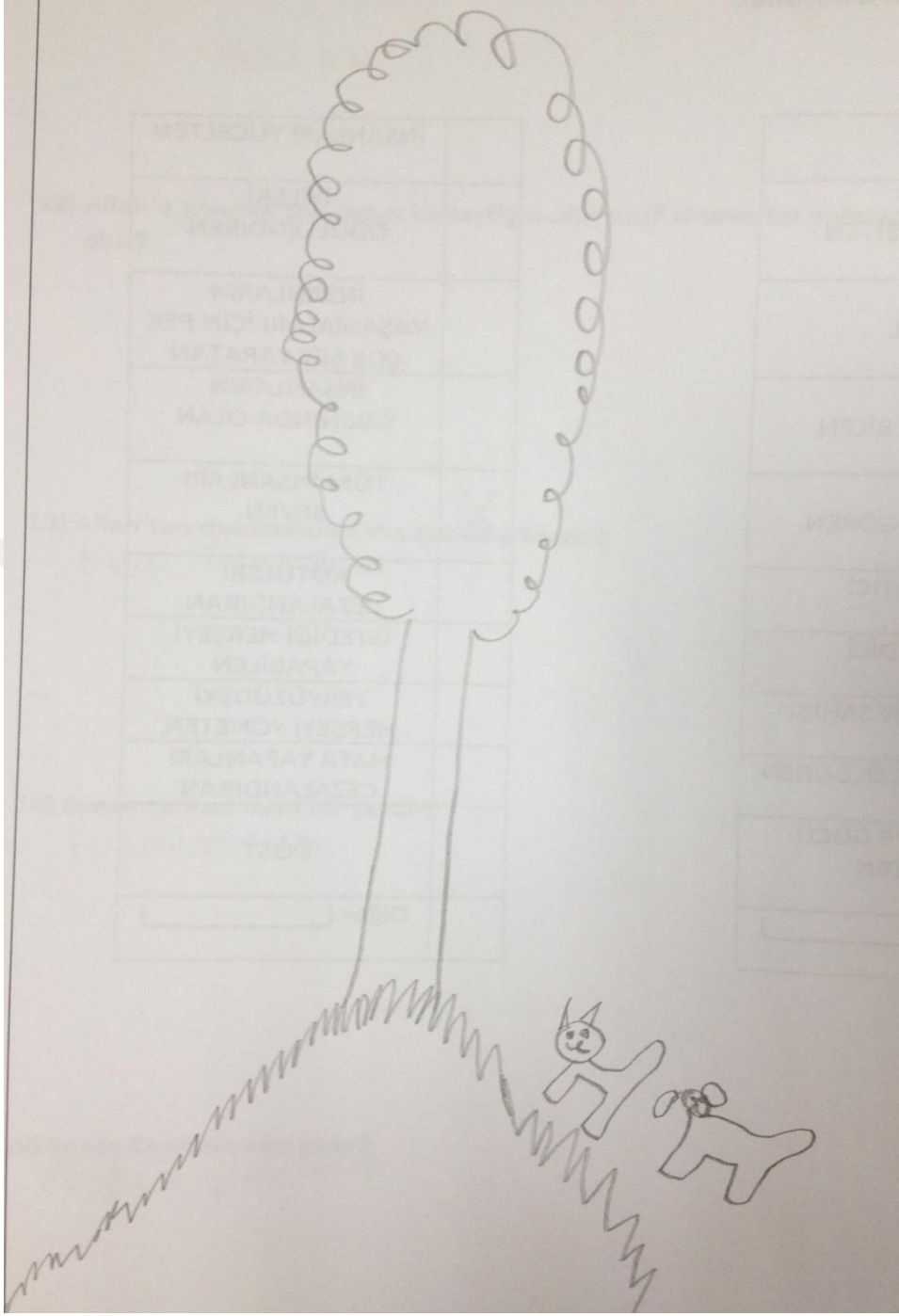
Resim 110: Erkek, yaş: 12

“Cennetin çok güzel bir yer olduğunu anlatmak istedim. Orada çevre kirliliği yok, tamamen barış var. Orada Nur Caddesi var. Bir karınca sırtında bir kapta su taşıyor.”

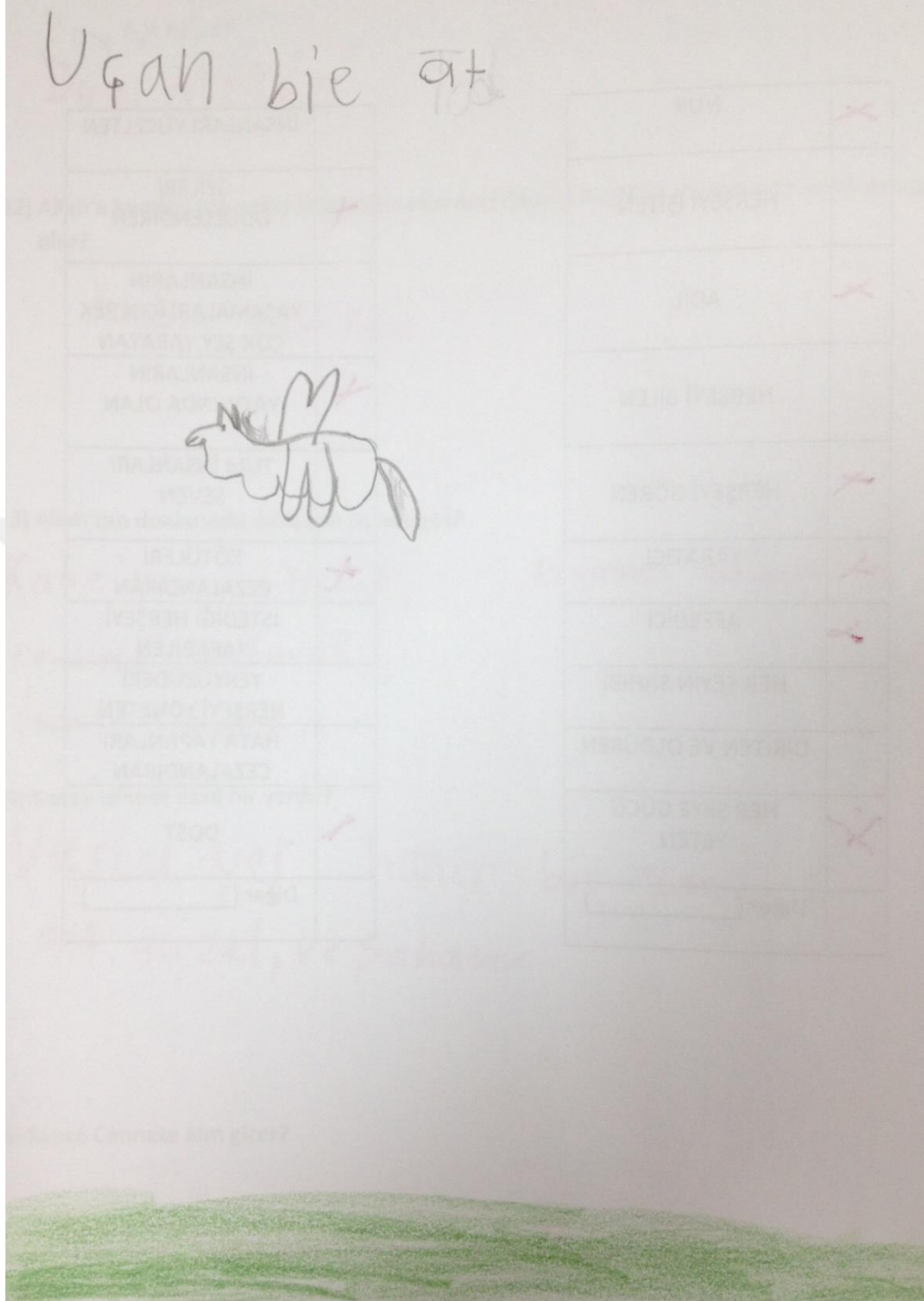
Resim 111: Kız, yaş: 7

“Mekke'de güzel şeyler vardır. En güzeli de sadece doğru olan insanların Mekke'ye gitmesidir.”

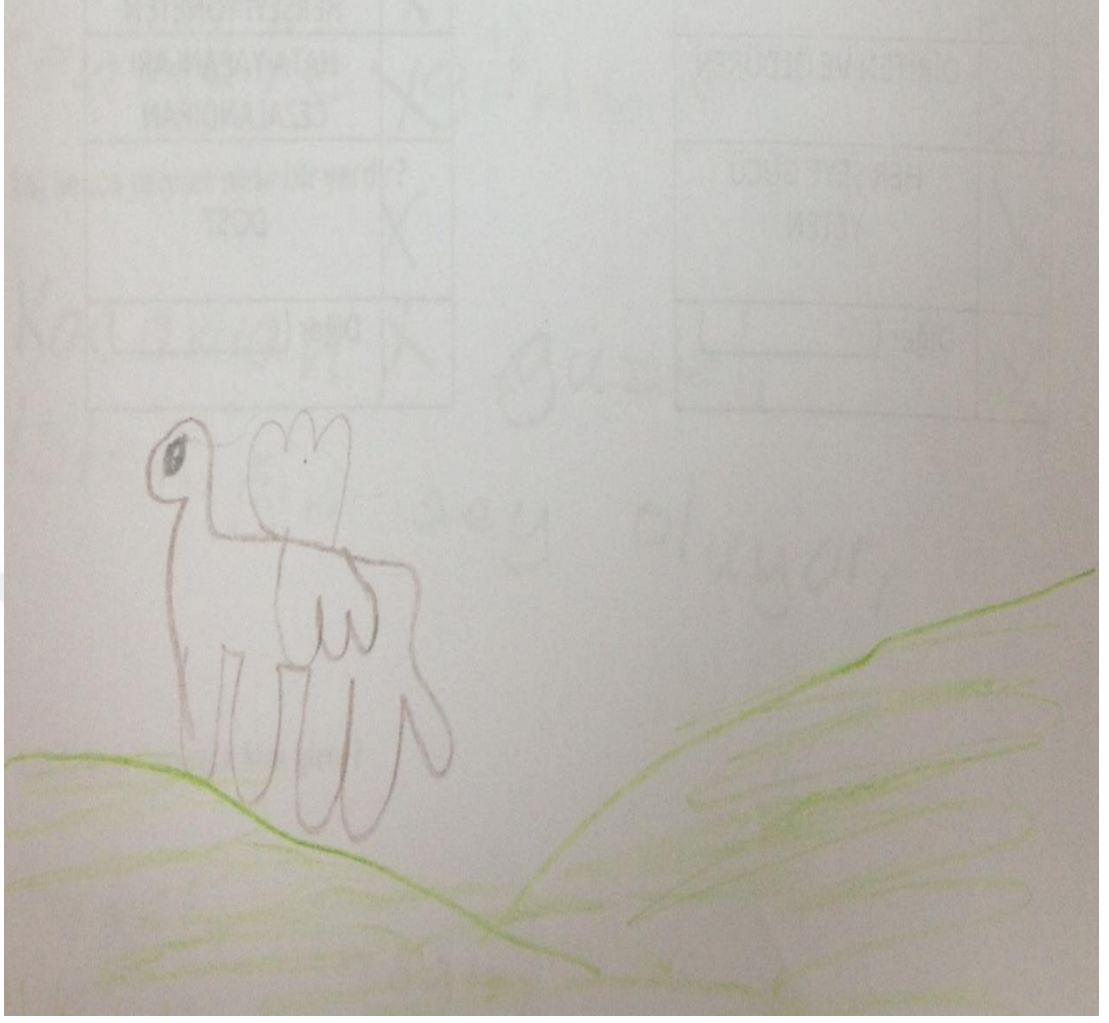
Resim 112: Kız, yaş: 7

“...”

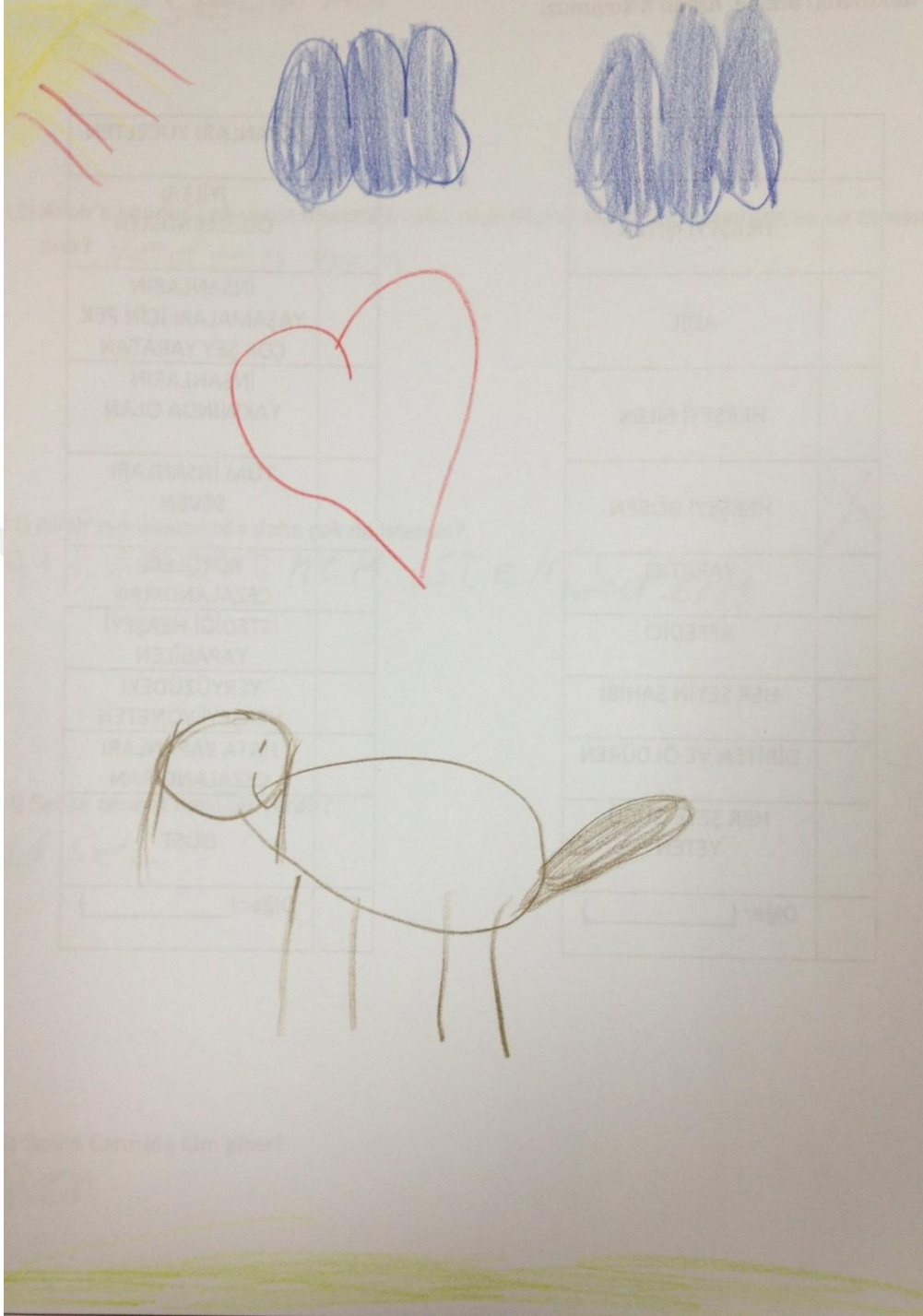
Resim 113: Kız, yaş: 7

“Uçan atın üzerinde ben oturuyorum, cennet çok güzel.”

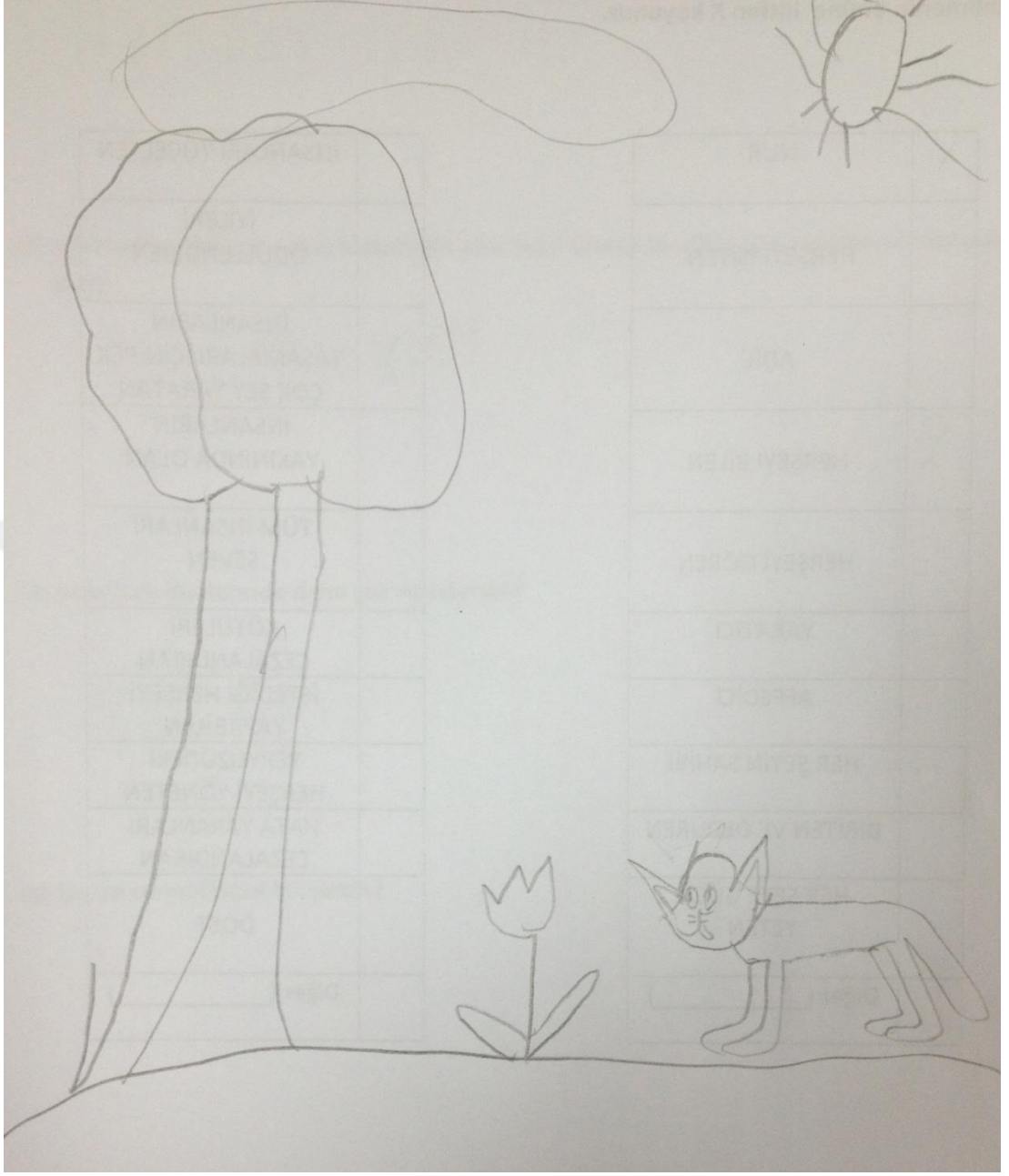
Resim 114: Kız, yaş: 8

“Uçan at yaptım, fazla boyamak istemiyorum.”

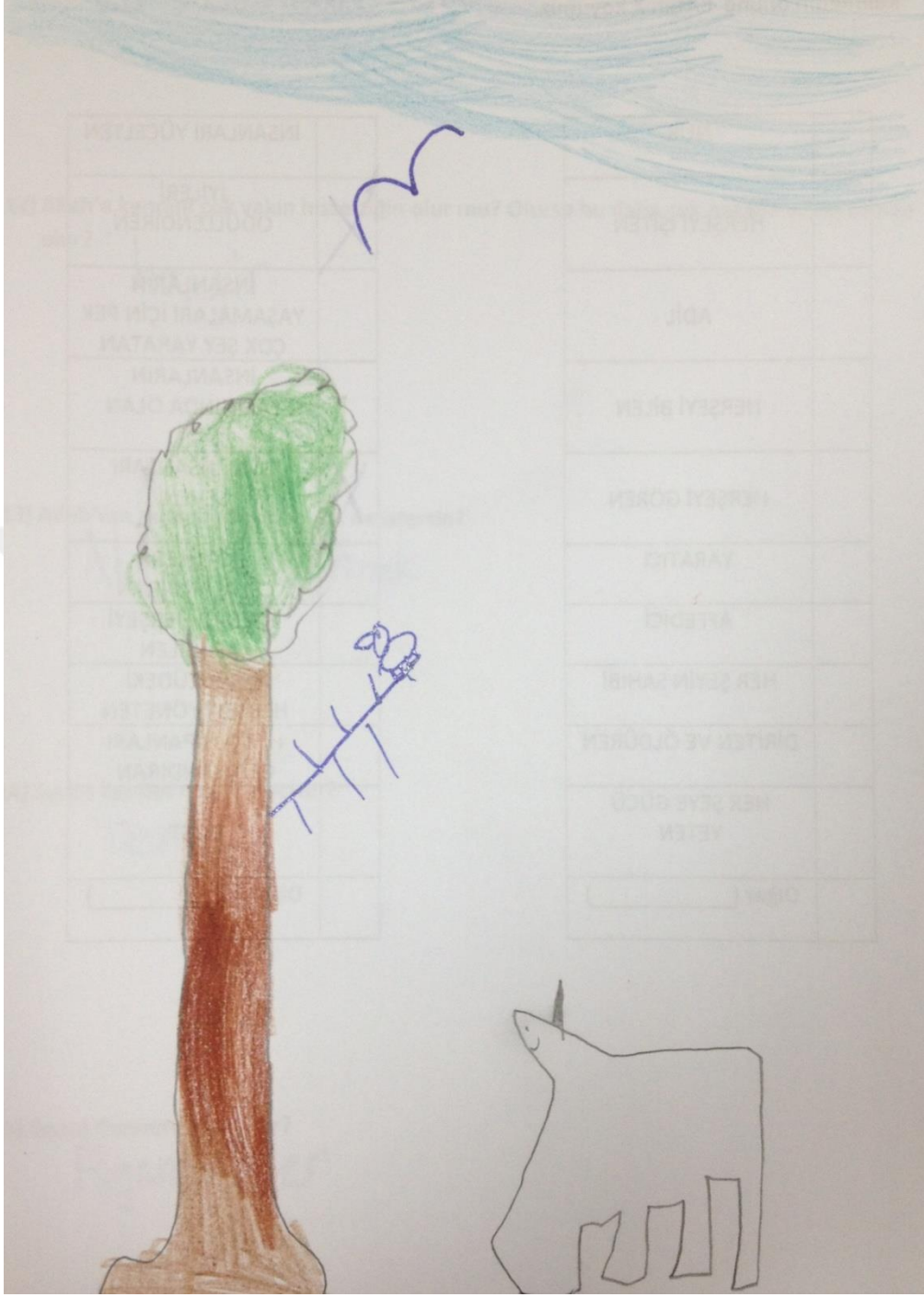
Resim 115: Kız, yaş: 8

“Atları çok seviyorum onun için onu yaptım.”

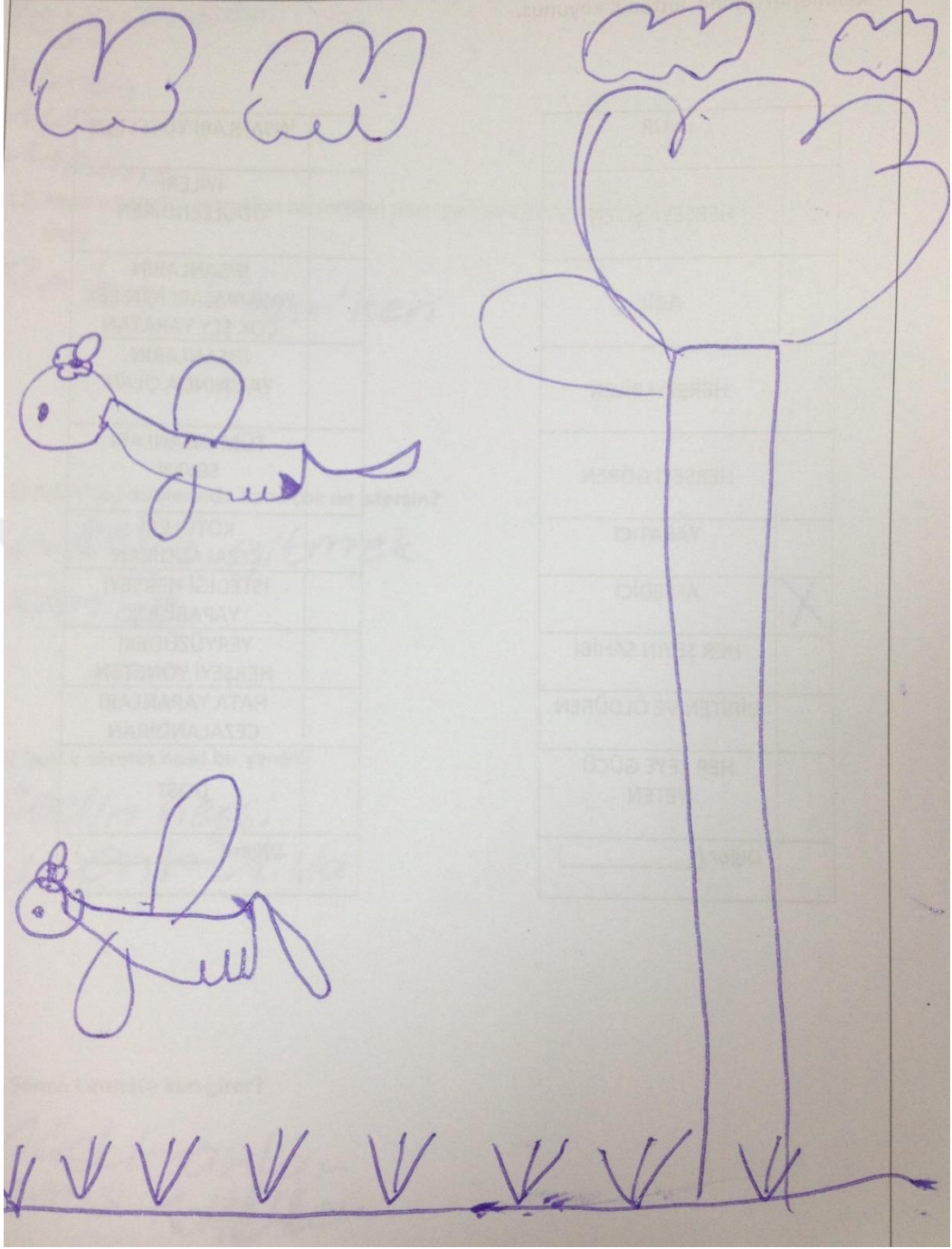
Resim 116: Kız, yaş: 8

“...”

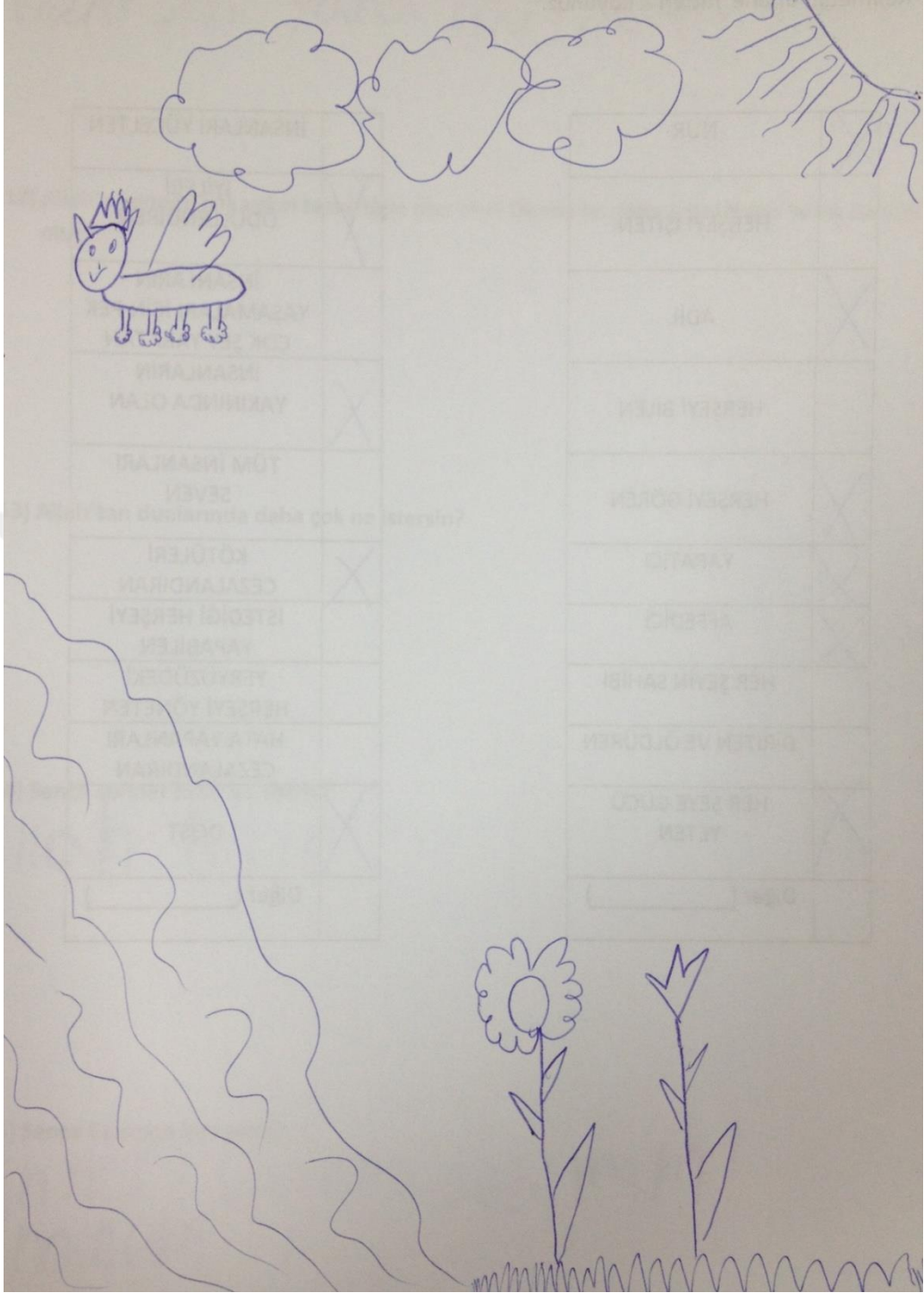
Resim 117: Kız, yaş: 8

“Güzel eğlenceli bir yer.”

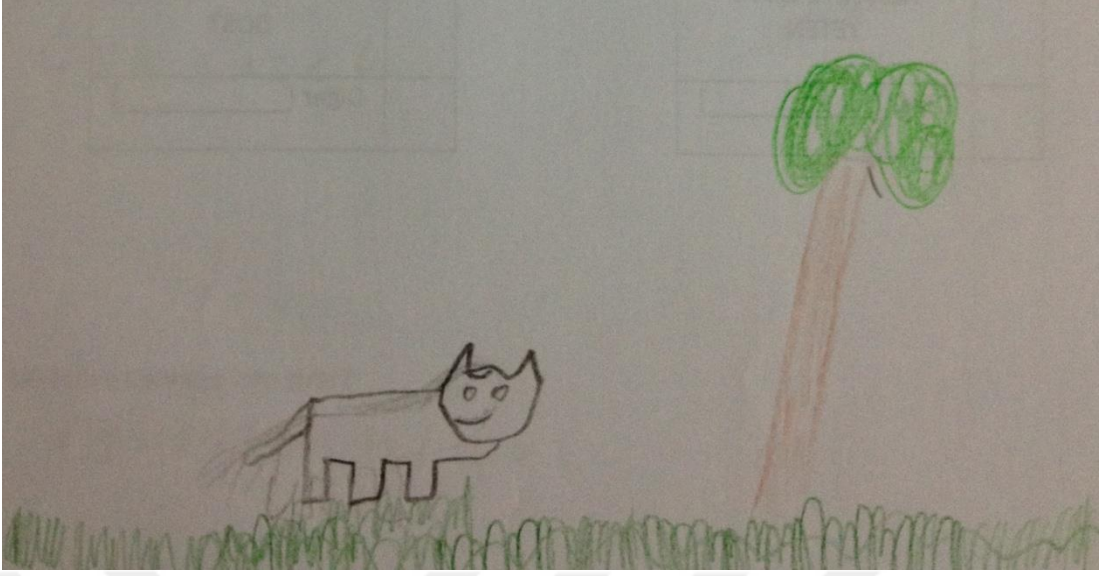
Resim 118: Kız, yaş: 8

“Orda Güzel bulutlar, uçan atlar, çiçekler ... var.”

Resim 119: Kız, yaş: 8

“Cennet çok güzel, orada uçan atlar var.”

Resim 120: Kız, yaş: 9

“Kedileri çok seviyorum.”

4.1.12. Türkiye Örneğinde Canlılar Özelliği Açısından Cennetteki Hayvan İmgeleri

Cennetteki canlılar imgesinin bir diğeri de hayvanlardır. Türkiye'deki çocuklar sevdikleri hayvanları cennette resmetmişlerdir.

Çocukların çizimlerinde farklı hayvan türlerine rastlanmaktadır. Bunlara kuş, kelebek, kedi, köpek ve balığı örnek olarak vermek mümkündür. Çocuklar resimlerinde bunların dışında da başka hayvan imgelerini kullanmışlardır. Onlar bu resimlerde hayvanları kurşunkalemle veya renkli olarak boyamışlardır.

Çok güzel ve ayrıntılı olarak çizilmiş bir papağan imgesini 121. Çizimde görmek mümkündür. Bunun yanı sıra kelebek imgesi 123, yunus balığı ve kuş imgesi 124. Ve kaplumbağa imgesi de 126. Resimde karşımıza çıkmaktadır.

.

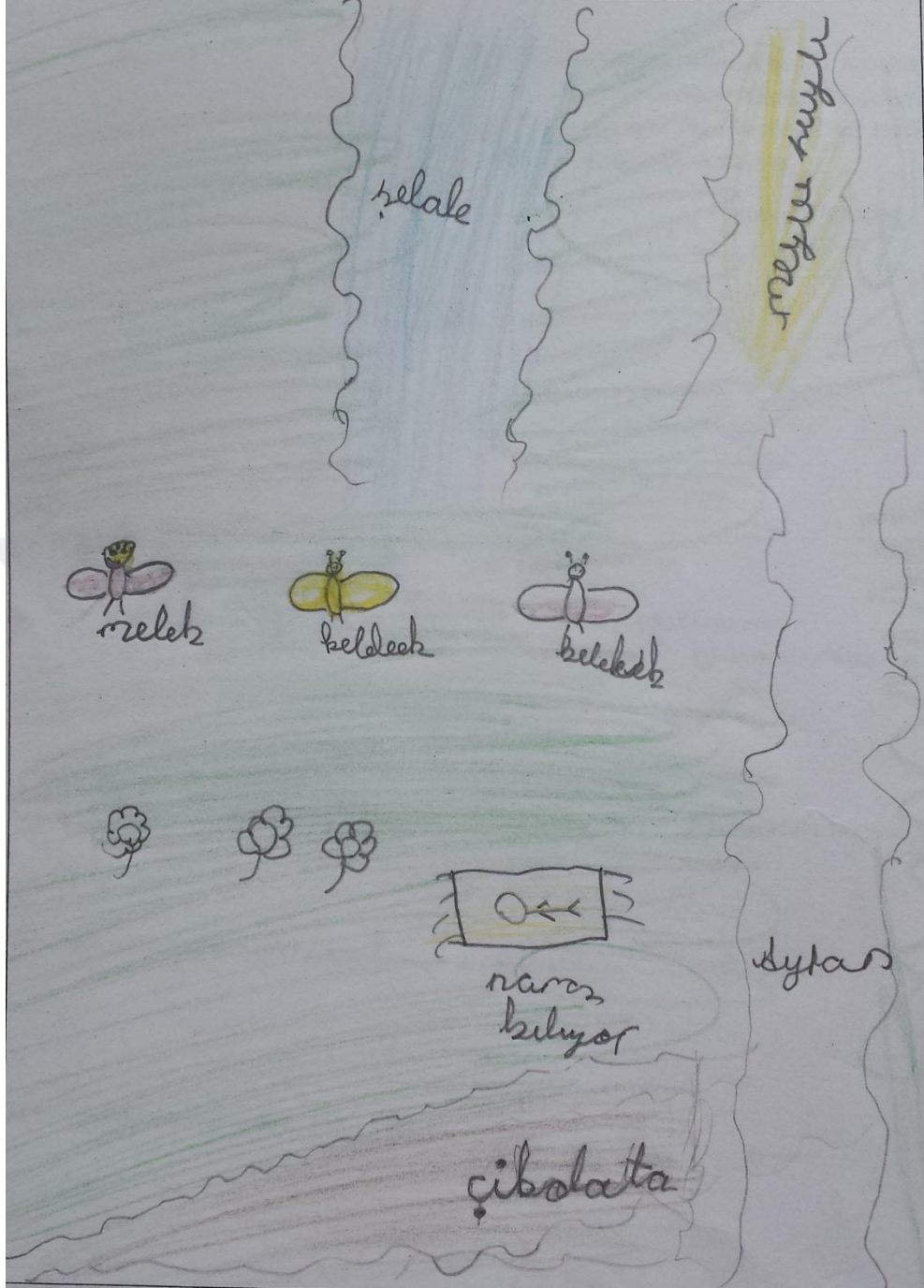
Resim 121: Erkek, yaş: 12

“Hayallerin gerçekteştiğini anlatmak istedim.”

Resim 122: Erkek, yaş: 8

“...”

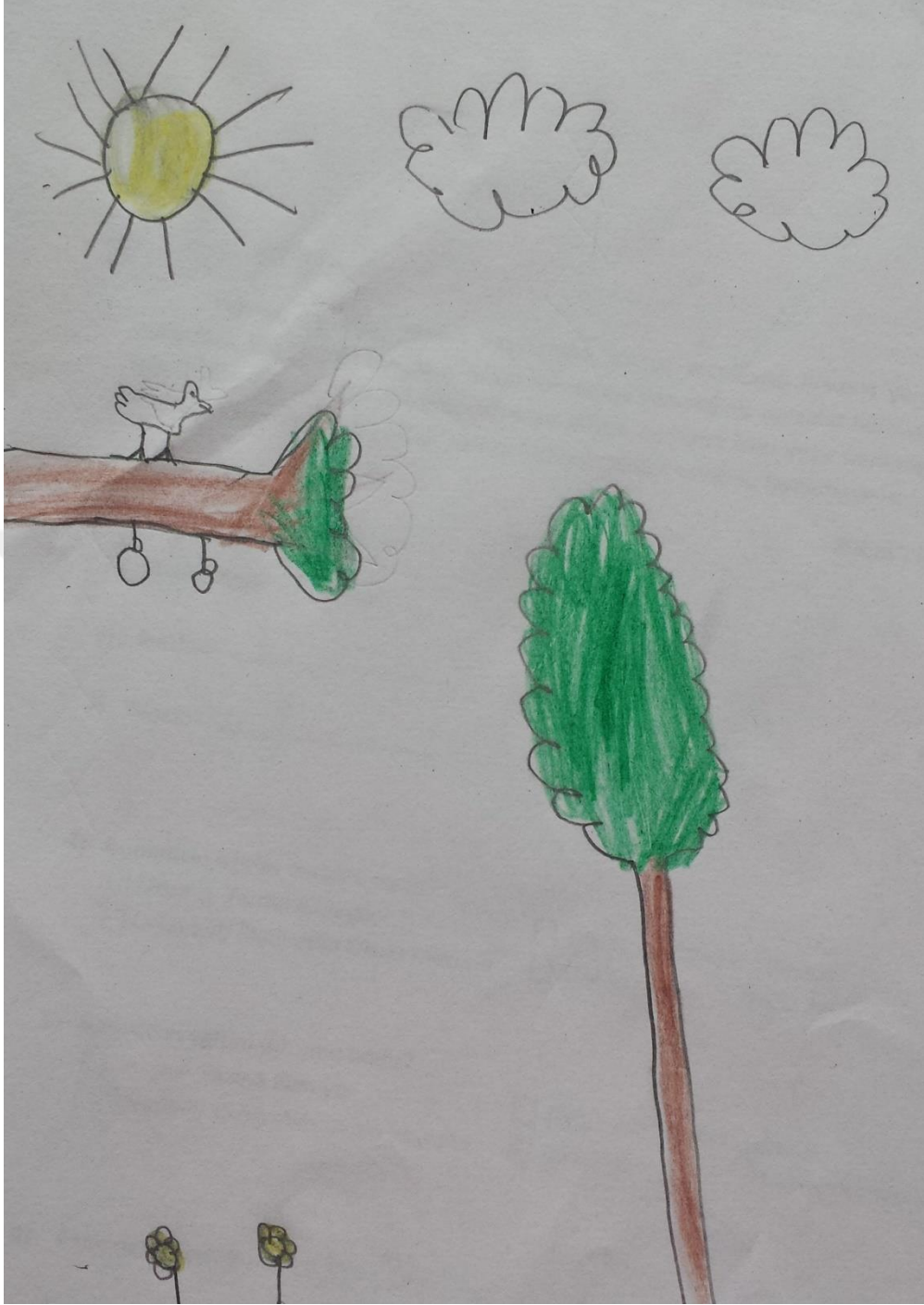
Resim 123: Erkek, yaş: 8

“Orada da dinin olacağını boyamak istedim”

Resim 124: Kız, yaş: 13

“Daha önce göremediğimiz yiyeceklerin, bitkilerin, hayvanların olduğu, tertemiz bir yerdir. Deniz, güneş ışınları ve mutluluğun olduğu bir yerdir.”

Resim 125: Erkek, yaş: 8

“...”

Resim 126: Kız, yaş: 12

“Cennet çok güzeldir ve orada çok güzel şeyler vardır. Resmimde onları anlatmak istedim.”

4.1.13. Türkiye Örneğinde Cennetteki Kutsal Varlık İmgesi

Cenneti nasıl hayal ediyorsunuz dendiğinde Almanya'daki çocuklardan farklı olarak, Türkiye'deki çocuklar kutsal varlıkları da resmetmişlerdir. Onların kutsal varlık olarak Allah ve Meleklerle cennet resimlerinde yer verdikleri görülmektedir. Çocuklar kutsal varlıkları çizerken kurşun kalem ve sarı rengi kullanmışlardır.

Çocukların Allah'ı insana benzer olarak çizdiğini 127, 129 ve 133. Resimde görmek mümkündür. Onlar melekleri genellikle kanatlı ve sarı rengine boyamış olarak çizmektedirler. Buna da örnek olarak 130 ve 131. Resim verilebilir. 128 ve 132. Resimde olduğu gibi bazı çocuklar kendilerini kanatlı ve başlarında halesi olan meleklerle benzetmişlerdir.

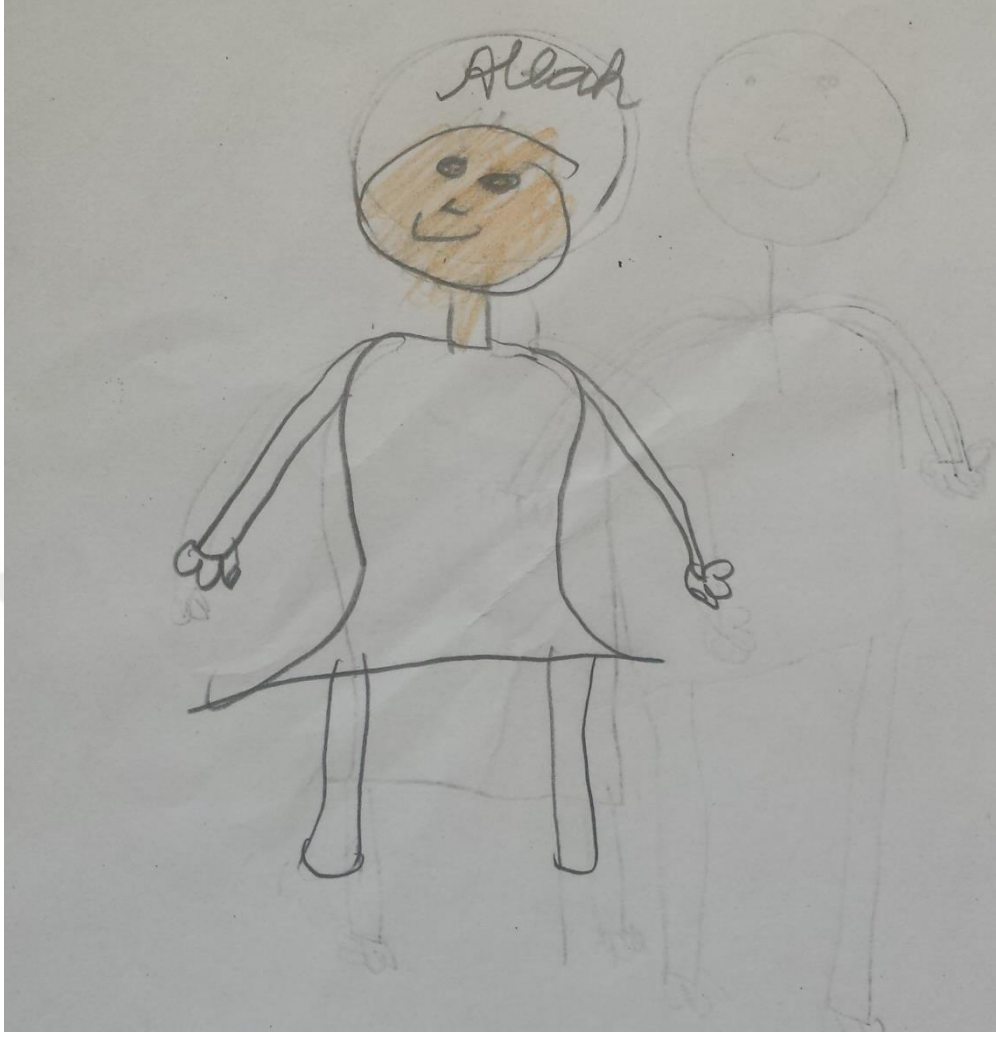
Resim 127: Kız, yaş: 12

“Allah ve Peygamberimiz var. Onlar bana sarılıyor. Beni seviyorlar. Ben de onları seviyorum. Çok mutlu olacağız.”

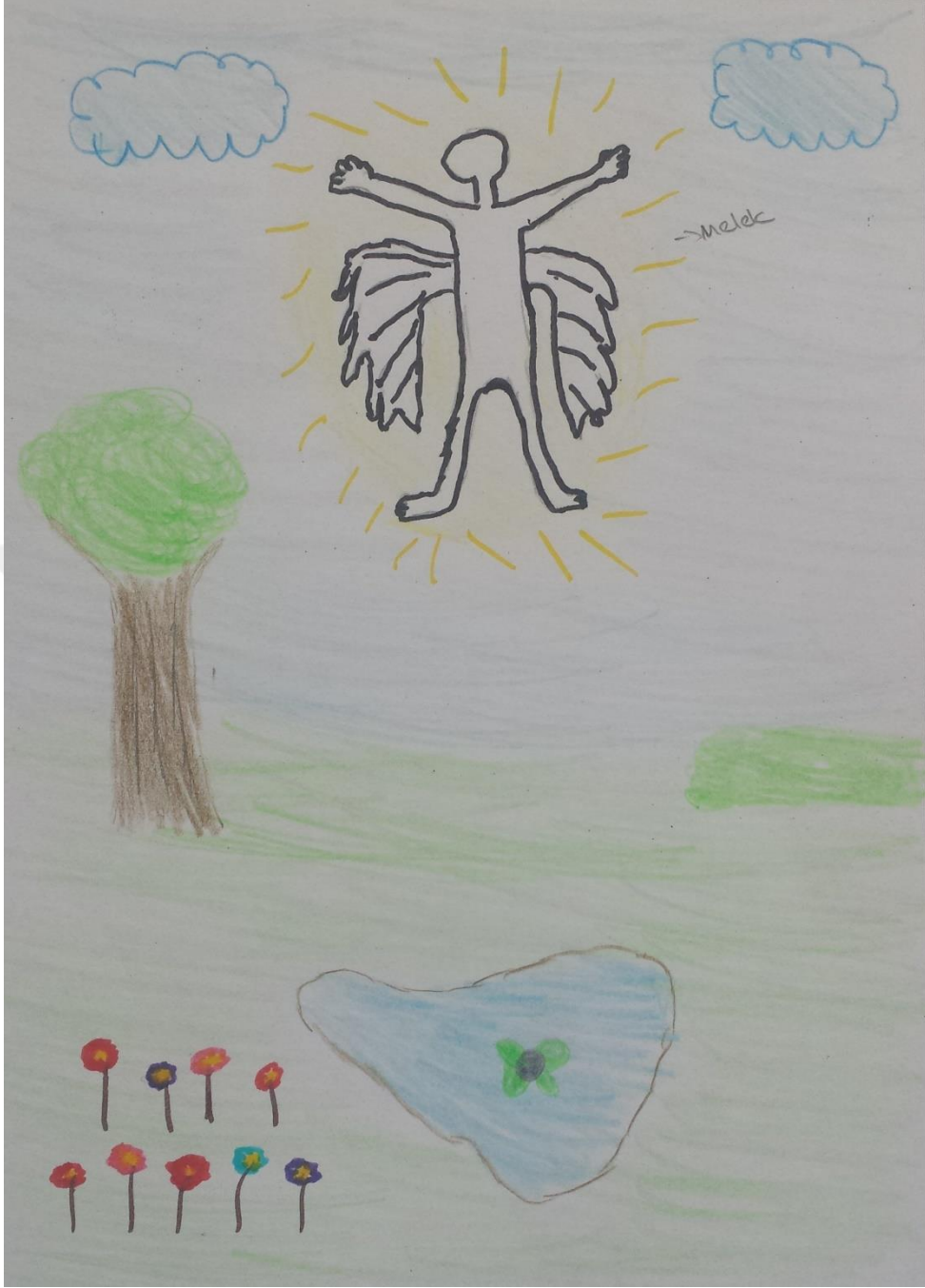
Resim 128: Kız, yaş: 10

“Ben burada meleklerin ve doğal güzelliklerin olduğunu düşünüyorum.”

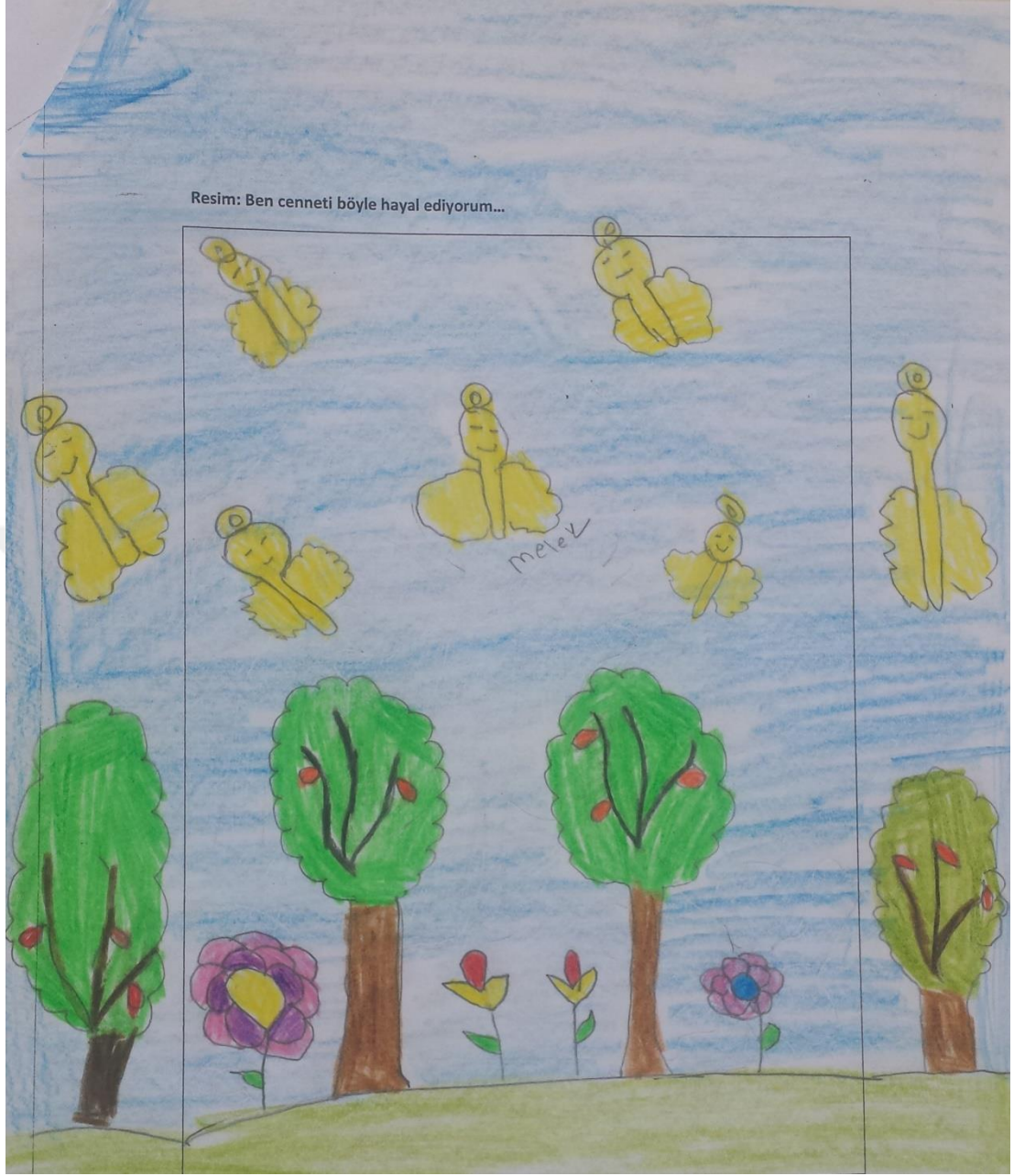
Resim 129: Kız, yaş: 8

“Allah’ın olduğu güzel bir yer.”

Resim 130: Erkek, yaş: 12

“Cennet çok güzel, yeşillikli bir yer. Silahsız ve kavgasız, saf temiz bir yer.”

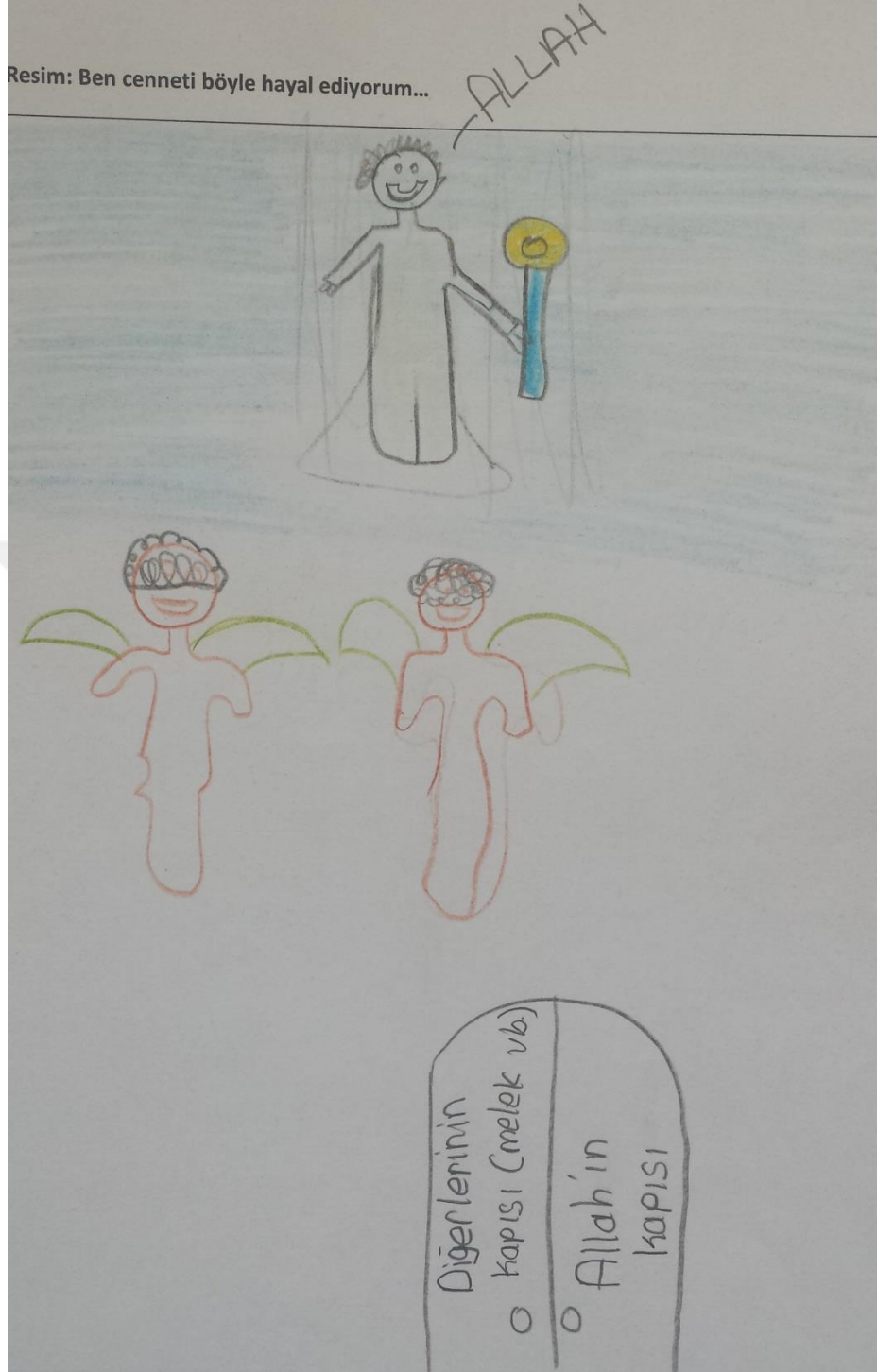
Resim 131: Kız, yaş: 13

“Cennet bir kâğıda sığamaz. O sonsuzdur, bunu göstermek için de çerçevenin dışına çıktım. Cennet, melekler ve doğayla iç içe olan bir yerdir. Ben bu resmi boyadım ama cennet hayal edilemeyecek kadar güzel bir yer.”

Resim 132: Erkek, yaş: 11

“Cenneti güzel ve normal bir yere benzettim.”

Resim 133: Kız, yaş: 12

“Ben her gün cennetle ilgili bir resim çizerim. Orası benim için çok özeldir. Cennete Allah, melekler ve iyi insanlar girebilir. Kapı iki bölümden oluşur. İnsanlar Allah’ı göremez.”

4.2. Açık Uçlu Sorulara Verilen Cevaplar

Bulguların bu kısmında Almanya ve Türkiye’deki çocukların açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çocukların cevapları MaxQda 11.0 paket programı aracılığıyla analiz edilmiş ve elde edilen veriler yaş ve cinsiyet değişkenine bağlı olarak çapraz tablolar şeklinde oluşturulmuştur. Tablolardaki rakamların toplam sayıya karşı gelmemesinin sebebi, kimi çocukların bazı sorulara cevap vermemesidir.

4.2.1. Çocuklarda Dini Bilgi Kaynağı

Tablo 9: Dini Bilgi Kaynağının Yaşa Göre Dağılımı (Almanya)

Dini Bilgi Kaynağı	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
Aile				
Anne	11	14	8	33
Baba	11	12	6	29
Aile Büyükleri	1	3	2	6
Diğer	2	3	5	10
Aile Dışı				
Cami - Hoca	22	18	14	54
Arkadaşları			1	1
TOPLAM	47	50	38	135
N (Documents)	32	32	19	

Almanya’daki çocuklara, “dini bilginizi çoğunlukla kimden alırsınız?” sorusu yöneltildiğinde, verilen cevaplar iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar aile ve aile dışıdır. Çocukların dini bilgi kaynağı olarak en çok cami hocalarını belirttikleri görülmektedir. Bunu sırasıyla anne, baba ve diğer aile üyeleri takip eder. Yaş değişkeni açısından bakıldığında genel sıralamanın aynı kaldığı anlaşılmaktadır (cami hocası, anne, baba, diğer aile üyeleri).

Tablo 10: Dini Bilgi Kaynağının Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye)

Dini Bilgi Kaynağı	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
Aile				
Ailem	7	7	8	20
Anne	16	29	6	51
Baba	13	23	2	38
Aile Büyükleri	1	12	3	16
Diğer	3	4	2	9
Aile Dışı				
DKAB Öğretmeni	7	19	5	31
Cami Hoca		9		9
Kitaplardan		6		6
TV - Bilgisayar		2		2
TOPLAM	47	111	28	186
N (Documents)	31	51	18	

“Dini bilginizi çoğunlukla kimden alırsınız?” sorusu Türkiye’deki çocuklara yöneltildiğinde oluşan ana kategorilerin aynı kaldığı anlaşılr. Çocukların dini bilgileri en çok annelerinden daha sonra baba, DKAB öğretmeni ve aile büyüklerinden edindikleri görülür. Yaş değişkeni açısından baktığımızda 7-9 ve 10-12 yaş gruplarında sıralamanın aynı kaldığı anlaşılr. 13 yaş gruplarında öncelikle anne daha sonra ise DKAB öğretmeni ve aile büyüklerinin dini bilgi kaynağı oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 11: Dini Bilgi Kaynağının Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya)

Dini Bilgi Kaynağı	Erkek	Kız	TOPLAM
Aile			
Anne	10	23	33
Baba	5	24	29
Aile Büyükleri	2	4	6
Diğer	1	9	10
Aile Dışı			
Cami - Hoca	21	35	56
Arkadaşları		1	1
TOPLAM	39	96	135
N (Documents)	24	59	

Dini bilgi kaynağına cinsiyet değişkeni dikkate alınarak bakıldığında, erkek çocuklarının daha çok cami hocalarından ve ardından anne ve babalarından dini

bilgiyi edindikleri görülür. Kız çocuklarında da durum çok farklı değildir (cami hocası, baba, anne).

Tablo 12: Dini Bilgi Kaynağının Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye)

Dini Bilgi Kaynağı	Erkek	Kız	TOPLAM
Aile			
Ailem	8	13	21
Anne	15	37	52
Baba	13	25	38
Aile Büyükleri	7	9	16
Diğer	3	6	9
Aile Dışı			
DKAB Öğretmeni	12	21	33
Cami Hoca	3	6	9
TV - Bilgisayar	1	1	2
Kitaplardan	2	4	6
TOPLAM	64	122	186
N (Documents)	35	65	

Türkiye’deki çocuklarda cinsiyete göre dini bilgi kaynağının dağılımına bakıldığında erkek ve kız çocuklarının aşağı yukarı aynı cevapları verdikleri görülmektedir. Onları dini bilgiyi öncelikli olarak anne daha sonra ise sırasıyla baba ve DKAB öğretmeninden almaktadırlar.

4.2.2. Çocukların Allah ile İlişkilendirdikleri Kavramlar

Tablo 13: Allah’ın Adının İlk Önce Neyi Anımsattığına Dair Yaşa Göre Dağılımı (Almanya)

Allah’ın Adıyla Anımsanan	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
Dini Kavramlar				
Din		3	4	7
Kur’an	6	3	2	11
Namaz	4	1		5
İbadet		1	2	3
Dua etmek	4	1		5
Peygamber	4	3		7
Kutsal Mekân				
Cennet	1	4		5
Camii		1		1
Medine	2	1		3
Mekke	4	2		6
Allah'ın Sıfatları				

Bir ve tek (vahdaniyet)	3	2	5	10
Her şeyi bize veren	1	2	3	5
Her şeyi yaratan	5	9	3	17
Her şeyi gören ve işiten	1	1	2	4
Büyük ve güçlü	1	7	12	20
Güzel ve Akıllı		1	1	2
Duygular				
Allah kimdir nasıl görünür?	2	3		5
Allah'ı sevdiğim	4			4
Sevgi – Güzel Şeyler		5		5
Korku	1	1		2
Kötülük yapmamam gerektiği		3		3
Hiç bir şey aklıma gelmiyor	2	1		3
TOPLAM	45	55	38	138
N (Documents)	32	32	19	

Almanya'daki çocuklara “Allah’ın adını duyduğunda aklına ilk ne gelir?” sorusu sorulduğunda verdikleri cevaplar doğrultusunda dört ana kategori oluşturulmuştur. Bunlar dini kavramlar, kutsal mekân, Allah’ın sıfatları ve duygulardır. Çocuklar bu soruya ağırlıklı olarak Allah’ın büyük ve güçlü oluşu cevabını vermişlerdir. Bu cevabı sırasıyla her şeyi yaratan, biricik olan ve Kur’an takip etmektedir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında 7-9 yaş grubu Kur’an ve her şeyi yaratan, 10-12 yaşındakiler her şeyi yaratan ile büyük ve güçlü cevabını vermişlerdir. 13 yaşındaki çocuklar ise Allah’ın adını duyduklarında onun büyük güçlü ve biricik olduğunu söylemişlerdir.

Tablo 14: Allah’ın Adının İlk Önce Neyi Anımsattığına Dair Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye)

Allah’ın Adıyla Anımsanan	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
Dini Kavramlar				
İslam	2	1	1	4
Kuran	1	3	1	5
Namaz Kılmak	3	2		5
İbadet		4	1	5
Dua Etmek	1	2		3
Melekler	1	5	1	7
Peygamberimiz	4	9	1	14
Kutsal Mekân				
Cennet	6	9	3	18
Cami		1	1	2
Allah’ın Sıfatları				
Allah	3	1		4

Bir Ve Tek, Eşi benzeri yok		8	1	9
Her Şeyi Yaratın	4	15	1	20
Her Şeyi Gören ve işiten		3		3
En Büyük ve Güçlü	1	15	6	22
En Akıllı ve Güzel Varlık	1	1		2
Doğmamış, Doğrulmamış	1	1		2
Adaletli - Affeden		1	2	3
Her Şeyi Bilen	3	3		6
Nur		3		3
Her Şeye Sahip		1	1	2
Her Yerde Olan - Görünmez		2	2	4
Bizi Seven	1	1	1	3
Duygular				
Allah'ı Görmek istediğim		1		1
Önce İnsandı Sonra Allah Oldu	3			3
Allah'ı Sevmek	4		1	5
Huzur Ve Mutluluk	2	3	1	6
Kötüleri Cezalandıran		4	2	6
İyileri Ödüllendiren		3	1	4
Gökyüzü		3		3
Diğer	3	10	1	14
TOPLAM	44	115	37	196
N (Documents)	31	51	18	

Aynı soru Türkiye'deki çocuklara yöneltildiğinde ortaya çıkan ana kategorilerin aynı kaldığı görülmektedir. Bu soruya çocuklar ağırlıklı olarak her şeyi yaratan ile büyük ve güçlü cevabını vermişlerdir. Bunu sırasıyla cennet, peygamberimiz ve eşi benzeri yok cevapları takip etmektedir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında ise 7-9 yaşındaki çocukların cennet, peygamberimiz, her şeyi yaratan ve Allah'ı sevmek, 10-12 yaşındakilerin her şeyi yaratan ile büyük ve güçlü cevaplarını vermişlerdir. 13 yaş grubundaki çocuklar ise büyük ve güçlü yanıtını vermişlerdir.

Tablo 15: Allah'ın Adının İlk Önce Neyi Anımsattığına Dair Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya)

Allah'ın Adıyla Anımsanan	Erkek	Kız	TOPLAM
Dini Kavramlar			
Din	2	5	7
Kur'an	2	9	11
Namaz	2	3	5
İbadet	2	1	3
Dua etmek	1	4	5
Peygamber	1	6	7

Kutsal Mekân			
Cennet	3	2	5
Camii	1		1
Medine		3	3
Mekke	1	5	6
Allah'ın Sıfatları			
Bir ve tek (vahdaniyet)	3	9	12
Her şeyi bize veren		5	5
Her şeyi yaratan	6	11	17
Her şeyi gören ve işiten	1	5	6
Büyük ve güçlü	3	17	20
Güzel ve Akıllı	1	1	2
Duygular			
Allah kimdir, nasıl görünür?	2	3	5
Allah'ı sevdiğim		4	4
Sevgi – Güzel Şeyler	3	2	5
Korku		2	2
Kötülük yapmamam gerektiği		3	3
Hiç bir şey aklıma gelmiyor	1	2	3
TOPLAM	35	103	138
N (Documents)	24	59	

Almanya'daki çocuğun Allah'ın adını duyduğunda ilk aklına gelen şeyin ne olduğuna cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında erkeklerin en çok her şeyi yatan ve bunu takip eden cennet, biricik olan ile büyük ve güçlü cevabını verdikleri anlaşılmaktadır. Kızlar ise bu soruya ağırlıklı olarak büyük ve güçlü yanıtını vermişlerdir. Bu yanıtı sırasıyla her şeyi yaratan, Kur'an ve biricik olan takip eder.

Tablo 16: Allah'ın Adının İlk Önce Neyi Anımsattığına Dair Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye)

Allah'ın Adıyla Anımsanan	Erkek	Kız	TOPLAM
Dini Kavramlar			
İslam	2	2	4
Kuran	2	3	5
Namaz Kılmak	1	4	5
İbadet	1	4	5
Dua Etmek	1	2	3
Melekler	2	5	7
Peygamberimiz	4	10	14
Kutsal Mekân			
Cennet	5	13	18
Cami		2	2
Allah'ın Sıfatları			
Allah	2	2	4
Bir Ve Tek, Eşi benzeri yok	5	6	11
Her Şeyi Yaratan	7	15	22
Her Şeyi Gören ve işiten	1	4	5
En Büyük ve Güçlü	5	17	22

En Akıllı ve Güzel Varlık		2	2
Doğmamış, Doğrulmamış	2		2
Adaletli - Affeden		4	4
Her Şeyi Bilen	3	4	7
Nur	1	2	3
Her Şeye Sahip	1	1	2
Her Yerde Olan - Görünmez	2	2	4
Bizi Seven		3	3
Duygular			
Allah'ı Görmek istediğim		1	1
Önce İnsandı Sonra Allah Oldu	1	2	3
Allah'ı Sevmek	2	3	5
Huzur Ve Mutluluk	2	4	6
Kötüleri Cezalandıran	2	4	6
İyileri Ödüllendiren		4	4
Gökyüzü	1	2	3
Diğer	7	7	14
TOPLAM	62	134	196
N (Documents)	35	65	

Allah'ın adının ilk önce neyi anımsattığı Türkiye'deki çocuklarda cinsiyet değişkeni açısından değerlendirildiğinde, erkek çocuklarının ağırlıklı olarak her şeyi yaratan ve bunu takip eden biricik olan ile büyük ve güçlü yanıtlarını verdikleri görülür. Kız çocukları ise büyük ve güçlü cevabını daha çok vermişlerdir. Bunu her şeyi yaratan ve cennet cevapları takip eder.

4.2.3. Çocukların Allah ile İlgili Deneyimleri

Tablo 17: Allah'a En Çok Ne Zaman Yakın Hissettiğinin Yaşa Göre Dağılımı (Almanya)

Allah'a Yakınlık Hissi	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
Zor durumda iken				
Korktuğumda	1	4	2	7
Öleceğim zaman	1		1	2
Ağlarken	1		1	2
Yalnızken		1		1
Mutlu iken				
Çok sevindiğim anlarda		1		1
Her gün	7		1	8
Cennete girerken	1			1
İbadet ederken				
İbadet ederken	2	1	4	7
İyilik yaptığımda			1	1
Mekke'de iken	1	1		2
Camide	3	8	2	13
Kur'an okurken	5	4	8	17
Namazda	3	13	11	27
Dua ederken		4	1	5

Diğer				
Evet hissediyorum	2	4		6
Hayır hissetmiyorum	6	3	1	10
Bilmiyorum	1			1
TOPLAM	34	44	39	117
N (Documents)	32	32	19	

Çocuklara kendilerini Allah’a ne zaman yakın hissettikleri sorulmuştur. Bu doğrultuda verilen cevaplardan ortaya çıkan dört ana kategori; zor durumda iken, mutlu iken, ibadet ederken ve diğerleridir. Almanya’daki çocuklar bu soruya daha çok namaz kılarken cevabını vermişlerdir. Bunu takip eden cevaplar Kur’an okurken ve camide şeklindedir. Yaş değişkenine göre 7-9 yaş grubu çocukları daha çok her gün, 10-12 ve 13 yaşındakiler ise namazda kendilerini Allah’a yakın hissettiklerini söylerler.

Tablo 18: Allah’a En Çok Ne Zaman Yakın Hissettiğinin Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye)

Allah’a Yakınlık Hissi	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
Zor Durumda İken				
Korktuğumda		2		2
Yalnızken		3	1	4
Tehlikede Olduğumda		4	2	6
Üzüldüğümde		3		3
Mutlu İken				
Allah’la İlgili Hayal Ederken	2	1		3
Mutlu Olduğumda	3	3		6
Her Zaman/Gün	3	7		10
İbadet Ederken				
İbadet	1	4	2	8
Dini Sohbet		1		1
İyilik Yaptığımda	2	1	1	4
Camide	4	6	3	13
Kur’an Okurken	3	8	3	14
Namaz Kılarken	6	24	8	38
Dua Ederken		7	6	14
Diğer				
Evdeyken	7	3		10
Uykuda/Uykudan Önce/Yatarken	1	4	1	6
Okulda/Sınıfta		4		4
Ölümle ilgili konularda	5	1	2	7
Hayır hissetmiyorum	2			2
Uçakta	1			1
TOPLAM	42	85	31	158
N (Documents)	31	51	18	

Allah’a kendilerini en çok ne zaman yakın hissettikleri sorusu Türkiye’deki çocuklara yöneltildiğinde oluşan ana kategoriler yine aynı kalmaktadır. Burada bu soruya verilen en sık verilen cevap namaz kılarkendir. Bunu sırasıyla Kur’an okurken, dua ederken ve camide cevapları takip eder. Yaş değişkeni açısından 7-9 yaşındakiler evdeyken, 10-12 ve 13 yaş grubunda olan çocuklar kendilerini namaz kılarken Allah’a yakın olarak tanımlamışlardır.

Tablo 19: Allah’a En Çok Ne Zaman Yakın Hissettiğinin Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya)

Allah’a Yakınlık Hissi	Erkek	Kız	TOPLAM
Zor durumda iken			
Korktuğumda	1	6	7
Öleceğim zaman		2	2
Ağlarken		2	2
Yalnızken		1	1
Mutlu iken			
Çok sevindiğim anlarda		1	1
Her gün		8	8
Cennete girerken	1		1
İbadet ederken			
İbadet ederken	1	7	8
İyilik yaptığımda		1	1
Mekke’de iken	1	1	2
Camide	1	3	13
Kur’an okurken	2	17	19
Namazda	12	17	29
Dua ederken	1	5	6
Diğer			
Evet hissediyorum	1	5	6
Hayır hissetmiyorum	4	6	10
Bilmiyorum		1	1
TOPLAM	34	83	117
N (Documents)	24	59	

Kendilerini Allah’a en çok ne zaman yakın hissettikleri sorusu cinsiyet değişkeni üzerinden değerlendirildiğinde, erkek çocuklarının ağırlıklı olarak namazda, kız çocuklarının ise Kur’an okurken ve namazda cevaplarını verdikleri görülmektedir.

Tablo 20: Allah’a En Çok Ne Zaman Yakın Hissettiğinin Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye)

Allah’a Yakınlık Hissi	Erkek	Kız	TOPLAM
Zor Durumda İken			
Korktuğumda	1	1	2
Yalnızken	2	4	6
Tehlikede Olduğumda	1	5	6
Üzüldüğümde	1	2	3
Mutlu İken			
Allah’la İlgili Hayal Ederken		3	3
Mutlu Olduğumda	3	3	6
Her Zaman/Gün	3	7	10
İbadet Ederken			
İbadet	4	4	8
İyilik Yaptığımda	1	3	4
Camide	7	6	13
Kur’an Okurken	5	9	14
Namaz Kılarken	15	23	38
Dua Ederken	3	11	14
Diğer			
Evde /Akşam Evde	5	5	10
Uykuda/Uykudan Önce/Yatarken	1	6	7
Okulda/Sınıfta	2	2	4
Ölümlle ilgili konularda	2	5	7
Hiç Bir Zaman		2	2
Uçakta		1	1
TOPLAM	56	102	158
N (Documents)	35	65	

Türkiye’deki çocukların cinsiyet değişkeni açısından aynı soruya verdikleri cevaplara bakıldığında, erkek ve kız çocuklarının namaz kılarken kendilerini Allah’a yakın hissettikleri anlaşılmaktadır.

4.2.4. Çocukların Allah’tan Beklentileri

Tablo 21: Dualarda Ne İstedığının Yaşa Göre Dağılımı (Almanya)

Dualarda İstenilen	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
Maddi Beklentiler				
Kendisi için				
Eğitim ile ilgili, başarı	1	4	5	10
Teknolojik eşya /oyuncak	2	2		4
Sınıfımdaki beni dövmesin	1			1
Bir tane villa			1	1
Hayvan	4			4
Kur’an	2			2
Başkaları için				
Annem ve babam sağlıklı olsun	2	3		5

Ailem Sağlıklı olsun	4	6	3	13
Herkes sağlıklı olsun	1	6	10	17
Mutluluk – huzur / Güvenlik		1	3	4
Fakirlik olmasın		2	2	4
Manevi Beklentiler				
Hayatta iken				
Sağlık ve mutluluk	2	3	2	7
Doğru yolda olmak	2	2		4
Güzel bir hayat	4	6	5	15
İbadet Etmek	9	8	2	19
Dileklerim kabul olsun			1	1
Ölümden sonra				
Ben Cennete gireyim	5	5	4	14
Herkes cennete girsin	1		2	3
Allah'ı görmek	1	3		4
Günahlarımı affetsin	1	1	2	4
Ölmüşlerin günahlarını affetsin			1	1
Peygamberi görmek	2	1		3
TOPLAM	44	53	46	143
N (Documents)	32	32	19	

“Allah’tan dualarında daha çok ne istersin?” sorusuna Almanya’daki çocukların vermiş oldukları cevaplar üzerinden iki ana kategorinin oluşturulmuştur. Bunlar maddi ve manevi beklentilerdir. Çocukların dualarında en çok herkesin sağlıklı olmasını istedikleri ve ibadet etme arzusunda olduklarını görmek mümkündür. Onların bu isteklerini sırasıyla gelecekte güzel bir hayat ve öldükten sonra cennete girme oluşturmaktadır. Verilen cevaplar yaş değişkeni üzerinden incelendiğinde 7-9 ve 10-12 yaş grubundaki çocukların ibadet etmek ve 13 yaşındakilerin ise herkesin sağlıklı olması için dua ettikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 22: Dualarda Ne İstedığının Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye)

Dualarda İstenilen	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
Maddi Beklentiler				
Kendisi İçin				
Eğitim ile ilgili, başarı	6	21	5	32
Oyuncak		4		4
Cihaz Kullanmamak (Kulak)				1
Annem Babam Bana Kıyafet Alsın	1	1		2
Uzun Ömür		2	1	3
Güçlü Olmak	1			1
Başkaları İçin				
Ailem Sağlıklı olsun	1	12	1	15
Ailem Huzurlu Olsun	5	6	6	17
Ailemi Kötülüklerden Korusun		5	2	7

Herkes Sağlıklı Olsun	2	8	1	11
Herkes Huzurlu Olsun	2	6	1	9
Fakirlik olmasın	1	5	1	7
Diğer	3	5		8
Manevi Beklentiler				
Hayatta İken				
Herkes Allah'a İnansın		5	1	6
Temiz ve iyi biri Olmak	3			3
Dünyada Barış	1	1		2
Mekke'ye Gitmek	2	1		3
Peygamber Ve Melekleri Rüyamda Görmek		1		1
Ölümden Sonra				
Ben Cennete gireyim	5	2	3	10
Herkes Cennete Gitsin	1	2		3
Ailemin Günahları Bağışlansın		3	4	7
Allah Beni Öpsün	1			1
Diğer Beklentiler				
Sevdiklerim Ölsün/Ayrılmayalım		6		6
Her Şeyin Hayırlısı Olsun	3		3	6
Hiçbir Şey	1	2		3
İyi İnsan Ölsün Kötü Ölsün	1			1
TOPLAM	41	100	36	177
N (Documents)	31	51	18	

Türkiye'deki çocuklara dualarında ne istedikleri sorulduğunda onların vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda maddi, manevi ve diğer beklentiler olmak üzere üç ana kategori oluşturulmuştur. Bu cevaplar arasında en çok eğitim ile ilgili başarılı olmak için dua edildiği öne çıkmaktadır. Bunu sırasıyla takip eden dualar; ailem huzurlu ve sağlıklı olsun dur. Yaş değişkeni açısından 7-9 ve 10-12 yaş grubundaki çocuklar eğitimlerinde başarı ve 13 yaşındaki çocuklar ise ailesinin huzurlu olması için dua etmektedirler.

Tablo 23: Dualarda Ne İstedığının Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya)

Dualarda İstenilen	Erkek	Kız	TOPLAM
Maddi Beklentiler			
Kendisi için			
Eğitim İle İlgili	4	6	10
Teknolojik eşya /oyuncak	3	1	4
Sınıfındaki beni dövmesin		1	1
Bir tane villa	1		1
Uçan at		4	4
Kur'an	1	1	2
Başkaları için			
Annem ve babam sağlıklı olsun	4	1	5
Ailem sağlıklı olsun	3	10	13

Herkesin sağlıklı olsun	3	16	19
Mutluluk – huzur / Güvenlik		5	5
Fakirlik olmasın		4	4
Manevi Beklentiler			
Hayatta iken			
Sağlık ve Mutluluk	1	6	7
Doğru Yolda olmak	1	3	4
Güzel bir hayat	1	14	15
İbadet Etmek	8	11	19
Dileklerimi kabul etmesini		1	1
Ölümünden sonra			
Ben Cennete Gireyim	3	11	14
Herkes cennete girsin		3	3
Allah'ı görmek	3	1	4
Günahlarımı affetsin	1	3	4
Ölmüşlerin günahlarını affetsin		1	1
Peygamberi görmek	1	2	3
TOPLAM	39	18	147
N (Documents)	24	59	

Aynı soruya bir de cinsiyet değişkeni açısından baktığımızda, Almanya'daki erkek çocuklarının dualarında daha çok ibadet etme arzusu varken kız çocuklarında da herkesin sağlıklı olması ile ilgili istek vardır.

Tablo 24: Dualarda Ne İstedığının Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye)

Dualarda İstenilen	Erkek	Kız	TOPLAM
Maddi Beklentiler			
Kendisi İçin			
Eğitim ile ilgili, başarı	11	22	33
Oyuncak	4		4
Cihaz Kullanmamak (Kulak)	1		1
Annem Babam Bana Kıyafet Alsın		2	2
Uzun Ömür	1	2	3
Güçlü Olmak		1	1
Başkaları İçin			
Ailem Sağlıklı Olsun	5	11	16
Ailem Huzurlu Olsun	3	16	19
Ailemi Kötülüklerden Korusun	3	4	7
Herkes Sağlıklı Olsun	3	8	11
Herkes Huzurlu Olsun	1	8	9
Fakirlik olmasın	3	5	8
Diğer	1	7	8
Manevi Beklentiler			
Hayatta İken			
Herkes Allah'a İnansın	2	4	6
Temiz ve iyi biri Olmak	2	1	3
Dünyada Barışı	1	1	2
Mekke'ye Girmek	1	2	3
Peygamber Ve Melekleri Rüyamda Görmek		1	1
Ölümünden Sonra			
Ben Cennete gireyim	2	8	10

Herkes Cennete Gitsin	1	2	3
Ailemin Ve Benim Günahları Bağışlansın	3	4	7
Allah Beni Öpsün		1	1
Diğer Beklentiler			
Sevdiklerim Ölmesin/Ayrılmayalım		6	6
Her Şeyin Hayırlısı Olsun	1	5	6
Hiçbir Şey	2	1	3
İyi İnsan Ölmesin Kötü Ölsün	1		1
TOPLAM	54	123	177
N (Documents)	35	65	

Türkiye’deki çocukların cevapları cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde, erkek ve kız çocuklarının dualarında ağırlıklı olarak eğitimlerinde başarılı olmayı istedikleri görülmektedir.

4.2.5. Çocukların Cennete Yükledikleri Anlamlar

Tablo 25: Cennetin Nasıl Bir Yer Olduğunun Yaşa Göre Dağılımı (Almanya)

Cennet Nasıl Bir Yerdir	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
Buluşma Yeri				
Allah’a kavuşma		2	1	3
Ailemize kavuşma		1		1
Peygamberlerle dolu		1		1
Bahçe				
Büyük bir bahçe	3			3
Ağaçların olduğu	2	1	1	4
Temiz içme suyu		1	3	4
Hayvanların olduğu	1		1	2
Cennetin Sıfatları				
Güzel - Temiz	21	16	13	50
Büyük	2		1	3
Yeşil bir yer	1	1	2	4
Nurlu ve Beyaz	1	3	2	7
Huzurlu ortam	1	3	3	7
7 katı var	1			1
Ebedi bir hayat			1	1
Bütün iyi şeyler oradadır		1		1
Kötülerin olmadığı		1		1
Diğer				
Allah bilir	1	3	4	8
Dünyadan güzel, orada her şey var		3	3	6
İstediğin her şey oluyor	3	2	1	6
Hayal edilemez		1	3	4
Bilmiyor	3			3
TOPLAM	40	40	45	125
N (Documents)	32	32	19	

Almanya'daki örneklem grubuna “Sence cennet nasıl bir yerdir?” sorusu yöneltildiğinde ortaya dört ana kategori çıkmaktadır. Bunlar buluşma yeri, bahçe, cennetin sıfatları ve diğerleridir. Çocuklara göre cennet güzel ve temiz bir yerdir. Bunu sırasıyla huzurlu ortam, Allah bilir ile nurlu ve beyaz cevapları takip etmektedir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında, cennetin temiz ve güzel olması her yaş grubunda ağırlıklı olarak verilen cevaptır.

Tablo 26: Cennetin Nasıl Bir Yer Olduğunun Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye)

Cennet Nasıl Bir Yerdir	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
Buluşma Yeri				
Allah'a kavuşma	4	3		7
Ailemize kavuşma		2		2
Müslümanların Olduğu		1		1
Meleklerle Dolu		5		5
Peygamberin Olduğu	1	1	1	3
Bahçe				
Yeşil/Kır/Bitkiler - Bahçe	2	10	4	16
Ağaçların olduğu	1	12	3	16
Çiçeklerin olduğu	3	16	1	20
Mavi		1		1
Hayvanların olduğu	3	4		7
Cennetin Sıfatları				
Güzel - Temiz	19	19	8	46
İyi İnsanlarla dolu	2	5	4	11
Güzel/Mis Kokan	2	7	1	10
Büyük		1	1	2
Ebedi bir hayat	1	1	5	7
Nurlu ve Beyaz	1	4	2	7
İnsanların Huzurlu Olduğu	2	3	2	7
Güzel suları olan	2	2	1	5
Rengârenk	1	5	2	6
Adaletin Sağlanacağı			1	1
Diğer				
Dünyadan güzel, orada her şey var		4	2	6
İstediğimiz Her Şey Gerçekleşir	6	14	5	25
Hayal Edilemez		1	2	3
İbadet Edilen (namaz, dua)		4		4
Herkesin Mutlu Olduğu Bir Yer		3	2	5
Kötülüğün Olmadığı	1	5	1	7
Şeytanın Olmadığı		2		2
Yüksekte/Bulutların Üzerinde	1	1		2
TOPLAM	44	140	52	246
N (Documents)	31	51	18	

Aynı soru Türkiye’deki çocuklara yöneltildiğinde oluşturulan ana kategorilerin aynı kaldığı görülmektedir. Çocuklar bu soruya ağırlıklı olarak cennetin güzel ve temiz olduğu cevabını vermişleridir. Bunu sırasıyla istenilen her şeyin gerçekleştiği yer ve çiçeklerin olduğu bir bahçe yanıtları takip etmektedir. Yaş değişkeni üzerinden bu soru incelendiğinde, her yaş grubundaki çocuğun aynı cevabı (güzel ve temiz) verdiği fark edilmiştir.

Tablo 27: Cennetin Nasıl Bir Yer Olduğunun Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya)

Cennet Nasıl Bir Yerdir	Erkek	Kız	TOPLAM
Buluşma Yeri			
Allah’a kavuşma	1	2	3
Ailemize kavuşma		1	1
Peygamberler dolu		1	1
Bahçe			
Büyük bir bahçe		4	4
Ağaçların olduğu	1	4	5
Temiz içme suyu		4	4
Hayvanların olduğu		3	3
Cennetin Sıfatları			
Güzel - Temiz	12	39	51
Büyük		3	3
Yeşil bir yer		4	4
Nurlu ve Beyaz		7	7
Huzurlu ortam		8	8
7 katı var	1		1
Ebedi bir hayat		1	1
Bütün iyi şeyler oradadır		1	1
Kötülerin olmadığı		1	1
Diğer			
Allah bilir		8	8
Dünyadan güzel, orada her şey var	2	4	6
İstedğin her şey oluyor		6	6
Hayal Edilemez	1	4	5
Bilmiyor		3	3
TOPLAM	18	107	125
N (Documents)	24	59	

Bu sorunun cevapları bir de cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde, erkek ve kız çocuklarının cennetin güzel ve temiz bir yer olduğu ile ilgili düşüncelerinin aynı olduğu görülmektedir.

Tablo 28: Cennetin Nasıl Bir Yer Olduğunun Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye)

Cennet Nasıl Bir yerdir	Erkek	Kız	TOPLAM
Buluşma Yeri			
Allah'a kavuşma	1	6	7
Ailemize kavuşma	1	1	2
Müslümanların Olduğu	1		1
Meleklerle Dolu	1	4	5
Peygamberin Olduğu	1	2	3
Bahçe			
Yeşil/Kır/Bitkiler - Bahçe	9	7	16
Ağaçlı	5	11	16
Çiçeklerin olduğu	4	16	20
Mavi		2	2
Hayvanların olduğu	3	4	7
Cennetin Sıfatları			
Güzel -Temiz	15	31	46
İyi İnsanlarla dolu	2	9	11
Güzel/Mis Kokan	3	7	10
Büyük		2	2
Ebedi bir Hayat	2	5	7
Nurlu ve Beyaz	1	6	7
İnsanların Huzurlu Olduğu	2	6	8
Güzel Suları olan	3	3	6
Rengârenk	1	5	6
Adaletin Sağlanacağı		1	1
Diğer			
Dünyadan güzel, orada her şey var	1	5	6
İstediğimiz Her Şey Gerçekleşir	11	15	26
Hayal Edilemez		3	3
İbadet Edilen (Namaz, Dua)	1	3	4
Herkesin Mutlu Olduğu Bir Yer	2	3	5
Kötülüğün Olmadığı	1	6	7
Şeytanın Olmadığı		2	2
Yüksekte/Bulutların Üzerinde		2	2
TOPLAM	75	171	246
N (Documents)	35	65	

Türkiye'deki çocukların cevaplarına cinsiyet değişkeni üzerinden bakıldığında, erkek ve kız çocuklarının aynı cevabı ağırlıklı olarak verdikleri görülmektedir. Yani erkek ve kız çocuklarına göre cennet güzel ve temiz bir yerdir.

4.2.6. Çocukların Cennete Girmesini Uygun Gördükleri Kimseler

Tablo 29: Cennete Kimin Gideceğinin Yaşa Göre Dağılımı (Almanya)

Cennete Kim Girer	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
İyilik Yapanlar				
İyi insanlar	11	11	1	23
Temiz kalpli insanlar	3	2	1	7
Anne ve babaya iyi davranan		2		2
İbadet Edenler				
İbadet edenler		4	8	12
Allah'ın isteklerini yerine getirenler		4	9	13
Allah'a inanan	2	5	3	10
Namaz kılan	1	8	1	10
Kur'an okuyan	4	3	1	8
Bir Dine inananlar				
İman edenler	1	2	4	7
Müslümanlar	9	7	5	21
Hristiyanlar		1		1
Yahudiler		1		1
Sevdiklerim				
Ailem	6	4		10
Kendim	1	1		2
Annem	4	1		5
Babam	4	1		5
Aile Büyüklerim	2	3		5
Hocalar	1	3		4
Peygamberimiz/ler	5			5
Diğer				
Allah bilir		1	2	3
Her insan	2		1	3
Günah işlemeyen		1	1	2
Kötülük yapmayanlar		4	2	6
Hasta ve fakirler		1		1
Cezasını cehennemde çektikten sonra herkes			1	1
TOPLAM	56	70	42	168
N (Documents)	32	32	19	

“Sence cennete kim girer?” sorusuna Almanya’daki çocukların vermiş oldukları yanıtlar doğrultusunda beş ana kategori ortaya çıkmıştır. Bunlar iyilik yapanlar, ibadet edenler, bir dine inananlar, sevdiklerim ve diğerleridir. Çocuklar en çok iyi insanların cennete gireceğine dair ifadede bulunmuşlardır. Bunu sırasıyla Müslüman olan, Allah’ın isteklerini yerine getiren ve ibadet edenler cevabı takip etmektedir. Yaş değişkeni açısından cevaplara bakıldığında 7-9 ve 10-12 yaş grubundaki çocuklar iyi insanların, 13 yaş grubundakilerin ise Allah’ın isteklerini yerine getiren ve ibadet eden insanların cennete gireceklerini düşünürler.

Tablo 30: Cennete Kimin Gideceğinin Yaşa Göre Dağılımı (Türkiye)

Cennete Kim Girer	7 - 9	10 - 12	13	TOPLAM
İyilik Yapanlar				
İyi İnsanlar	9	18	6	30
Yardımsever insan	4	10	4	18
Temiz Kalpli insanlar	2	10	1	13
Ahlaklı insanlar	6	9	1	16
İbadet Edenler				
İbadet Edenler		14	4	18
Allah'ın Emirlerini Yerine Getiren		8	9	17
Allah'a İnanan	5	7	2	14
Hz. Muhammed'e İnanan	1		1	2
Namaz Kılan	3	6	2	11
Kur'an Okuyan	1	4	1	6
Yalan Söylemeyen	7	6	1	14
Bir Dine İnanan				
Müslümanlar		5	3	8
Hristiyanlar			1	1
Yahudiler			1	1
Sevdiklerim				
Ailem		3		3
Annem		1	1	2
Babam		1	1	2
Aile Büyüklerim		3		3
Allah	2	2		4
Peygamberimiz	2	1	1	4
Melekler	2	2		4
Diğer				
Allah Bilir		4		4
İnsanların Hepsisi	1		1	2
Günahı Olmayan	1	11	5	17
Kötülük Yapmayan		5	6	17
Allah'ın Rızasını Kazanan		2	6	7
Diğer	1	5		6
TOPLAM	51	140	61	252
N (Documents)	31	51	18	

Türkiye'deki çocuklara cennete kimin gireceği sorulduğunda, ortaya çıkan ana kategorilerin aynı kaldığı görülmektedir. Çocuklar ağırlıklı olarak iyi insanlar cennete girer cevabını vermişlerdir. Bunu sırasıyla yardımsever insan, Allah'ın emirlerini yerine getiren, ibadet eden, günahı olmayan ve kötülük yapmayan insan cevapları takip etmektedir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında 7-9 ve 10-12 yaş gruplarının cennete iyi insanların gireceğini ve 13 yaşındakilerin ise cennete Allah'ın emirlerini yerine getirenin gireceğini düşünürler.

Tablo 31: Cennete Kimin Gideceğinin Cinsiyete Göre Dağılımı (Almanya)

Cennete Kim Girer	Erkek	Kız	TOPLAM
İyilik Yapanlar			
İyi insanlar	1	22	23
Temiz kalpli insanlar		7	7
Anne ve babaya iyi davranan		2	2
İbadet Edenler			
İbadet edenler	2	10	12
Allah'ın isteklerini yerine getirenler	4	9	13
Allah'a inanan	3	8	11
Namaz kılan	5	5	10
Kur'an okuyan	3	5	8
Bir Dine inananlar			
İman edenler	2	5	7
Müslümanlar	6	15	21
Hristiyanlar	1		1
Yahudiler	1		1
Sevdiklerim			
Ailem	5	5	10
Kendim	1	1	2
Annem	1	4	5
Babam	1	4	5
Aile Büyüklerim	3	2	5
Hocalar	3	1	4
Peygamberimiz/ler	1	4	5
Diğer			
Allah bilir		3	3
Her insan		4	4
Günah işlemeyen		2	2
Kötülük yapmayanlar	1	5	6
Hasta ve fakirler		1	1
Cezasını cehennemde çektikten sonra herkes		1	1
TOPLAM	44	124	168
N (Documents)	24	59	

Aynı soruya cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında, Almanya'daki çocuklardan erkeklerin önce Müslümanların daha sonra da namaz kılan ve kendi ailelerinin cennete gireceğini söylerken, kız çocukları ise başta iyi insanlar olmak üzere Müslümanların ve ibadet edenlerin cennete gireceklerini düşünürler.

Tablo 32: Cennete Kimin Gideceğinin Cinsiyete Göre Dağılımı (Türkiye)

Cennete Kim Girer	Erkek	Kız	TOPLAM
İyilik Yapanlar			
İyi İnsanlar	7	23	30
Yardıms sever insanlar	7	12	19
Temiz Kalpli İnsanlar	6	8	14
Ahlaklı İnsanlar	5	11	16
İbadet Edenler			
İbadet edenler	8	10	18
Allah'ın Emirlerini Yerine Getiren	5	14	19
Allah'a İnanan/İman Eden	4	10	14
Hiz. Muhammed'e İnanan	1	1	2
Namaz Kılan	7	4	11
Kur'an Okuyan	2	4	6
Yalan Söylemeyen	5	9	14
Bir Dine İnanan			
Müslümanlar	1	7	8
Hristiyanlar		1	1
Yahudiler		1	1
Sevdiklerim			
Ailem	3		3
Annem		2	2
Babam		2	2
Aile Büyüklerim	2	1	3
Allah		4	4
Peygamberimiz		4	4
Melekler		4	4
Diğer			
Allah Bilir	3	1	4
İnsanların Hepsisi		2	2
Günahı Olmayan	5	12	17
Kötülük Yapmayan	6	11	17
Allah'ın Rızasını Kazanan	3	4	7
Diğer	2	4	6
TOPLAM	82	170	252
N (Documents)	35	65	

Türkiye'deki çocuklara cennete kimin gireceği sorulduğunda, verdikleri cevaplara cinsiyet değişkeni açısından da bakılmıştır. Buna göre erkek çocuklarına göre ibadet eden, namaz kılan ve daha sonra iyi ve yardıms sever insanlar, kız çocuklarına göre ise daha çok iyi insan ve Allah'ın emirlerini yerine getiren insanlar cennete girecekleridir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın bu bölümünde tez kapsamında elde edilen bulguların kuramsal çerçeve ve literatürdeki diğer çalışmalarla karşılaştırması yapılarak benzer ve farklı yönleri tartışılacaktır. Sonrasında çalışmada elde edilen verilerden ulaşılan sonuçlar vurgulanacaktır.

5.1. Tartışma

Tezin bu kesiminde araştırmada elde edilen bulgular, kuramsal çerçeve kısmında tanıtılan çocuğun genel gelişim evreleri ve dini gelişim aşamalarıyla ilgili kuramlarla karşılaştırmalı olarak tartışılacaktır. Resimlerle ilgili bulguların ilgili literatürde çocuk resimlerinin evreleriyle ilgili karakteristik özelliklerle uyumluluğu da incelenecektir. Ayrıca Türkiye’de ve yurt dışında yapılan ilgili araştırmalar bölümünde özetlenmiş çalışmaların, bu çalışmamayla olan ilişkileri de değerlendirilecektir.

Çocukların resimleriyle ilgili ilk gözlem: yaşın ilerlemesine bağlı olarak cennetin içeriğine yönelik çizimlerde zorlanmalarıdır. Küçük yaşlardaki çocuklar cenneti özgürce hayal edip somut nesnelerle çizebilirken, ilerleyen yaşlardaki çocuklarda cennetin içeriğinin öğrenme yoluyla oluşmuş bilgiler doğrultusunda çizildiği görülmektedir. Buyurgan (2012)’ın da belirttiği gibi çocuk erken yaştaki resimlerinde daha özgür davranırken, yaşın ilerlemesiyle birlikte öğrenmeye bağlı olarak belli sınırlamalar etkili olmaya başlar. Üst yaş grubunda cennet kimi resimlerde sadece kapısıyla veya dini öğrenmelerle edinilen bilgilerden dolayı her şeye sahip olunan yer biçiminde tarif edilmiştir. Bu sonuçlar Piaget’in bilişsel gelişim basamaklarında söylediği yaş ilerledikçe somut işlemlerden soyut işlemlere geçişin gerçekleşmesiyle de uyumludur. İleri yaş çocuklarında, Piaget’in soyut

işlemler dönemi dediği evrede cennet somut nesnelerden daha çok soyut olan nitelikleriyle tarif edilmektedir. Aynı şekilde Harms da 7-12 yaş dönemi çocuklarının dini kavramları somutlaştırma eğiliminde olduklarını söylemiştir. Goldman ve Fowler'ın dini gelişim kuramlarında da dini imgelerin somuttan soyuta doğru geliştiğine vurgu yapılmıştır. Resimlerdeki simgelerin anlam içeriklerinin somuttan soyuta doğru olan, çocuğun genel bilişsel gelişimiyle uyumluluk gösterdiği bilinmektedir (Buyurgan, 2012). Bu çalışmada her iki ülkede yapılmış resimlerde bu geçişi görmek mümkündür (Piaget, 1969; Harms, 1944; Goldman, 1965; Fowler, 1981).

Küçük yaştaki çocukların bazıları cennette Tanrı ve melek resimleri de çizmişlerdir. Buradaki çizimlerde Tanrı ve melekler insan biçimli (antropomorfik) olarak resmedilmiştir. Bu durum gerek klasik literatürde (Goldman, 1965; Bovet, 1958), gerekse de güncel araştırmalarda (Selçuk, 2005; Widmer, 2014) iyi bilinen bir olgudur. Çalışmamızdaki birçok resimde Tanrı'nın resmi çizilmeyerek, onun yerine "Allah" ismi yazılmış veya onun olduğu yer bir okla işaret edilmiştir. Bu durumun ileri yaş grubundaki çocuk resimlerinde daha belirgin olduğu anlaşılmıştır. Bu davranışın, çocuğu soyut düşüncesinin gelişmesine bağlı olduğu, Zengin'in çalışmasında da ortaya çıkmaktadır (Zengin, 2010). Bizce çocukların Allah'ı resmetmemesinde dini literatürde de tartışma konusu olan Allah'ın görülüp görülemeyeceği, "*Ru'yetullah*" meselesi ile de ilgilidir. Örneğin 133.Resim'de çocuk sadece Allah'ın girebileceği bir kapı çizip, kapının ardında insan biçimli olarak Allah'ı çizerken, resmiyle ilgili açıklamasında ironik bir şekilde, net olarak insanların Allah'ı göremeyeceğini ifade etmiştir.

Çocuğun dini imgesini oluşturan faktörler açısından bakıldığında, onların aileleri ve sosyo-kültürel çevreleri önemli bir etkidir. Verilen cevaplar ve resimler üzerinden bu etkiyi görmek mümkündür. Çocuklar cennete kimin gireceği sorusunu cevaplarken ailelerinden, çevrelerinden ve okuldan öğrendikleri bilgilere bağlı olarak iyilik yapanların, ibadet edenlerin ve suçsuzların gireceğini öne çıkarmaktadırlar. Araştırmada ulaşılan bu sonuç Selçuk'un çalışmasında da görülmektedir (Selçuk, 2005; Buyurgan, 2012).

Türkiye'de benzer yaş grubundaki çocukların cennet algısını araştıran Koç'un çalışmasında, çocukların cennet tasvirlerinde Kur'an'daki ilgili ayetlerden etkilendikleri görülmüştür (Koç, 2008). Aynı durum bu çalışmada da açıkça gözlenmektedir. Örneğin çocuklar resimlerde cenneti bir bahçe şeklinde; içinden baldan ırmakların aktığı (Muhammed 47/15), güzel evlerin bulunduğu (Tevbe 9/72; Saf 61/12), sevdikleri meyve ağaçlarının olduğu (Rahman 55/60), hoş bağların bulunduğu (Nebe 78/32), sonsuz nimet ve güzellikler içinde (Nebe 78/35) bir yer olarak hayal etmişlerdir. Resimlerdeki bu gibi imgelerin çizilmesinde ayetlerden etkilendikleri açıkça görülmektedir. Bunun yanı sıra resimlerdeki yedi kat sema, cennetin yedi kapısının olduğu, sırat köprüsü gibi imgeler ise çocukların dini rivayet ve hikâyelerden etkilenmelerine örneklerdir. Hadislerdeki cennet tarifleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için *"1.4. Cennet İmgesinin İncelenmesi"* bölümüne bakılabilir. Bu sonuç genel olarak çocukların dini alt yapılarının diğer bireysel altyapılarına bağlı olarak şekillendiğini vurgulayan Wiedmaier'in çalışmalarıyla da uyumludur (Wiedmaier, 2006).

Cinsiyete bağlı olarak cennet resimleri incelendiğinde, gerek Koç'un gerekse de Ulçay'ın çalışmalarında hemcinsini cennette resmetme eğilimi gözükmemektedir.

Aynı bulgulara tez çalışması kapsamında da ulaşmak mümkündür. İncelediğimiz çizimlerden de anlaşıldığı gibi, eğer çocuk cennette kendi ailesi dışında bir insan figürü çiziyorsa, bu kişi çoğunlukla kendi cinsindendir. Ulcay'ın çalışmasında özel olarak 9-12 yaş grubundaki çocukların karşı cinsten olanları cehennemde çizmeleri de ilginç bir sonuçtur (Ulcay, 2011; Koç, 2008). Tezin içeriğinde incelenen resimlerde kız çocuklarının erkeklere göre çoğunlukla daha ayrıntılı çizimler yaptığı ve çizimlerinde daha başarılı oldukları söylenebilir. Bostancı'nın 7-12 yaş grubunu incelediği çalışmasında da kız çocuklarının çizimlerde daha başarılı oldukları gözükmemektedir (Bostancı, 2006).

Resimlerdeki cinsiyete göre diğer bir farklılık da çizilen hayvan resimlerinde görülür. Kız çocukları daha çok kelebek, kedi ve kuş çiziyorken; erkekler çoğunlukla balık ve kuş resimleri çizmiştir. Ayrıca erkeklerin hayvan resmi çizme sıklığı kızlardan daha düşüktür. Bu durum Ulcay'ın çalışmalarında da gözlenmiştir (Ulcay, 2011). Genel olarak resimlerdeki konu tercihinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği Çankırılı ve Malchiodi'nin çalışmalarında da yer almaktadır. Çankırılı kız çocuklarının çoğunlukla: çiçek, hayvan, ev, elbise ve kalp; erkeklerin ise: araba, uçak ve silah imgelerini resimlerinde tercih ettiklerini ifade etmiştir (Çankırılı, 2012). Benzer şekilde Malchiodi de kızların: aşk, aile, manzara ve oyun oynayan çocuklar; erkeklerin de: savaş, şiddet, makine ve spor faaliyetlerini konu olarak çizimlerinde işlediklerini söyler (Malchiodi, 2013). Cinsiyetle ilgili konulardaki farklılaşmayı, bu çalışmadaki cennet resimlerinde de görmek mümkündür. Örneğin incelenen resimlerde erkek çocuklar daha çok savaş meydanı, teknolojik aletler resmederken; kızlar ise çoğunlukla manzara resimleri ve kalp imgesini kullanmışlardır. Çocukların

dini motifleri algılamalarının cinsiyete bağılı olarak değişebileceği Wiedmaier ve Benesch'in çalışmalarında da ortaya çıkmaktadır (Benesch, 2011; Wiedmaier, 2006).

Cennet resimlerindeki insan çizimlerinde aile üyelerinin ağırlıklı olduğu gözükmektedir. Cennette ailenin resmedilmesi, çocuğun yakınlarına olan sevgisini ve cennette güvende olma arzusunu göstermektedir (Koç,2008). Bu çizimlerde aile üyelerinin birbirine dönük olması Çankırılı ve Keskin'e göre, aile içi iletişimin sağlıklı olmasına işarettir. Her iki ülke resimlerinde de cennette piknik yapan aile çizimi vardır. Keskin'e göre bu çizimlerin ayrıntı olması, çocuğun ailesinden aldığı grgyle ilişkilidir (Çankırılı, 2012; Keskin, 2012).

Çalışmamızda cennetin çoğunlukla bir bahçe olarak resmedildiği görülmektedir. Bu durum Zengin (2010) ve Koç (2008)'un çalışmalarıyla da uyumludur. Resimlerde cennet bahçesi çoğunlukla ağaçlı ve yeşil olarak çizilmiştir. ankırılı (2012)'nın çalışmalarında da bahsedildiği gibi yeşil renk; tazelik, sağlık ve bereket anlamlarını içermektedir. Yeşil rengin bol kullanılmasının diğer bir anlamı ise; kendine güveni, uyum ve mutluluğu simgelemesidir. Bu durum çocukların dini anlatılardaki cennet tasvirinden etkilendiğinin başka bir örneğidir. Çocukların cennet resimlerinde ağaç figürünü çok kullanması Keskin (2012)'in de bahsettiği gibi yeşil rengin kullanımına benzer anlamlar taşır. Çünkü ağaç neşe, bereket ve bolluğun sembolüdür. Çocukların ağaçları meyveli olarak çizmesine Çankırılı; onların başarılı, yardımlaşmayı seven ve işbirliği yapabilen bireyler olduğuna işaret ettiğini söylerken; ocuk resminde eğer ağaın köklerini de gstermişe o çocukta anneye güven duygusunun sağlıklı geliştiği anlamını taşır. Bu ayrıntılar araştırma kapsamında incelenen resimlerde de mevcuttur. Resimlerin neredeyse hepsinde az veya çok çiçeğe rastlanmaktadır. Keskin, ocukların resimlerinde mutlu oldukları her

yere çiçek figürü yerleştirdiklerini söyler. Yani çocuklar cenneti mutlu olunan bir yer olarak hayal etmektedirler. Resimlerin birçoğunda cennet bahçesinde dere ve ırmak imgeleri kullanılmıştır. Dere çizimlerinde balıkların da olması çocuğun özgürlük arzusunda olduğu işaret ettiği Keskin tarafından ifade edilmiştir. Cennet resimlerinde derenin balıklı çizilmesi, çocuğun orada özgür olacağını düşünmesiyle ilişkilidir.

Çocukların cennet resimlerinde ev imgesine de sıkça rastlanmaktadır. Yavuzer'in de vurguladığı gibi ev: çocuğun duygusal yaşamının olduğu merkez, düzen ve sığınmanın simgesidir (Yavuzer, 2010). Ev çizimlerindeki ayrıntılar da farklı anlamlar taşımaktadır. Çankırılı (2012)'nin da belirttiği gibi evlerin pencerelerinin perdeli olması ev halkının dış dünyaya güvenmediği anlamını taşırken, kapının olması ailenin dışa dönük olduğunu, hiç kapının olmaması ise sosyal yönün zayıf ve içe kapanık bir ruh halini gösterir. Evin bacalı olup, bacanın tütmesi, çocuğun evinde mutlu olduğu anlamına gelir. Resimlerdeki tütmeyen baca ise o evde canlılığın olmadığı ve mutsuzluğun hâkim olduğunu ifade eder. Baca imgesiyle bu gözlemi Büyükkarabacak da çalışmasında yapmaktadır (Büyükkarabacak, 2008).

Bu çalışmadaki cennet resimlerinde gökyüzü, güneş, gökkuşağı ve bulut imgeleri de yer almaktadır. Çankırılı, mavi rengin sakinliği, uyumu, güveni ve her şeyin kontrol altında olmasını ifade ettiğini söyler. Çocuğun resimde güneş imgesini kullanması anneyi ifade ederken bulutlar ise diğer aile üyelerini temsil etmektedir. Cennette bu imgenin çokça resmedilmiş olması çocukların annelerini cennette görmek istemeleriyle açıklanabilir. Gökkuşağı ise ümit anlamı taşımaktadır ve bu çalışmadaki birçok cennet resminde sıkça kullanılmıştır. Bu çizimler çocukların cennete gitme arzularına işaretler. İlk bakışta olumlu bir imge zannedilen balon

izimleri ise aslında çocuğun baskıcı aile ortamından kaçma isteğini temsil etmektedir (Çankırılı, 2012).

Çocukların cennet resimlerinde medyanın etkili olduğuna Ulcay çalışmasında dikkat çekmektedir. İncelenen resimlerde de çocukların medyada gördükleri karakterlerden ve bilgisayar oyunlarından esinlendikleri fark edilmektedir. Örneğin ocuğun resminde savaş sahnesini anımsatan kareler, süper kahramanlara benzeyen figürler, füzelere benzeyen minareler gibi çizimlere rastlanmaktadır. Kimi ocuklar kendilerini cennette günümüzün popüler kültür karakterlerine benzeterek çizmeleri medyanın çocukların algı dünyasını şekillendirmedeki etkisini gösteren çarpıcı örneklerdir. Streib da araştırmasında, çocukların dini motiflerinin oluşmasında medyanın etkisi altında olduklarını açıkça vurgulamaktadır (Streib, 2000).

Çizimlerde öne çıkan diğer bir nokta, cennetin sıklıkla bulutların üzerinde çizilmesidir. Bu yaygın durum Coles’un çalışmasında da değindiği bir husustur. Çalışma esnasında çok sayıda çocuğun cennetle ilgili hiçbir resim çizemediği görülmüştür. Bu boş sayfalar tezin bulgular kısmına dâhil edilmemiş olsa da, Coles’un çocukların cennet kavramını öğrenmiş olsalar dahi içeriğini ve ayrıntılarını tarif etmede zorlandıkları ve yetersiz kaldıkları sonucuyla uyumludur (Coles, 1990).

Bu çalışmada ocuklara Tanrı ile ilgili resimler yaptırılmamış olsa da, anket kısmında “*Allah’ın adını duyduğunda aklına ilk ne gelir ?*” sorusuna verilen cevaplardan kız çocuklarının Tanrı’yı ağırlıklı olarak güçlü ve koruyucu özellikleriyle tarif ettikleri görülür. Benzer sonuçlara Klein’in çalışmasında da ulaşılmıştır. O kız çocuklarının korunma gereksiniminin yansıması olarak, Tanrı’yı

resimlerinde yaratıcı ve koruyucu şeklinde tanımladıklarını söylemiştir (Klein, 2000).

Ankette yer alan “*Dini bilginizi çoğunlukla kimden alırsınız?*” sorusuna, çocukların büyük çoğunluğu annemden cevabını verdikleri görülür. Aile içinde dini bilginin öğrenilmesinde en etkili kişinin anne olduğu Hökelekli’nin çalışmalarında da vurguladığı bir durumdur (Hökelekli, 2013).

Resimlerin içinde yer alan imgelerle ilgili diğer bir gözlem de her iki ülkede de cennette ibadet eden insanların çokça çizilmiş olmasıdır. Bu bulguya Koç’un Türkiye’deki ilköğretim öğrencileriyle yaptığı çalışmada da ulaşılmıştır. Koç ibadet eden insan resimlerini, çocuğun ibadet etme isteğinin belirtisi olarak açıklamıştır (Koç, 2008).

Resim evreleri açısından cennet çizimleri incelendiğinde, küçük yaş çocuklarının (7-9) resimlerinde hiç boş alan bırakmadan kâğıdın tamamının boyandığı görülür. Ayrıca bu resimlerde çocukların yer çizgisi kullandıkları da tespitler arasındadır. Gerçeklik/gruplaşma dönemi denilen evrede (9-12) çocukların resimlerine perspektif de katma çabaladıkları da fark edilmektedir. Örneğin tezde yer alan 10-12 yaş civarında çocukların yaptığı cennet resimlerinde birçok imgeyi çizerken üçüncü boyutu da yansıtmaya çabası görülmektedir. Yaş ilerledikçe çocukların perspektif becerilerinin daha gelişkin duruma ulaştığı gözlenmektedir. Bu gözlemler çocuk resimleriyle ilgili genel gelişim seyrine uygun düşmektedir.

5.2. Sonuç

Tezin bu son kısmında, araştırmada öne çıkan sonuçlar kısa bir şekilde özetlenecektir. İlk olarak çocukların resimlerinde kullandıkları imgeler, frekanslarına bağlı olarak yaş ve cinsiyet değişkenine göre değerlendirilecektir. Ayrıca imgelerin kullanım frekanslarının ülkeler açısından farklılık ve benzerliklerine de değinilecektir. Sonrasında anket sorularına verilen cevaplarla ilgili bulgular kısmında sunulmuş olan tablolardan yararlanılarak frekans analizleri yaş ve cinsiyete bağlı olarak incelenecektir. Anket sorularına verilen cevaplarda da her iki ülkeden elde edilen bulguların karşılaştırması yapılacaktır.

Resimlerde kullanılan mekân imgesi yaş değişkenine göre incelendiğinde, her iki ülkede de cennetin bir bahçe olarak çizildiği görülmektedir. Bahçe çizimlerinde çiçek, çimen ve ağaç imgeleri ülke faktöründen bağımsız olarak ağırlıklı kullanılmıştır. Ağaç türü olarak da yine tüm resimlerde elma ağacının öne çıktığı görülmektedir. Bahçe ve türevi imgeler Almanya'daki erkek çocuklar tarafından pek kullanılmamışken, Türkiye'de ise bu imgelerin kullanımında cinsiyetler arasında bir fark belirlenmemiştir. Kullanılan bu imgelerden, cennet algısını şekillendirmede, çocukların içinde bulundukları ortam, ayrıntılarda farklılık oluştursa da, genel algıyı belirleyen dini öğretiler ve anlatılar olduğu söylenebilir. Tartışma kısmında da değinildiği gibi Kur'an'daki cennet tasvirleri, Hadislerdeki ve dini hikâyelerdeki unsurlar, bu imgenin oluşmasında baskındır. Örneğin çizimlerdeki ağaçların çoğunlukla elma ağacı olması, dini anlatılardaki "yasak elma" anlayışından bağımsız düşünülemez.

Almanya'da yapılan resimlerde güneş imgesinin Türkiye'deki resimlerden daha baskın olarak kullanıldığı gözlenmiştir. Bu imgenin anneyi sembolize ettiği

düşünüldüğünde (Çankırılı, 2012) bu çocukların annelerine diğer aile bireylerinden daha fazla bağlı olduğu söylenebilir. Türkiye’deki resimlerde ise şelale çizimleri Almanya’daki resimlerden daha fazla boyanmıştır. Bilindiği gibi resimlerdeki ırmak, dere, şelale imgeleri özgürlük duygusuyla ilgilidir (Keskin, 2012). Buradan Türkiye’deki çocukların cennette özgür olacakları düşüncesinin, Almanya’daki çocuklardan daha fazla olduğu söylenebilir. Türkiye’deki kız çocuklarının resimlerinde gökkuşağı imgesi öne çıkmaktadır. Gökkuşağının ümit ve beklentilerle ilgili olduğu düşünülürse (Çankırılı, 2012), Türkiye’deki kızların cennetle ilgili beklentilerinin daha çok olduğu sonucuna varılabilir.

Cennet resimlerinde kullanılan binalara yaş değişkenine bağlı olarak bakıldığında, Türkiye’de ev imgesi baskınken; Almanya’da evin yanı sıra cami imgesinin fazlaca kullanılması da dikkat çekicidir. Resimlerdeki cami imgesinin kullanımı Türkiye’de cinsiyetler arasında herhangi bir farklılık oluşturmazken; Almanya’da bu imgeyi sadece erkek çocuklarının kullanmış olması oldukça dikkat çekicidir. Bu gözlemin sebebi olarak Almanya’da camilerin işlevinin, Türkiye’den farklı olarak, sadece bir ibadet mekânı değil, çocukların dini ve kültürel aidiyetlerini temsil eden çok fonksiyonlu mekânlar olmalarıdır. Almanya’da çocukların camiyle bağlantılı olması, onların dini aidiyetlerini de sembolize etmektedir. Almanya’daki erkek çocukların babalarıyla birlikte, Türkiye’den daha sık camilere götürülmesi bu algının şekillenmesinde etkili olduğu, kişisel gözlemlerimizle desteklenmektedir.

Resimlerdeki ev çizimlerinin birçok bileşeni, iki ülke arasında ciddi bir farklılık göstermezken, Türkiye’deki resimlerde evler Almanya’ya oranla daha çok kapısıyla beraber çizilmiştir. Evlerin kapılı çizilmesi, ailenin dış dünyayla bağlantısının olduğu (Çankırılı, 2012) anlamı taşıdığından; Almanya’daki resimlerde

evlerin kapısız çizilmesini ailelerin içinde yaşadıkları topluma karşı kapalı olmalarıyla açıklanabilir. Bu sonuç çocukların resimlerine “Azınlık psikolojisi” duygusu yansımaları olarak görülebilir.

Türkiye’de yapılan resimlerle ilgili genel bir tespit: çocuklardan cennet resimleri yapmaları istenmesine rağmen onların cennet ve cehennem birlikte çizmeleridir. Bu nedenle konumuz cennet olsa da (çocuklarda olumsuz duygular uyandırmamak için resimlerin yapılma sürecinde cehennemden hiç bahsedilmemiştir), Türkiye’deki resimlerde cehennemle ilgili birçok detay (şeytan yolu, cehennem yolu, zebaniler, kırbaç vb.) da çizilmiştir. Bu konunun sebepleriyle ilgili yüzeysel olarak söylenebilecek tespitler olsa da, bizce bu durumun nedenlerinin ortaya çıkarılabilmesi için daha doğrudan ve ayrıntılı araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu nedenle aşırı bir yorum yapmaktan kaçınılmıştır.

Almanya’daki erkek çocuklarının çizimlerinde, savaş meydanını çağrıştıran imgelere (tank, silah, bazuka, kan) rastlanırken; Türkiye’deki resimlerde ise buna benzer imgelere yer verilmemiştir.

Resimlerde ibadet eden insan figürlerine rastlanması durumu Türkiye’de kız çocuklarında oldukça fazlayken, Almanya’da ise kızlar resimlerinde buna benzer figürlere hiç yer vermemişlerdir. Almanya’da sadece iki erkek, Türkiye’de ise bir erkek çocuk resminde bu imgeyi kullanmıştır.

Canlı imgeleri açısından çizimlere bakıldığında, ilk göze çarpan Almanya’daki erkek çocuklarının yok denecek kadar az canlı imgesini kullanmalarıdır. Bu ülkedeki kızların ise en çok yer verdikleri canlı figürü kuş, insan figürü ise kendileridir. Kendilerinden sonra kardeşlerini ve annelerini sıkça

izmişlerdir. Türkiye’de ise kız ve erkeklerin yaklaşık eşit derecede canlı imgesi kullandıklarını söylemek mümkündür. İnsan figüründe her iki cinsiyette cennette kendisini resmederken, hayvanlardan ise kızların ağırlıklı olarak kuş ve kelebek resmetmesine karşın erkeklerin farklı türlerden hayvan imgelerini resimlerinde kullandıkları görülmüştür. Genel olarak resimlere bu açıdan bakıldığında Almanya’dan farklı olarak Türkiye’deki resimlerde Tanrı ve melek imgesi de kullanılmıştır.

Anket sorularına verilen cevaplar değerlendirildiğinde; Almanya’daki çocuklar dini bilgilerini çoğunlukla cami hocalarından öğrenirken, Türkiye’dekiler ise annelerinden öğrendiklerini söylemişlerdir. Bu sonuç Almanya’da camiler ve ona bağlı derneklerin, çocukların dini algılarının şekillenmesinde Türkiye’dekinden daha etkili olduğunu göstermektedir. Almanya’da Müslüman aileler çocuklarını örgün eğitimin dışında camilerin öncülüğünde düzenlenen kurslara ve etkinliklere göndermektedirler. Aileler çocuklarını içinde yaşadıkları Alman toplumunun olumsuz özelliklerinden uzak tutmak amacıyla bu tür faaliyetleri önemli görmektedir. Bu nedenle Almanya’daki çocukların yaşamlarında cami ve cami hocalarının etkisinin olması beklenmektedir. Bu yorumun yapılmasında uzun yıllar Berlin’de yaşamış olmanın getirdiği tecrübelerden de faydalanılmıştır.

Her iki ülkede de çocuklar ibadet ederken (namaz kılarken, Kur’an okurken, camide) kendilerini Allah’a yakın hissettikleri ifade etmişlerdir. Fakat dualardaki maddi istekler ülkeler arasında ciddi farklılık göstermektedir. Türkiye’de en çok eğitim hayatında başarılı olmak talep edilirken, Almanya’daki çocuklarda bu istek listenin oldukça alt sıralarındadır. Bu talep konusunda cinsiyetler arasında farklılık yoktur. Almanya’dakilerin temel duası herkesin sağlıklı olması yönündedir. Bu

sonuç, Türkiye’deki çocuklarda erken yaşlardan itibaren eğitimle ilgili kaygı düzeyinin yükseldiğini göstermektedir. Dualardaki beklenti konusundaki diğer bir farklılık, Türkiye’deki çocukların maddi isteklerinin daha çok kendilerine ve ailelerine yönelik olmasıdır. Bu durumda Türkiye’deki çocukların kendileri ve ailelerinin geleceğiyle ilgili kaygı düzeylerinin Almanya’dakilerden daha yüksek olmasıyla açıklanabilir. İki ülke karşılaştırıldığında Almanya’daki çocukların dualarının daha çok manevi beklentilere (ibadet etmek, cennete girmek) yönelik olduğu; buna karşın Türkiye’dekilerin ise maddi (eğitimde başarı, ailenin sağlıklı olması) beklentilere yoğunlaştıkları görülmektedir.

Cennetin nasıl bir yer olduğu sorusuna verilen cevaplarda, her iki ülke çocukları ağırlıklı olarak cennetin sıfatlarına (güzel, temiz, nurlu, huzurlu, mis kokulu) yönelik tanımlamalarda bulunmuşlardır. Almanya’dan farklı olarak Türkiye’deki çocuklar cenneti istedikleri her şeyin gerçekleşeceği bir yer olarak da düşünmektedirler. Onların bu düşüncesini resimlerinde de görmek mümkündür.

Son olarak cennete gireceklerin niteliği (iyilik yapan, ibadet eden, yardımsever insanlar) ile ilgili cevaplar iki ülkede de benzerlik gösterirken, Almanya’daki cevaplarda Müslümanların cennete gireceği cevabının Türkiye’den fazla olması dikkat çekicidir. Bunun sebebi Almanya’dakilerin yaşadıkları toplumda çoğunluk olmamalarından dolayı, kendi farklılıklarını din üzerinden (Müslüman) gösterme eğilimiyle ilişkilendirilebilir.

5.3. Öneriler

1. Çocuğun manevi dünyasının keşfedilmesine yönelik bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda sosyolog, psikolog ve sosyal hizmet uzmanlarının da katıldığı ve daha geniş örneklemelere ulaşıldığı kapsamlı projeler ile alana ait daha ayrıntılı bilgilere ulaşılabilir. Elde edilen bulguların yorumlanmasında farklı anabilim dallarının katkısından yararlanılabilir.
2. Dezavantajlı çocuklara özel yapılacak olan çalışmalarla, özel gereksinimi olan çocukların maneviyatla ilgili ihtiyaçları ortaya konulabilir.
3. Ülkemizin yurt dışında yaşayan vatandaşlarının çocuklarının manevi dünyalarının anlaşılmasına yönelik bulundukları ülkelerin sosyal şartlarını bilen uzmanlarla birlikte araştırmalar yapılabilir.
4. Fiziksel ya da sosyal mahrumiyet nedeniyle okula devam edemeyen çocuklar için yapılan projelerde, maneviyatla ilgili araştırma ve destek ayağının da olması için girişimlerde bulunulması önerilmektedir.
5. Diyanetin hizmetleri kapsamında yapılan yaz Kur'an kursları ve diğer etkinliklerinde katılımcı olan çocuklar ile araştırma projeleri yapılabilir. Bu projeler daha sonraki yıllarda verilecek olan hizmetlerin kalitesinin arttırılması amacıyla kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- AKMAN, İ. (2014) **Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Kendini İfade Etmesinde Resmin Önemi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Anabilim Dalı Resim-İş Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ARICI, B. (2006) “Resim, Psikoloji Ve Çocuğun Dünyasında Resim”, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi**, Sayı 10, ss 15-22.
- ARSLAN, E. (2012) “Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim”, **Erken Çocukluk Döneminde Gelişim** (4. Baskı), Engin Deniz (ed.), Ankara: Maya Akademi.
- ARTUT, K. (2004) “Okul Öncesi Resim Eğitiminde Çocukların Çizgisel Gelişim Düzeylerine İlişkin Bir İnceleme”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, ss. 223-234.
- ATAY, H. (2009) **Kur'an'da İman Esasları Ve Kader Sorunu**, (3. Baskı), Ankara: Atay ve Atay.
- BACANLI, H. (2012) **Eğitim Psikolojisi**, (18. Baskı) Ankara: Pegem Akademi.
- BARTHES, R. (2014) **Göstergebilimsel Serüven** (7. Baskı), çev. Mehmet Rıfat - Sema Rıfat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BATI, D. (2012) **(4-12 Yaş) Çocuk Resimleri Ve Onların İç Dünyalarının Resimlerine Yansımaları**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Resim-İş Öğretmenliği Programı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- BAYAV, D. (2006) **Resimde Göstergebilim, Çocuk Resimlerinin Göstergebilimsel Çözümlemesi (İlköğretim 8.Sınıf)**, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilimdalı Resim-İş Öğretmenliği Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- BAYSAL, M. (2010) **1-11 Yaş Çocuk Resimlerinde Renk, Biçim Ve Konuların Tablolandırılması**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- BEERMÜNDER, H. P., DEMMELHUBER, H., DENNER, G., und andere (2010) **Mein Gottesbild - Wer und was ist Gott für mich? Arbeitshilfe für Religionslehrer/innen** (3. Auflage), Stuttgart: Hausdruckerei des Bischöflichen Ordinariats der Diözese Rottenburg.

- BENESCH, T. (2011) “Wie sieht das Gottesbild von Kindern aus?”, **Theo-Web. Zeitschrift für Religionspädagogik**, V: 10, H: 2, S. 302-323.
- BİLGİN, B. (1988) **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları.
- BİLGİN, N. (2006) **Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar** (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- BOSTANCI, F. (2006) **Çocuk Resmini Konu, Çizgi, Şekil Ve Renk Açısından Değerlendirme**, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Resim-İş Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BOVET, P. (1958) **Din Duygusu Ve Çocuk Psikolojisi**, çev. Selahattin Odabaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BUDAK, S. (2009) “Biliş Maddesi”, **Psikoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları..
- BUYURGAN, S. , BUYURGAN, U. (2012) **Sanat Eğitimi ve Öğretimi**, (3. Baskı), Ankara: Pegem Akademi.
- BÜYÜKKARABACAK, O. (2008) **Çocuk Resimlerinde İmgelerin Yeri**, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Resim Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- CRESWELL, J.W. (2013) **Nitel Araştırma Yöntemleri - Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma Ve Araştırma Deseni** (3. Baskı), çev. Ed. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Ankara: siyasal Kitabevi.
- ÇANKIRILI, A. (2012) **Çocuk Resimlerinin Dili** (4. Baskı), İstanbul: Zafer Yayınları.
- DAVIDO, R. (2014) **Çocuğunuzu Resimlerinden Keşfedin**, çev. Eda Çakmak, İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- ELIAS, J. L. (2004) “Ronald Goldman: Dini Gelişim Psikoloğu”, **Birey ve Din**, A. Rıza Aydın (ed.), İstanbul: İnsan Yayınları.
- ERKMAN-AKERSON, F. (2005) **Göstergebilime Giriş**, İstanbul: Multilingual.
- GANDER, M. J., GARDİNER, H. W. (2015) **Çocuk ve Ergen Gelişimi** (8. Baskı), Bekir Onur (ed.), Ankara: İmge Kitabevi.
- GÖKÇE, O. (2006) **İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler**, Ankara: Siyasal Kitabevi.

- GUIRAUD P. (1994) **Göstergebilim** (2. Basım), çev.: Mehmet Yalçın, İstanbul: İmge Kitabevi.
- GÜNDOĞDU, M. H. (2014) “Eğitimin Psikolojik Temelleri”, **Eğitim Bilimine Giriş** (5. Baskı), Abdurrahman Tanrıöğen (ed.), Ankara: Anı Yayıncılık.
- HALMATOV, S. (2015) **Çocuk Resimleri Analizi ve Psikolojik Resim Testleri – Çocuklar ve Yetişkinler İçin**, (1. Baskı), Ankara: Pegem Akademi.
- HELLER, D. (1988) **The Children’s God**, Chicago and London: The University of Chicago Press Ltd.
- HOOD, R. W. ve diğerleri (2004) “Dini Gelişim Kuramları”, çev. M. Doğan Karacoşkun, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 4, ss. 205-221.
- HÖKELEKLİ, H. (2013) **Din Psikolojisine Giriş**, (3. Baskı), İstanbul: Dem Yayınları.
- KARACA, F. (2007) **Dini Gelişim Teorileri**, (1. Baskı), İstanbul: Dem Yayınları.
- KARACOŞKUN, M.D. (2013) ”Gelişim Kuramları ve Dönemlerine Genel Bir Bakış” **Din Psikolojisi**, (2. Baskı), Mustafa Doğan Karacoşkun (ed.), Ankara: Grafiker Yayınları.
- KARAMAN, F. (2006) “Cennet Maddesi”, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- KEHNEMUYİ, Z. (2013) **Çocuğun Görsel Sanat Eğitimi** (7. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KESKİN, S. P. (2007) **Çöp Çocuk-Çocuk Çizgilerindeki Giz**, (8. Baskı), İstanbul: Boyut Yayınları.
- KINDAP, Y., SAYIL, M. (2005) “Çocuk Çizimlerinde Temsil ve ifade: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Gelişim” **Türk Psikoloji Dergisi**, Cilt: 20 Sayı: 56, ss. 25-39.
- KLEIN, S.(2000) **Gottesbilder von Mädchen - Bilder und Gespräche als Zugänge zur kindlichen religiösen Vorstellungswelt**, Stuttgart/Berlin/Köln: Kohlhammer.
- KOÇ, B. (2008) “Göstergebilimsel Bir Çözümleme: Çocuk Resimlerinde Cennet Ve Cehennem”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 31, ss. 259-282.

- KOÇ, B. (2009) “Çocuklarda Cennet Ve Cehennem Tasavvuru (İlköğretim Okulu Öğrencileri Örnekleme)”, **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt: 13 Sayı: 39, ss.155-178.
- KÜÇÜKKARAGÖZ, H. (2010) “Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi”, **Eğitim Psikolojisi**, (6. Baskı) Binnur Yeşilyaprak (Ed.), Ankara: Pegem Akademi.
- MALCHIODI, C.A. (2013) **Çocukların Resimlerini Anlamak**, çev. Tülin Yurtbay, İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.
- MARTI, P. (2011) “Stufenmodelle Des Religiösen Glaubens”, **Arbeitshilfen für die Jugendarbeit**, Schweiz: Zürich-Wipkingen.
- MAYRING, P. (2000) “Qualitative Content Analysis”, **Forum: Qualitative Social Research**, V: 1, No. 2, Art. 20.
- MÖLLER, K. (2010) “Persönliche Gottesvorstellungen Junger Erwachsener-Empirische Erkundungen in der Sekundarstufe II im Grossraum Kassel”, **Beitraege zur Kinder- und Jugendtheologie**, Petra Freudenberger (ed.), Kassel: Kassel University Press.
- OK, Ü. (2007) **İnanç Psikolojisi**, (1. Baskı), Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi.
- PIAGET, J. (1999) **Çocukta Zihinsel Gelişim**, çev. Hüsen Portakal, İstanbul: Cem Yayınları.
- PIAGET, J. (2010) **Çocuğun Gözüyle Dünya** (2. Baskı), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- PUNCH, K. F. (2014) **Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel Ve Nitel Yaklaşımlar**, (3. Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- RIFAT, M. (2013a) **Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü** (1. Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- RIFAT, M. (2013) **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları** (4. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- RIFAT, M. (2014) **Göstergebilimin ABC’si** (4. Baskı), İstanbul: Say Yayınları.
- SANTROCK, J.W. (2014) **Yaşam Boyu Gelişim-Gelişim Psikolojisi** (13. Baskı), çev. ed. Galip Yüksel, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- SAVAŞ, İ. (2014) **Çocuk Resmi Ve Bilinçaltı**, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Grafik Tasarım Ana Sanat Dalı Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- SAVAŞ, İ. (2015) **Anne Babalar Çocuğunuzun Resimleri Size Ne Anlatır?** (1. Baskı), İstanbul: Nesil.
- SELÇUK, M. (1990) “Çocuk Eğitiminde Dini Motifler (Okul Öncesi Çağ)” **Journal Of İslamic Research**, Vol: 4, Num: 2, ss. 105-117.
- SELÇUK, M. (2005) **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler** (3. Baskı), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- SENEMOĞLU, N. (2010) **Gelişim Öğrenme ve Öğretim** (17. Baskı), Ankara: Pegem Akademi.
- STREIB, H. (2000) “Gottesbilder fallen nicht vom Himmel: Kindliche Malprozesse als Gestaltung von Religion”, **Religiöse Vorstellungen bilden: Erkundungen zur Religion von Kindern über Bilder**, Dietlind Fischer und Albrecht Schöll (Hg.), Münster: Comenius-Institut, S.123-135.
- ŞAHİN, M.S. (1993) “Cennet Maddesi”, **DİA**, Cilt: 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ŞAHİN, S. (2014) **Göstergebilim ve Tarihsel Gelişimi**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi
- ŞENTÜRK, H. (1995) “Çocukta Dinî Gelişim Psikolojisi”, **Yeni Ümit - Dini İlimler ve Kültür Dergisi**, Sayı:30.
- ŞİMŞEK, E. (2004) “Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri Ve Din Eğitimi”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 1, ss. 207-220.
- TAMMINEN, K. , NURMI, K. E. (2012) “Gelişimle İlgili Teoriler ve Dinî Tecrübe- I” çev. Nurten Kımtır, **ERUIFD**, Cilt: 1, Sayı: 14, ss. 63-87.
- TOPALOĞLU, B. (1993) “Cennet Maddesi”, **DİA**, Cilt: 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TOSUN, C., ÇAPCIOĞLU, F. (2015) “4-6 Yaş Kur’an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi”, **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, Cilt:5, Sayı:5 , ss. 705-720.
- ULCAY, H.S. (2011) **İlköğretim Çağı Çocuk Resimlerinde Cennet Ve Cehennem Tasavvuru**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

- WADSWORTH, B. J. (2015) **Piaget'nin Duyuşsal ve Bilişsel Gelişim Kuramı** (1. Baskı), çev. Ed. Ziya Selçuk, Ankara: Pegem Akademi.
- WIDMER, O. (2014) “**Gottes Bild von Kindern – Gottesbild von Kindern**”, Gymnasium Münchenstein, Maturarbeit, Basel.
- WIEDMAIER, M. (2006) **Wenn sich Mädchen und Jungen Gott und die Welt ausmalen...-Feinanalysen filmisch dokumentierter Malprozesse**, Universität Bielefeld, Fakultät für Geschichtswissenschaft, Philosophie und Theologie in Zusammenarbeit mit der Abteilung Kunst und Musik in der Fakultät für Linguistikund Literaturwissenschaften, Dissertation, Bielefeld.
- WROBEL, M., ERMANN F. (2004) “Entwicklung des religiösen Urteils nach Fritz Oser und Paul Gmünder”, **Religionspsychologische Grundfragen**, Dozent: Dr. Werner Haußmann, Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg.
- YAVUZ, K. (2012) **Çocukta Dini Duygu Ve Düşüncenin Gelişmesi** (3. Baskı), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- YAVUZER, H. (2010) **Resimleriyle Çocuk - Resimleriyle Çocuğu Tanıma**, (14. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- YAVUZER, H. (2016) **Çocuk Psikolojisi** (39. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- YILDIZ, M. (2007) **Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi**, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınlar.
- YILDIZ, M. (2012) **İlköğretim Öğrencilerinin Tanrı İmgesinin Belirlenmesi Ve Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri (Din Psikolojisi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- YÜKSEL, A. Ş. (2013) “Dini Gelişim”, **Din Psikolojisi** (2. Baskı), Mustafa Doğan Karacoşkun (ed.), Ankara: Grafiker Yayınları.
- ZENGİN, H. K. (2010) “Almanya'daki Müslüman Çocuklarda Allah Kavramının Gelişimi: Âdem ve Havva Kıssası - Yaratılışı, Cennetten Çıkarılışları – Bağlamında 1-4. , 6. Sınıf Çocukları Üzerine Bir Araştırma”, **AÜİF Dergisi**, Cilt: 51 Sayı: 1, ss. 213-248.

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
ETİK KURULU
KARAR ÖRNEĞİ**

Karar Tarihi : 18/06/2015

Toplantı Sayısı : 13

Karar Sayısı : 187

187- Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans öğrencilerinden **Kübra Türkmen**'in "Almanya'da ve Türkiye'deki 7-15 Yaş Grubu Çocukların Cennet İmgesi" başlıklı tezi ile ilgili 08/05/2015 tarihli "İnsan Üzerinde Yapılan Klinik Dışı Araştırmalar Başvuru Formu" Etik Kurulumuzca incelenmiştir.

Yapılan görüşmeler ve incelemeler sonucunda, Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans öğrencilerinden **Kübra Türkmen**'in "Almanya'da ve Türkiye'deki 7-15 Yaş Grubu Çocukların Cennet İmgesi" başlıklı tezinin, araştırma protokolüne uyulması ve etik onay tarihinden itibaren geçerli olması koşuluyla uygulanmasının etik açıdan uygun olduğuna oy birliği ile karar verildi.

ASLININ AYNIDIR

18/06/2015

Prof.Dr.Muharrem ÖZEN
Ankara Üniversitesi
Etik Kurulu Başkanı

ÖZET
ÇOCUKLARDA CENNET İMGESİ
(Türkiye ve Almanya Karşılaştırması)
TÜRKMEN, Kübra
Yüksek Lisans 2016

Bu çalışmada önemli bir dini motif olan cennet imgesinin çocuklar tarafından nasıl algılandığının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çocuklara açık uçlu anket soruları sorulmuş ve sonrasında onlardan cennet resimleri yapmaları istenmiştir. Çocuklar için resim, kendilerini ifade edebilecekleri önemli bir anlatım aracıdır. Resimler çocukların dünyalarını anlamak ve çevreleriyle olan ilişkileri hakkında bilgi edinmek için zengin içerikli göstergelerdir. Araştırma Türkiye’de Ankara ilinin merkez ilçeleri ve Almanya’da Berlin eyaletinde yaşayan, Müslüman ailelerin 7-13 yaş grubundaki çocuklarıyla yapılmıştır. Çocukların cevapları ve yapmış oldukları resimler, nitel araştırmalarda içerik analizi için de kullanılan MaxQda 11.0 paket programından yararlanılarak incelenmiştir. Cennet imgesinin çocuklarda; yaşa, cinsiyete ve bulundukları ülkeye bağlı olarak nasıl farklılık gösterdiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cennet imgesi, Cennet, Çocuk Resimleri, 7-13 yaş grubu, Almanya’daki Müslüman Aile Çocukları, Göstergebilim

ABSTRACT

Image of Heaven in Children (Comparing Turkey and Germany)

TÜRKMEN, Kübra

Master of Science 2016

This study aims to expose how the image of heaven, which is an important religious motive, is perceived by children. In this study children were asked open ended survey questions, afterwards they were requested to draw paintings of heaven. For children painting is an important means to express themselves. Children's paintings are also a valuable sign for understanding their inner world and to learn more about their relationship with their broader environment. The children involved in this study were from Turkish Muslim families living in Berlin and central districts' in Ankara between the ages of seven and thirteen. The answers and paintings are examined by MaxQda 11.0, using in content analysis. It is tried to define how the image of heaven of these children varies depending on age, sex and country.

Keywords: Image of Heaven, Heaven, Children's drawing, group of ages between seven and thirteen, Muslim family's Children in Germany, Semiotics